

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Kultuuriteaduste instituut
Kultuurikorralduse õppekava

Maiga Parksepp

**NÕUKOGUDEAEGSE HALJALA KULTUURIELU
KAJASTAMINE AJALEHTEDES**

Magistritöö

Juhendajad: Jana Reidla, PhD

Anu Kannike, PhD

Tartu 2025

ANNOTATSIOON

Magistritöö „Nõukogudeaegse Haljala kultuurielu kajastamine ajalehtedes“ käsitleb Haljala kultuurielu kajastusi nõukogude perioodi ajalehtedes. Autor periodiseerib ülevaate kohalikest kultuurisündmustest järgmiselt: omariikluse kaotamise aastad 1940–1944; Stalini aeg 1944–1953; sula ja lootuste aeg 1953–1969; stagnatsioon 1969–1987; režiimi lagunemise algus 1987–1989. Uurimuse peamiseks allikaks on vaadeldava perioodi ajaleheartiklid, mille põhjal selgitatakse välja kajastatud sündmused ja kultuurielu võtmeisikud. Uurimusest ilmneb, et Haljala kultuurielu ei määranud mitte ruumid kultuuri viljelemiseks, vaid inimeste pühendumus ja soov kultuuris osaleda. Ka keerulistes tingimustes kandsid kultuurielu edasi tegusad inimesed, kelle algatus ja koostöö andsid sisulise tähenduse kogu kogukonna kultuurilisele elule. Kuigi kultuurielu kajastus järgib ajalehtedes selgelt nõukogulikku ideoloogilist joont ning artiklite sisu ja tonaalsus peegeldavad ajastu eri perioode ja nende poliitilist konteksti, on kõigil vaadeldavatel perioodidel võimalik leida ideoloogiliste sõnumite vahelt ka väärtuslikku teavet tegeliku kohaliku kultuurielu kohta.

Märksõnad: **nõukogude aeg, Haljala kultuurielu, ajalehed, ajaleht Wirulane, kodu-uurimine, raamatukogu, kultuurimaja**

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. TEOREETILINE RAAMISTUS, HALJALA KULTUURIELU UURIMISSEIS	8
1.1. Töö ajaline ulatus ja periodiseerimine	8
1.2. Töö ruumiline ulatus ja Haljala kultuurielu uurimisseis.....	10
1.3. Nõukogudeaegse ajakirjanduse uuringuid	14
2. OMARIIKLUSE KAOTAMISE AASTAD 1940–1944	16
3. STALINI AEG 1944–1953.....	21
3.1. Rahvamaja ja isetegevus	23
3.2. Põllumajandusring	31
3.3. Rändkino ja raadiosõlm	32
3.4. Haljala raamatukogu ja Aino Kaasik	34
4. SULA JA LOOTUSTE AEG 1953–1969.....	39
4.1. Kiiresti vahetuvad raamatukoguhoidjad	41
4.2. Haljala rahvamaja uus asupaik.....	44
4.3. Kultuuriasutuste nõukogud	47
4.4. Uued algatused.....	49
4.5. Haljala kultuurimaja naised	52
5. STAGNATSIOON 1969–1987.....	56
5.1. Haljala kultuurimaja kunstiline juht Harry Veldi	58
5.2. Fotoringist fotokonkursini	59
5.3. Eesti looduskaitse seltsi Haljala osakond	61
5.4. Tähelepanu – muusika!	62
5.5. Üritusi igale maitsele	64
5.6. Haljala uus kultuurimaja.....	67
6. REŽIIMI LAGUNEMISE ALGUS 1987–1989	72
6.1. Viru kolhoosi leht Wirulane	74
KOKKUVÕTE	76
KASUTATUD ALLIKAD	79
LISA 1. Poolstruktureeritud intervjuu kava.....	93
SUMMARY	94

SISSEJUHATUS

„Meie tuleme minevikust, oleme niisugused, nagu lubasid mineviku olud meid kasvada ja areneda,“ kirjutas 1959. aastal oma mälestustes Gustav Sandberg, Haljala koguduse köster, usuõpetuse õpetaja, laulukoori juht, ajaloo uurija. Meie minevik elab edasi mälestustes, lugudes ja pärandis. Ent mälestused on haprad ning kaovad koos inimestega, kes neid endas kannavad. Iga meenutus on osa suuremast tervikust, mis aitab mõista ja säilitada meie kultuurilist ja kogukondlikku identiteeti. Seetõttu on oluline neid lugusid pidevalt koguda, talletada ja edasi anda, et minevik ei hajuks unustusse, vaid elaks edasi järeltulevates põlvkondades.

Pidades silmas kodukoha ajaloo uurimise olulisust, otsustasin kirjutada magistritöö „Nõukogudeaegse Haljala kultuurielu kajastamine ajalehtedes“. Teema valikule aitas kaasa minu side Haljalaga, mis sai alguse 1995. aastal ning kestab tänaseni. Aastatel 2011–2018 olin kohaliku vallalehe Haljala Valla Sõnumid toimetaja ja küljendaja. Olles töötanud Haljala raamatukoguhoidjana 11 aastat, tegelesin Haljala ajaloo uurimisega ka varem. 2021. aastal, kui Haljala Raamatukogu Seltsil täitus 100. aastapäev, koostas in ettekande Haljala raamatukogu ja kultuurielu toimimisest, võttes allikmaterjaliks ajakirjanduse alates 1890. aastatest. Nõukogude periood oli ettekandes kajastatud põgusalt. Arvestades minu tausta kohaliku lehe väljaandmisel ja varasemat koduloohuvi, valisin magistritöös analüüsimiseks Haljala nõukogudeaegse kultuurielu vaadelduna läbi trükimeedias kajastatu, mis pakub võimaluse avastada uusi allikaid, analüüsida kultuurielu kajastamise viisi ja selle muutumist pikema perioodi vältel.

Nõukogude periood oli keeruline nii poliitiliselt kui ka kultuuriliselt, eriti kohalikele kogukondadele, kelle identiteeti ohustasid ideoloogiline surve, tsentraliseeritud kultuuripoliitika ja kohalike traditsioonide allutamine nõukogulikele väärtustele. Keelatud või piiratud olid paljud kultuuritraditsioonid ja rahvuslik sümboolika, samal ajal kui propagandistlikud ja tsensuuriga kontrollitud kultuuriväljendused olid soositud. Kohalikud kogukonnad pidid oma tavasid ja kultuurielu kohandama vastavalt nõukogude võimustruktuuride nõuetele, mis võis viia traditsioonide hääbumiseni või varjatud kujul säilitamiseni. Kultuuriüritused mängisid olulist rolli igapäevaelu kujundamises ning kogukonna identiteedi säilitamises.

Kohalike sündmuste kajastamine meedias aitab tõsta esile kogukonna kultuurielu ning muuta seda laiemalt nähtavaks. See tugevdab kogukonna identiteeditunnet ja annab kohalikele elanikele võimaluse tunda uhkust oma kultuuri ja traditsioonide üle. Kuid nähtavuse ja ühtekuuluvustunde loomise kõrval on ajaleheartiklitel palju suurem roll – need loovad sündmustest ja kultuurist ajaloolise kirjaliku allika, mida järgnevad põlvkonnad saavad uurida ja millest õppida. Ajakirjandus on „mälu vorm“, mis ei ole üksnes sündmuste kajastaja, vaid on ka sotsiaalse mälu kandja ja kujundaja (Kitch 2008: 311).

Nõukogude ideoloogiliste otsuste, juhendite ja üldise meelsuse levitamiseks oli peamine vahend ajakirjandus, seepärast tähtsustasid juhtorganid trükiajakirjanduse rolli väga kõrgelt ning eraldasid suuri summasid, et välja anda arvukalt kohalikke ajalehti. Nõukogudeaegne trükimeedia on rikkalik ning suures osas säilinud ja digiteeritud andmebaas, milles leiduvaid tekste on võimalik igal huvilisel uurida ja tõlgendada.

Minu magistritöö eesmärk on luua struktureeritud ülevaade Haljala kultuurielust Eesti omariikluse kaotamisest nõukogude režiimi lagunemiseni, tuginedes sel perioodil ilmunud ajaleheartiklitele ning leida vastused uurimisküsimustele:

1. Milliseid nõukogude ajal toimunud Haljala kultuurisündmusi kajastati Eesti ajalehtedes?
2. Kuidas kajastati Haljala kultuurielu vaadeldaval perioodil?
3. Milline mõju oli poliitilisel režiimil kultuurielu kajastamisele ja kuidas muutus see töös vaadeldud perioodi jooksul?

Tiiu Kreegipuu jõudis oma doktoritöös „Ajakirjanduse ambivalentne roll nõukogude totalitaarse projekti elluviimisel Eestis“ järeldusele, et kuigi nõukogude ajakirjanduse põhiülesanne oli olla propagandavahend, oli sel siiski lisafunktsioone, nagu meelelahutus (Kreegipuu 2011: 10). Sellest lähtuvalt sean oma töös hüpoteesi: Haljala kultuurisündmuste kajastamine nõukogudeaegses trükimeedias ei teeninud vaid propagandistlikku eesmärki kujundada ja kinnistada ideoloogilisi väärtusi. Seatud hüpotees võimaldab uurida, kas vaatamata Nõukogude riigi jõupingutustele tsentraliseerida ja tsenseerida kultuurielu, leidis ajalehtedes ruumi ka alternatiivsetele ja mitmekesistele kultuuriväljendustele. Lisaks kogutud materjalile ja selle süstematiseerimisele on leitu lähtuvalt hüpoteesist analüüsitud ja üldistatud.

Töös lähtun nii akadeemilisest kui ka kogukondlikust ja isiklikust vaatenurgast. Uurimisküsimustele vastamiseks rakendan ajaloo- ja kultuuriteaduslikku analüüsi meetodit, keskendudes primaar- ja sekundaarallikate allika- ja tekstikriitilisele käsitlemisele. Töös esitletud ajaleheartiklid on enamasti leitavad digitaalarhiivi keskkonnast DIGAR, kuid olen kasutanud ka paberkandjal ajalehti¹ ja kirjalikke mälestusi. Tekstimassi süstematiseerimiseks ja parema ülevaate saamiseks struktureerisin allikmaterjali kõigepealt ajastute kaupa. Seejärel rühmitasin artiklid Haljala peamiste kultuuriasutuste tegevuse alusel, mis võimaldas esile tuua konkreetseid arengujooni ning teemade rõhuasetusi eri ajaperioodidel. Analüüsi käigus hakkasid selgemalt esile kerkima ka võtmeisikud, kelle tegevus leidis ajalehtedes kajastamist. Siinkohal on oluline märkida, et meediapilt ei peegelda täielikult kogu toonast kultuurielu ega kõiki selle kujundajaid. Töö keskendub nendele inimestele, kelle panust tõsteti esile ajaleheveergudel.

Kahjuks ei ole enam elus Haljala nõukogudeaegse kultuurielu olulisi kujundajaid, kellelt avaldatud artiklitele kommentaare küsida. Kuigi mul oli varem võimalus kohtuda ja vestelda kohalike kultuuritegelastega, nagu Aino Kaasik ja Harry Veldi, ei olnud siis veel plaani hakata ajaloolist ülevaadet koostama. Seetõttu ei talletanud ma neid vestlusi viisil, mis võimaldaks neid siinses uurimistöös kasutada. Siiski lõi see suhtlus üldise arusaama toonasest kultuurielust. Hilisemate ajaloosündmuste paremaks mõistmiseks tegin intervjuu elupõlise haljalalase Külli Heinlaga, kes on õppinud ja õpetanud Haljala koolis, olnud kohaliku elu edendaja, uurinud kodukoha ajalugu, juhendanud õpilaste kodu-uurimuslikke töid ning olnud mitme Haljala-teemalise raamatu koostaja või toimetaja. Lisaks on Külli Heinla osalenud aktiivselt üritustel, sageli toimunud ka kirjutanud ning olnud kohaliku kirjandusringi algataja.

Esimeses peatükis käsitlen magistritöö teoreetilisi lähtekohti, selgitades valitud allikate ajalist ja ruumilist ulatust. Ühtlasi annan ülevaate Haljala kultuurielu senisest uurimisseisust, keskendudes neljale olulisele kohalikule kultuuriasutusele, mis on kujundanud piirkonna ühiskondlikku elu uuritaval ajajärgul - kirikule, koolile, raamatukogule ja rahvamajale. Järgnevad peatükid on üles ehitatud kronoloogilises järjekorras, jälgides ajaleheartiklite

¹ Viru kolhoosi ajaleht Wirulane Külli Heinla erakogust.

kaudu Haljala kultuurielu arengut alates omariikluse kaotamisest 1940. aastal kuni nõukogude režiimi lagunemise alguseni 1989. aastal.

Sellist ajaleheartiklitele tuginevat Haljala-teemalist uurimust ei ole varem tehtud, seega võib magistritöö pakkuda lähtepunkti teistele uurijatele, kes tegelevad kultuuriajaloo, meediakajastuse või kogukonna uurimisega, aga ka kohalikule omavalitsusele ja kultuurikorraldajatele, näidates, millised kultuurisündmused on ajalooliselt kogukonnas olulised olnud.

Suur tänu minu juhendajatele, Jana Reidlale ja Anu Kannikesele, kelle asjatundlikud nõuanded, suunavad arutelud ja julgustav toetus olid hindamatu abi selle töö valmimisel. Nende põhjalikud teadmised ja pühendumus aitasid mul paremini mõtestada teemat ning suunata uurimistööd selgemale ja sisukamale rajale.

1. TEOREETILINE RAAMISTUS, HALJALA KULTUURIELU UURIMISSEIS

Teoreetilise raamistuse peatükis selgitan uurimistöö ajalist ja ruumilist ulatust. Tähelepanu all on nõukogude aja periodiseerimise võimalused ning kultuuriruumi kujunemine Haljalas. Käsitlen teemasid, mille kaudu on võimalik mõtestada Haljala kultuurielu arengut ja peegeldust nõukogudeaegses ajakirjanduses.

1.1. Töö ajaline ulatus ja periodiseerimine

Aega võib käsitleda kui kultuurilist konstruktsiooni, mis aitab mõtestada minevikku ja loob raamistiku ajaloosündmuste järjestusele. „See, kuidas mingis kultuuris aega käsitatakse, kõneleb üsna palju inimeste elu- ja mõttelaadist ning annab meile võtme ühiskonna kultuurilise aluse mõistmiseks“ (Löfgren 2015: 25).

Minevikusündmuste objektiivne tõlgendamine ja raamistamine on oluline rahvusliku aja- ja identiteeditunde loomisel. Ajalooliste sündmuste sobitamine praegusesse konteksti aitab tugevdada ühtset arusaama rahva ajaloost ja identiteedist (Aarelaid-Tart 2009: 179). Aeg on kultuuriliste muutuste mõistmisel keskne, kuna võimaldab jälgida normide ja tavade arengut ning pakub raamistiku, mille abil analüüsida sündmuste ja trendide mõju ühiskonnale pika aja jooksul (samas: 172).

Kuna magistritöös uuritud ajavahemik on pool sajandit, vajab see liigendamist, mis aitab kogutud andmed jagada loogilistesse osadesse ning annab võimaluse ülevaatlikumalt esitada ajas toimuvaid muutusi. Perioodid ei ole vaid kronoloogilised jaotused, need peegeldavad inimeste igapäevaelu ning kultuurilist enesemääratlust erinevatel ajajärgudel. Nende kaudu on võimalik mõista, kuidas võim ja ideoloogia suunasid Haljala kultuurielu.

Nõukogude aja periodiseerimisele on lähenetud erinevalt. Raamatukogude ja tsensuuri uurija Kaljo-Olev Veskimägi leiab, et periodiseerimine on mõttekas vaid siis, kui ajapiirid eristavad selgelt erinevaid olusid, tegevusi, arusaamu või isegi põhimõtteid. Uurides nõukogude tsensuuri, jõudis ta aga järeldusele, et ajalised jaotused polegi vajalikud, sest

tsensuur püsis oma olemuselt muutumatuna kogu perioodi vältel. „Ja kuigi lõpupoole võis tunduda, et temas on midagi muutunud, oli selles siiski ussi salalikkust, kes vajaduse korral on ikka valmis salvama“ (Veskimägi 1996: 39).

Haljala lähedalt Metsiku külast pärit ajaloolane Enn Tarvel hindab õigeaks nende kirjameeste arvamust, kes peavad määratlust „nõukogude okupatsioon“ ekslikuks ning ta pakub selle asemel sobivaks mõisteks „anneksioon“. Tarvelile ei meeldi ka väljend „nõukogude aeg“, sest tema arvates ei vääri mõnitamist auväärne sõna „nõukogu“, mille bolševikud omastasid. Kõige sobivam variant oleks ajaloolase arvates „sovetlik anneksioon ja selle aeg“. (Tarvel 2018: 298) Vaatamata suurele austusele Enn Tarveli vastu kasutan oma töös siiski üldlevinud väljendeid, nagu „nõukogude aeg“, „nõukogulik“ jms. Selle mõiste kasutamine on sotsiaal- ja kultuuriteadustes juba väljakujunenud traditsioon.

Nõukogude aega ei tajuta ühetaolise perioodina. Inimesed mäletavad ajajärke sageli näiteks „valitsejate“ järgi. Argikeeles on nõukogude aja perioode nimetatud ka Stalini, Hruštšovi ja Brežnevi ajaks, vastavalt sellele, mida mäletatakse – kas olmeprobleeme või üldist atmosfääri. Iseloomulikult nimetatakse neid perioode Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei peasekretäride järgi, samas kui kohalikel juhtidel, nagu Karotamm, Käbin või Vaino, ei ole rahva mälestustes sarnast ajastu määramise kaalu. (Olesk, Saluvere 2011: 5)

Nimelistele määratlustele lisaks kasutatakse ka iseloomustavaid mõisteid. Näiteks kirjeldab kultuuriloolane Aili Aarelaid 1940. aastaid „ellujäämise kunstina“ (1998: 83) ja 1950. aastaid kui „kahepaiksuse sündi“ (1998: 114). Levinud on ka 1960. aastate seostamine mõistega „sula“ ja 1980. aastate iseloomustamine sõnaga „stagnatsioon“.

Kõige lihtsam ja arusaadavam ajalise liigendamise viis on kronoloogiline. Eesti ühiskondliku arengu (Vihalemm, Lauristin 2004: 1) ja Eesti kultuuripoliitika ajaloo periodiseering (Kulbok-Lattik 2008: 127) kattuvad suures osas ning eristavad aastatel 1940–1991 järgmisi alaperioode: omariikluse kaotamise aastad 1940–1944; Stalini aeg 1944–1953; sula ja lootuste aeg 1954–1969; stagnatsioon 1969–1987; režiimi lagunemine 1987–1991.

Käesoleva töö ajaline ulatus on piiritletud aastatega 1940 ja 1989, alustades omariikluse kaotamise aastatest ning lõpetades nõukogude režiimi lagunemise algusajaga, kui Pika Hermannitorni heisati sinimustvalge lipp, toimus poliitiline meelevaldus Balti kett ning Eesti ühiskond elas vabanemise ootuses. 1989. aasta oli rahvusliku ärkamisliikumise

kulminatsioon ning 1990. aastast algas uus periood, kus poliitika oli mõnda aega suuremas fookuses kui kultuur. Aastatel 1990–2000 ilmus Haljala kultuurielu käsitlevaid artikleid kohalikes ajalehtedes vähe. Uurimistöö aluseks olevate allikate vähesus pärast 1989. aastat on samuti põhjus, miks seadsin ajalise piiri sellesse aastasse. Haljala kultuurielu järgmise kümnendi kajastamine võiks leida käsitlemist tulevastes uurimustes, kus võib-olla rakendatakse teistsugust lähenemist.

1.2. Töö ruumiline ulatus ja Haljala kultuurielu uurimisseis

Magistritöö ruumiline ulatus on piiritletud Haljala alevikuga, keskendudes just siin toimunud kultuurielule. Geograafilise fookuse valik on tingitud mitmest tegurist. Esiteks hõlmab uuritav periood poolt sajandit, mille jooksul toimusid märkimisväärsed muutused nii kultuuripoliitikas kui ka kohalikus elus. Teiseks on Haljala alevikus olnud aktiivne ja mitmekesine kultuurielu, mis pakub rikkalikult allikmaterjali ja võimalusi põhjalikuks käsitlemiseks. Kolmandaks seab magistritöö maht loomuliku piirangu, mistõttu ei ole otstarbekas hõlmata tervet Haljala kihelkonda või praegust valda, kuna see hajutaks fookust ja vähendaks töö sügavust. Seega võimaldab aleviku tasandil püsimine pakkuda detailset ja terviklikku ülevaadet kohalikest kultuurielust nõukogude ajal.

Sageli vaieldakse selle üle, kas sport on kultuuri osa. Erinevatest seisukohtadest sõltumata jäi sport käesolevast uurimistööst välja eelkõige mahu tõttu, kuigi on olnud oluline osa Haljala kultuurielust. Spordielu areng ja kajastamine ajalehtedes vääriskid omaette põhjalikku käsitlemist, kuna teema on ulatuslik ja mitmetahuline. Lisaks on käesoleva töö fookus suunatud eelkõige kultuuriasutuste rollile ning nende kaudu kujunenud kultuuripraktikatele. Sporditeema jäi seetõttu tulevastes uurimustes kajastamiseks.

Haljala kihelkonna ajaloost ilmus 2017. aastal koguteos „Haljala kihelkond aegade voolus“. Enn Tarveli uurimus „Põhijooni Haljala kihelkonna ajaloost“ ilmus 1989. aastal kogumikus Vana Kannel VI:1. Koolijuht Salme Heinla andis välja kaks paikkonna ajalugu tutvustavat raamatut „Haljala puud, majad, inimesed“ (2011; 2019). Haljala kodulootoa arhiivis on hoiul käsikirjalised mälestused Haljalast, mille on kirja pannud koguduse köster Gustav Sandberg (1959), kodu-uurimise entusiast Richard Tammik (2005–2008), raamatukoguhoidja Aino

Kaasik (i.a.) ja kooli direktor Otto Salm (1964). Inimeste kirjalikud mälestused peegeldavad küll nende isiklikku vaatenurka ning võivad sisaldada ebatäpsusi, näiteks kuupäevade osas, kuid pakuvad siiski väärtuslikku taustamaterjali, aidates kogukonna ajaloo uurijatel mõista ajastu meeoleolu, igapäevaelu ning sündmuste mõju kohalikul tasandil.

Haljala aleviku kultuuri- ja hariduselu märksõnad on olnud läbi aegade kirik, kool, rahvamaja ja raamatukogu. Ei saa öelda, et nende institutsioonide tegevuse ajalugu poleks talletatud, kuid alati saab seda teha veel põhjalikumalt. Järgnevalt annan lühikese ülevaate Haljala varasemast kultuurielust just kirikust, koolist, rahvamajast ja raamatukogust lähtudes.

Haljala küla koos 14 taluga mainitakse esimest korda 1241. aastal Taani hindamisraamatus, kuid esimene puukirik ehitati Haljalasse ilmselt juba 1220. aastatel (Kadakas 2016: 109). Kirikuhoone on aegade jooksul korduvalt kannatada saanud – tules põlenud (1558, 1703) ja pikselööke saanud (1674, 1761, 1831), kuid alati taastatud (Luka, Karmin 2017: 157). Kirikut on uurinud mitmed ajaloolased ja arheoloogid, näiteks Villem Raam (1959, 1987, 1997), Villu Kadakas (2016, 2020) ning üllatusi pakub arhitektuurimälestis renoveerimistöde käigus tänaseni. 2016. aastal ilmus kirikuõpetajalt Margit Nirgilt raamat „Haljala koguduse ajalugu“.

Ka hariduse andmine sai alguse kirikust. Esimesed teated lugema õppimisest Haljala kihelkonnas pärinevad aastast 1643, kui Haljala pastor oli Martin Zahrenius. Pastoril oli hea eesti keele oskus ning soov harida talupoegi, et valmistada ette piibli lugejaid. (Karmin, Tammik 2017: 174)

Haljala kirikutegelasena jättis olulise jälje kohalikkude kultuuriellu Gustav Sandberg (1887–1966), kes alustas koguduses teenistust 1923. aastal ja tegi seda üle 30 aasta. Sandberg oli aktiivne koduloouuriija ning koostas Haljala kandi kultuuriloost 130-leheküljelise käsikirja „Mineviku mälestusi Haljala kihelkonnast vanemast ajast kuni teise maailmasõjani“ (1959), milles leiduvat materjali kasutatakse ja tsiteeritakse tänaseni. (Karmin 2017: 166)

Haljala kooli ajalugu hakati uurima 1960. aastate lõpul õpetaja Leelo Kallaste juhtimisel. Tänu temale leiti dokumendid, mis kinnitavad Haljala kooli kui Virumaa vanima kooli staatust (Intervjuu Heinla: 2025). 1980. aastatel jätkus uurimistöö kooli direktori Salme Heinla (1929–2018) initsiatiivil ning valmis kaheosaline ülevaade 1920.–1930. aastate algkooli perioodist „Pilguheit Haljala kooli ajalukku“ I ja II (1984, 1985). Koolijuhid ja

õpetajad on aegade jooksul koostanud neljaosalise kooli kroonika. Ka õpilased on õppetöö käigus koostanud arvukalt uurimistöid õpetajatest, huvitegevusest, pioneeri- ja komsomolitööst jms. Mälestused on kirja pannud direktorid Otto Salm, Salme Heinla ja Henn Altmäe. (Mets 2007: 3–5) Lisaks kihelkondlike ülevaateoste kajastustele on olemas kolm raamatut kooli ajaloost „Haljala kool 1687–2002“ (2002), „Hariduselu Haljalas: aastasada piltides“ (2012) ja „Haljala Gümnaasiumi lugu 2001–2017“ (2017), mille koostas ajalooõpetaja Egon Mets. Ka tema Tartu Ülikoolis valminud bakalaureusetöö käsitles kooli ajalugu ning keskendus just nõukogude perioodile (Mets 2007).

Haljala rahvamaja eelkäijaks võib nimetada nn Haljala tuletõrje seltsimaja. Ei ole liialdus väita, et Haljala organiseeritud seltsi- ja kultuurielu sai alguse sellest majast. Haljala vabatahtlik tulekaitse selts asutati 4. augustil 1893. aastal (Wirumees 1893: 3) ning avamispeost alates on seltsi tegevust kajastanud paljud ajaleheartiklid. Haljala tulekaitse seltsi nimi muutus aja jooksul Haljala tuletõrje seltsiks. Seltsi majas toimusid kohalikud kultuuriüritused 1953. aastani, kui peale oktoobripühade pidu põles maja maani maha (Heinla 2017: 434). Haljala kultuuritegevuse keskpunktiks olnud maju on kutsutud läbi aegade seltsi-, rahva- ja kultuurimajaks. Tänapäeval suundub haljalalane peamiselt rahvamajja, kuid maja nimetus ei ole tegelikult määrav – olulisem on selle roll kogukonna kultuurielus.

Kuigi Haljala kultuurielu on olnud läbi aegade rikkalik, ei ole ilmunud eraldi terviklikku ülevaateost kultuuritöötajatest ja nende tegevusest. Tänu Harry Veldi mälestusteraamatule „Imelik töö: minu Haljala lugu“ (2012) on võimalik aimu saada stagnatsiooniaegse Haljala rahvamaja kunstilise juhi töö väljakutsetest. Eelmainitud kogumik „Haljala kihelkond aegade voolus“ (2017) käsitleb kõigi teiste teemade kõrval põgusalt ka kultuurielu.

Ei ole päris selge, kui vana on Haljala raamatukogu. Ka raamatukogu tegevuse kohta pole ilmunud ajaloolist ülevaadet. Haljala lähedal Metsiku külas tegutses 1872.–1889. aastani Metsiku õppija seltsi raamatukogu, mis oli üks esimesi talupoegade asutatud laenuraamatukogusid Eestis. 19. sajandil loodi mitmeid külaraamatukogusid, kuid Metsiku raamatukogu on ainus, mille kogu on praeguseni peaaegu tervikuna säilinud. (Lusmägi 2013: 13)

Vanu ajalehti sirvides leiab nii mõnegi artikli Haljala raamatukogu ajaloo kohta. Teada on, et 1901. aastal asutati Haljalas karskuskuratuuriumi² teemaja raamatukogu-lugemislaua (Veskimägi 2000: 204). Sellest Haljala raamatukogust informeeris 18. jaanuaril 1903. aastal ka ajaleht Postimees (Kohalikud... 1903: 3). Haljala hariduse seltsi raamatukogust kirjutab Postimees 1907. aastal (Piduline 1907: 2), 1909. aasta Haljala haruseltsist Meie Kodumaa (Wirumaalt 1910: 3), Haljala koolimajas asuvast raamatukogust Tallinna Teataja 1912. aastal (Kodumaa... 1912). Artiklites kirjeldatakse meeleolukalt korraldatud üritusi, pettumust raamatute valiku ja seisukorra üle jms.

Haljala raamatukogu selts on registreeritud 24. oktoobril 1921. Rahvusarhiivis on olemas kohtuotsus ja -protokoll, teadaanne seltsi loomise kohta ja „põhjuskiri“. Seltsi põhikiri on pikk ja põhjalik. Välja on toodud eesmärk: hariduse tõstmine omas ümbruskonnas ning ülesandeks on lugemislaua avamine, ürituste korraldamine, spordi- ja laulukoori osakonna asutamine, einelaua pidamine jms (ERA.14.3.470). Haljala raamatukogu selts täitis seatud ülesandeid 1920.-30. aastatel igati eeskujulikult ning koos teiste kohalike seltsidega oli väga aktiivne Haljala kultuuri- ja hariduselu korraldaja. Seltsi korraldatud ürituste, võistluste ja kursuste kajastused ilmusid ajalehtedes üsna sageli. Seltsi raamatukogu kolis 1938. aastal koolimajast Haljala vallamajja ning asus seal 1941. aastani. 3. märtsil 1939 ilmus Virumaa Teatajas lühiuudis, kus anti teada, et Haljala seltsi raamatukogu asemel hakkab tegutsema valla avalik raamatukogu (Muudatus... 1939).

Haljala varasemat eluolu ja kultuurielu on ajalehed kajastanud 1821. aastast alates. Artiklitele tuginedes oleks võimalik koostada kohaliku elu ülevaateid erinevatest valdkondadest alates rahvusliku ärkamise ajast (1857–1880. aastate keskpaik)³.

Nõukogudeaegse kultuuripoliitika ning rahvamajade ja kohaliku kultuurielu arengut Eestis on uurinud Egge Kulbok-Lattik. Ta on rahvamajade arengulugu kirja pannud erinevais uurimustes ja artiklites⁴. 2023. aastal ilmus tema ja kaasautorite koostöös rahvamajade ajaloo

² Karskuskuratuuriumid kutsuti ellu alkoholi ülemäärase tarvitamise vastu võitlemiseks. Oma tegevuse käigus avasid nad ka lugemistubasid ja raamatukogusid. (Veskimägi 2000)

³ Eriti rikkalikult on Haljala kant talletatud 1930.-1939. aastate Virumaa Teatajas (2,010 artiklit), kuid ka teistes Eesti väljaannetes, nagu Päewaleht (355 artiklit), Waba Maa (311 artiklit), Uus Eesti (272 artiklit), Virulane (272 artiklit), Postimees (1886-1944) (270 artiklit), Kaja (232 artiklit), jpt.

⁴ „Art Belongs to the People!“ the Soviet Cultural Policy and Estonian Community Houses (2016); „Estonian Community Houses as Local Tools for the Development of Estonian Cultural Policy“ (2013); „The Sovietization of Estonian Community Houses (Rahvamaja): Soviet Guidelines“ (2014).

ülevaade „Igal vallal oma ooper. Eesti rahvamajade lugu“, kus rahvamajade ja kultuurielu arengut on mõtestatud eeskätt institutsionaalse ja kultuuripoliitilise vaate kaudu.

Kohaliku kultuuriloo uurimise teeb keeruliseks asjaolu, et paljud kunagised kultuuritöötajad pole enam elus ning vähesed neist on oma kogemused kirjalikult talletanud. Ajaleheartiklitel on niisiis oluline väärtus: sageli on need ainus säilinud allikmaterjal mineviku kultuurielu uurimiseks. Samas tuleb nõukogudeaegse trükisõna analüüsimisel olla väga allikakriitiline: ideoloogiliselt raamistatud tekstide varjus tuleb osata märgata kultuurielu tegelikku mitmekesisust ja eripärasid.

1.3. Nõukogudeaegse ajakirjanduse uuringuid

Nõukogude perioodi ajakirjandus ja meedia on pakkunud erinevatest aspektidest huvi paljudele uurijatele. Nõukogude ajakirjanduse olemuse uurimisse on panustanud ajaloolane Tiiu Kreegipuu. 2005. aastal uuris ta magistritöös Nõukogude kultuuripoliitika printsiipe ja rakendusi Eesti NSV-s aastatel 1944–1954 kirjanduse ja trükiajakirjanduse näitel ning 2011. aastal valmis doktoritöö ajakirjanduse ambivalentsest rollist. Lisaks on Kreegipuul ilmunud mitmeid nõukogudeaegset ajakirjandust käsitlevaid artikleid (2009, 2011, 2015).

Ajalehtede välimust ja esikülgi on uurinud Roosmarii Kurvits ja Tiit Hennoste (2022); tsensuurist Eesti NSV-s on kirjutanud Kaljo-Olev Veskimägi (1996); meediat, meediauuringuid ja ühiskonnaajalugu käsitlevad juba aastaid Peeter Vihalemm ja Marju Lauristin (1977, 1987, 2002, 2004). Eesti ajakirjanduse ajaloo käsitlustest tõstaksin käesoleva magistritöö valguses esile Tiit Hennoste ja Roosmarii Kurvitsa „Eesti ajakirjanduse 100 aastat“ (2019), mis annab tervikpildi 20. sajandi ajakirjandusest. Eesti NSV linna- ja rajoonilehtede levikut ja loetavust uuriti aastatel 1979–1984 ning uurimistulemustes (Lauristin jt 1987: 8) on välja toodud kohaliku lehe tähtsus, mis avaldub eelkõige nende teemade kajastamises, mida üleriigilised lehed ei pea oluliseks või uudisväärtuslikuks või kui kohalikke sündmusi pole lihtsalt märgatud. Peeter Vihalemma (2004) koostatud „Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004“ pakub ülevaadet Eestis tegutsenud massimeedia peamistest kanalitest alates stagnatsioonijast kuni 21. sajandi alguseni.

Nõukogudeaegse ajakirjanduse uuringud Eestis käsitlevad mitmeid olulisi teemasid, näiteks tsensuuri, propagandat, meedia ideoloogilist funktsiooni, ajakirjanike rolli, meediasüsteemi struktuuri ning ajakirjanduse muutumist erinevatel ajaperioodidel. Uuringud on peamiselt seotud Eesti meediaajaloo laiemalt ning aitavad mõista, kuidas ajakirjandus toimis totalitaarses ühiskonnas ning millist rolli mängis ühiskondliku teadvuse kujundamisel. Vähem on aga süvitsi vaadeldud väikeste paikade ja kohaliku kogukonna kultuurielu peegeldumist trükimeedias. Minu uuring Haljala kultuurielust läbi ajaleheartiklite lisab üldisele ajakirjanduspildile ka detailse ja paikkondliku vaate, mis aitab paremini mõista nõukogude aja eluolu rohujuuretasandil — seal, kus ametlik ideoloogia ja tegelik kultuurielu sageli kokku põrkusid või omavahel põimusid.

Uurimuses kasutatud ajalehed on peamiselt maakondlikud ja rajoonilehed Virumaa Teataja, Viru Sõna ja Punane Täht, kuid esindatud on ka mõni üleriigiline väljaanne, nagu Sirp ja Vasar⁵, Talurahvaleht⁶, Rahva Hää!⁷.

Uurimisperioodi jooksul toimusid ajakirjandusmaastikul mitmed olulised muutused, sh väljaannete ümbernimetamised. Virumaa Teataja, mille esimene number ilmus 1925. aastal, oli peamine Viru maakonna ja ka Haljala eluolu kajastaja 1944. aastani. Pärast Teist maailmasõda sai lehe nimeks Viru Sõna (1944–1950). Aastast 1950 jätkas sama ajaleht ilmumist Punase Tähe nime all ning oli Rakvere rajooni ajaleht 1989. aastani.

Nõukogude ajalehed jagunesid tähtsuselt kolme suuremasse kategooriasse. Hierarhia tipu moodustasid üle-eestilised päevalehed, neist tase allpool olid rajooni- ja linnalehed ning väiksema tähtsusega olid ametkondlikud ajalehed. (Hennoste, Kurvits 2019: 93) Nõukogude perioodi lõpupoole hakkasid ilmuma ka väiksemad, omavalitsuste või majandite välja antud lehed. Üks näide on Haljalaga seotud kolhoosileht Wirulane, mis andis väärtusliku sissevaate kohalikku kultuuriellu ja meeleoludesse vahetult enne nõukogude režiimi lagunemist.

Järgmistes peatükkides annan ajaleheartiklitele tugineva Haljala kultuurielu kronoloogilise ülevaate.

⁵ Sirp ja Vasar (1940–41, 1944–89) oli kultuurileht, mille sisuks olid kultuurielu kajastavad esseed, artiklid, ülevaated jm (Hennoste, Kurvits 2019: 111).

⁶ Talurahvaleht: EK(b)P KK ja ENSV töörahva saadikute nõukogude häälekandja oli maarahvale suunatud ajaleht, mis ilmus aastatel 1944–1951 (Hennoste, Kurvits 2019: 92).

⁷ Rahva Hää! (1940–95) oli partei keskkomitee, ülemnõukogu ja ministrite nõukogu häälekandja ning seda võib nimetada olulisimaks Eesti NSV ajaleheks (Hennoste, Kurvits 2019: 107).

2. OMARIIKLUSE KAOTAMISE AASTAD 1940–1944

Kui Nõukogude Liit 1940. aastal Eesti okupeeris ja annekteeris, algas ulatuslik ühiskonna ümberkorraldamine. Sovetiseerimine ei hõlmanud üksnes „võimu poliitilist ülevõtmist, vaid ka majandus-, ühiskonna- ja kultuurielu ümberkorraldamist“ (Mertelsmann 2007: 13). Eesti kultuurielu kujundati vastavalt Nõukogude Liidu tavadele ja juhistele. Nõukogude võim nimetas seda protsessi kultuurirevolutsiooniks. (Karjahärm, Sirk 2007: 183) Omariikluse ajal moodustatud seltsid ja organisatsioonid suleti ning rahvamajad natsionaliseeriti. Klubiasutused, mida finantseeris nüüd riik, allusid kultuuriministriumile, täitevkomiteedele, ametühingutele. (Samas: 485) Uus kord tõi endaga kaasa uued mõisted ning eestlased tutvusid nõukogulike väljenditega, nagu näiteks punanurk, mis oli asutustes parteipoliitiliseks tööks ja ajaviitmiseks sisutatud ruum või agitbrigaad, mille alla oli koondunud rühm poliitilist kihutustööd teinud inimesi. Aili Aarelaid-Tart leiab, et tollane järsk kultuuriliste väärtuste muutus tekitas inimestes traumaatilise sündroomi ja topeltnõuetlemise, sest psühholoogiliselt ei olnud valmis kaotama iseseisva rahvusriigi mälestusi (Aarelaid-Tart 2006: 175).

1940. aastal allutati ajakirjandus täielikult kommunistlikule ideoloogiale ning katkestati senised traditsioonid. Suleti või võeti üle kõik ajalehed ning vähesed jätkajad pidid omaks võtma ideoloogiliselt sobiva sisu. Trükkimine ja kirjastamine koondati ENSV riikliku kirjastuskeskuse alla ning tsensuur kehtestati 1940. aasta sügisel ENSV glavliti kaudu. Sõltumatud ajakirjanikud vallandati, paljusid represseeriti, ning nende asemele toodi lojaalsed, kuid sageli kogemematud töötajad. (Kreegipuu 2011: 27) Okupatsiooniaastad olid ajakirjanduse madalseis, mis kajastus nii sisulises pooles kui väljaannete arvus (Lauristin jt 1987: 16).

Haljala kultuurielu kajastamine oli omariikluse kaotamise aastatel napp. Seetõttu piirdub järgnev ülevaade nende üksikute andmetega, mis on säilinud ja võimaldavad avada toonase kultuurielu mõningaid tahke.

Enne nõukogude võimu oli Haljallas vilgas seltsielu, mis hääbus, sest kaotati kõik senised seltsid (Heinla 2017: 433). Ka Haljala raamatukogu seltsi tegevus lõppes 1940. aastal, kuid 18. augustil 1940 jõuti veel korraldada kihelkondlik spordivõistlus kergejõustikus.

Võistlusel osales 100 sportlast ja elas kaasa 500-pealine rahvahulk. „Maaolude kohta saavutati võistlusel häid tagajärgi. Haljala raamatukogu seltsi spordiring jäi 133 punktiga kolmandale kohale.“ (Kihelkondlik... 1940: 4).

Peale Haljala raamatukogu seltsi likvideerimist anti raamatud üle vallale. Haljala vallamajas asus raamatukogu 1941. aastani. Vallamaja kui „kommunistide pesa“ põletati kohalike metsavendade poolt ning hoone põletamist kirjeldas 12. veebruaril 1942 Virumaa Teataja⁸ artikkel „Kui metsamehed ründasid Haljala vallamaja“. „Selja taha jääb maha lahinguväli, mille keskel leegitseb punaste kants,“ kirjutas autor Lem (1942: 4).

Vaadeldavasse perioodi jäi ka Saksa okupatsioon (09.1941–10.1944). Sel ajal tühistati Eesti ühiskonnas, hariduses ja kultuurielus nõukogudeaegsed ümberkorraldused ning püüti taastada iseseisvusperioodi süsteemi, kuid selle ulatus sõltus siiski Saksa võimude seatud piirangutest. (Karjahärm, Sirk 2007: 191–192) Kuigi Saksa okupatsiooni ajal seati sisse mitmeid piiranguid pidudele ja ürituste jaoks tuli saada ametivõimudelt luba, elavnes sel perioodil siiski kultuurielu (Kannike, Vahtre 2018: 53-61).

Saksa okupatsiooni aegsest kultuurielust saab ajakirjanduse põhjal välja tuua emadepäeva tähistamise Haljalas. 1942. aastal Haljala kirikus toimunud emadepäeva peost võttis osa üle 300 lapse ja lapsevanema Haljalast ja Aasperest. Päev algas jumalateenistusega ning peale seda esinesid lapsed Haljala seltsimajas. „Emadepäev õnnestus kõigiti hästi“ nenditi Virumaa Teatajas (Toimus... 1942: 3).

13. juuni 1942 Virumaa Teataja on pühendatud küüditamise⁹ aastapäevale. Leht oli täis meenutusi aasta-tagustest kohutavatest sündmustest 14. juunil. Ka Haljalas toimunud oli ülevaade pealkirjaga „Nendele löödi leinakella...“, mis kirjeldas arreteerimisi.

Väikeses vangikambris leiab aset ka harukordne sündmus — abielu registreerimine. Abielluvad nimelt koolijuhataja A. Lassur ja prl. Ada Altmäe, kes on vangistatud koos vanematega. Abiellutakse lootuses, et ühiselt vastu sammuda raskele sunnitööle kusagil Venemaal. See lootus aga neil arvatavasti ei täitunud, kuna teame, et NKVD terroristide poolt lahutati perekonnad teele saatmisel ning saadeti mehed ja naised eripaikadesse. (Nendele... 1942: 2)

⁸ Virumaa Teataja ilmus aastatel 1925–1944 Rakveres. Leht oli mõeldud eelkõige Virumaal toimuvate sündmuste kajastamiseks.

⁹ Haljala vallast küüditati 14. juunil 1941 27 inimest (Karmin 2017: 329), 25. märtsil 1949 158 inimest (Karmin 2017: 381). Need arvud puudutavad omaaegset väikest Haljala valda. Samamoodi tabasid repressioonid tollast Aaspere, Vihula ja Palmse valda, mis moodustavad enamiku tänasest Haljala vallast.

Saksa okupatsiooni ajal rõhutati punaterrori aegseid läbielamisi. 7. novembri 1942. aasta Virumaa Teatajas ilmus artikkel „Haljala sügisene elupale“, mis iseloomustab hästi seda masendavat aega:

Kultuuri ja seltskonnaelu rindel minnakse talvele vastu vaikuse tähe all. Valla raamatukogu, mis asus vallamajas, põles koos vallamajaga täielikult, järele jäi vaid kapitäis raamatuid, mis olid koolimajas. See osa raamatukogust on antud õpetaja Kaardimetsa hoole alla ja algab novembris tegevust. Osakonnad olid raamatukogul Varangul ja Põdrusel, mõlemad aga sõja ajal rüüstatud ja elanike poolt osalt laiali kantud, nii et neisse kuigi palju köiteid järele ei jäänud. (Haljala... 1942: 3)

Artikli vahendusel selgub, et Haljalas tegutsesid sel ajal puhkpilliorkester, mida juhatas Roman Ranna, ja 25 lauljaga segakoor köster Sandbergi juhtimisel. „Seltskonnategevuse muus osas pole esialgu mingit elevust ette näha, sest tegelased on laiali hajunud ja valgustuse hankimine on raske. Nii tõmbuvad kõik tagasi oma perekonna või kõige lähedasemate tuttavate ringkondadesse, et talve vaikselt ja rahulikult mööda saata,“ lõpeb ülevaade kurvalt. (Haljala... 1942: 3)

2. märtsil 1943 teatati Virumaa Teatajas, et Haljala koolimajas avati avalik raamatukogu ning raamatuid laenutatakse elanikkonnale igal reedel kell 14 – 16. „Siinjuures märgitagu, et vajadust raamatukogu järele tunti kohapeal kauemat aega ja nüüd on selle avamine kõigiti tervitav“ (Avati... 1943).

Samas lehes on ka artikkel „Haljala talvine elupale“, mis kirjeldab sõja tagajärjel tekkinud kaost: „Suitsunud ahervaremed kõnelevad tummal keelel 20. sajandi idamaa kultuuri pärandist haljalalastele, mis nõretab verest ja punaste hävituskiirest nende viimaste võimupäevil“ (Haljala... 1943: 3) Artikli autor kirjutas, et seltskondlik tegevus elavnes ning tekkimas oli ka uusi seltse. Laulukoor arenes köster Sandbergi juhtimisel jõudsalt, „kutsuti ellu noorteüksus“ Haljala algkooli juurde ning sporditegevus elavnes tänu Lembit Pärnale. Eraldi tunnustuse sai kirikuõpetaja Talvar, tänu kellele toimus 60-pealine väikelaste pühapäevakool. (Haljala... 1943: 3)

1943. aasta 4. septembri Virumaa Teatajas on lühike tagasisivaade Haljalas toimunud kohaliku maanaiste seltsi korraldatud suhkru- ja marjahoidiste valmistamise kursusest, mis toimus koolimajas. Osavõtt oli vaatamata kiirele tööajale üsna elav. „Kursuslased avaldasid soovi, et perenaise-kutsega seoses olevaid õpetlikke kursusi toimuks tihemini, ja nii on loota, et sellele järgnevad peatselt uued kursused.“ (Marjahoidiste... 1943: 3) 18. septembril toimus

kultuurihooaja avamine ning kohalikud näitlejad kandsid rahvamajas ette „3-vaatusliku näidendi „Emake maamuld“, mida jälgis täissaal publikut (Emake... 1943: 3).

Virumaa Teatajas ilmus mitu ülevaateartiklit Haljala elust, mille autoriks oli märgitud ainult eesnimi Lembit¹⁰. Kui võrrelda Lembitu signatuuriga artikleid ja mitut Haljala elupale kirjeldavat artiklit, siis nende stiil on väga sarnane, mis laseb arvata, et ka viimased on kirjutatud Lembit. Näiteks lõpeb artikkel „Haljala talvine elupale“ lausetega: „Siin asuvad ärid ja vallamaja. Viimasesse koonduvad kõik eluniidid“ (Haljala... 1943: 3). Artikkel „Haljala vald 25-aastane“ saab alguse aga nii: „On kantseleipäev ja inimesteread valguvad kiviseil alevitänavail Haljala vallamaja suunas, mis nüüd sõjaaja tõttu on kujunenud kohaliku elu tsentrumiks, kuhu näivad kokku jooksvat kõik ümbruskonna eluniidid“ (Lembit 1943a: 7). Ilus luuleline väljendusviis, mida erinevaise artiklitesse ohtralt jagub, lubab uskuda, et Lembitu kirjutatud on pea kõik artiklid, mis tollel ajavahemikul Haljala elu kajastavad.

1943. aasta augustis kirjutas Lembit kaunilt, et „suvi on läinud ruttu ja käes on augustikuu pilvise halli taeva ja tugevate lõikuskuu-tuultega, mis panevad nüüd valmimas kollased viljaväljad merena lainetama.“ (Lembit 1943b: 4). Ta kirjeldab saagikoristust, elamute ehitust, kiriku remondiplaane ning puudutab ka kultuurielu: „Kultuuri ja isetegevuse rindel on tunda pisut tõusu: külakostina on pakutud vahel teatri- ja muusikakunsti ning käsil on näidendi õppimine, millega tahetakse varsti esineda.“ (Lembit 1943b: 4)

Kirjasaatja Lembit soovis Virumaa Teatajas Haljalale head saabunud 1944. aastaks ning kirjutas, et inimesed on optimistlikud, sest suurenes võitlus bolševismi vastu ja sündimus oli Haljalas tõusuteel.

Seltskonnategevus on Haljalas seni olnud varjusurmas, kuid loodetavasti see uuel aastal elustub. Elu areneb igapäevast rada, tehakse püüdlikkuses oma tavalist tööd ja kui on ees raskusi, saadakse neist ühisel nõul ja jõul üle, sest ühenduses on jõud. Viimast vajatakse nüüd enam, kuna uueks aastaks on saanud taas tegutsemiseloat mitmed seltsid ja ühingud. Loodetakse, et uuel aastal suudetakse lahendada ka Haljala elektrifitseerimise küsimused.
(Lembit 1944: 3)

Nõukogude okupatsiooni esimesel aastal ilmunud ajaleheartiklid kajastasid uut ideoloogiat ning rõhutasid klassivõitluse lõppu, nõukogude korra eeliseid ja rahva "vabanemist"

¹⁰ Kirjasaatja Lembit on tõenäoliselt kohalik mees Lembit Pärn, kes on sündinud 1921. aastal Haljala vallas Tatruse külas Väljaotsa talus. Tema tütar Öie Raudmägi on säilitanud isa kirjutatud artiklite väljalõikeid.

kapitalistlikust rõhumisest. Saksa okupatsiooni ajal muutus ajakirjanduse tonaalsus: esiplaanile tõusis nõukogudevastatus ja kirjeldati toimunud terroriakte, bolševism ja vene kultuur kuulutati vaenulikuks. Sõjauudistele vahelduseks oli võimalik lugeda ka rõõmsamaid kultuuriuudiseid. Ideoloogia ei tõusnud siiski kohalikus maakonnalehes esile, julgelt avaldati arvamust, kuid üldine meelolu oli kurvameelne.

1944. aasta ajalehed jagasid Haljala elust lühikesi teateid. Anti teada tuletõrje seltsi üldkoosolekust, sõjaväehaiglale kogutavatest annetustest, jumalateenistuste toimumiste aegadest, matustest, looma- ja viljakasvatusest jms.

Haljalaga seotud uudised on avaldatud peamiselt Virumaa Teatajas ning kohalikku elulolu kajastav Lembit ei kaotanud lootust, et elu Haljalas läheb paremuse poole. Omariikluse kaotamise aastate Haljala kultuurielu jõuabki meieni eelkõige tänu kirjasatja Lembitu mahlakatele ja poeetilise laadiga kirjutistele, mis annavad pildi nii tollasest igapäevaelust, kui ka spordi- ja kultuuritegevusest, tõstes esile kohaliku elu eestvedajad.

3. STALINI AEG 1944–1953

Nõukogulik kultuuripoliitika sai Eestis alguse juba esimese okupatsiooniaasta jooksul (1940–1941), kuid kultuurielu täielik ja sihipärane parteiline allutamine algas alles pärast Eesti taasokupeerimist 1944. aasta sügisel (Kreegipuu 2007: 355).

Stalini terrori ajal toimus kultuurigenotsiid, mille käigus püüti hävitada eesti rahvuskultuur ja rahvuslikult mõtlev intelligents (Karjahärm, Sirk 2007: 172). Vaatamata tõsistele repressioonidele see siiski ei õnnestunud. Kui professionaalne kultuur oli madalseisus, siis rahvakultuur sõjajärgsel aastakümnel hoopis elavnes. Enne sõda olid eestlased harjunud käima seltsimajades, et laulda kooris, tantsida rahvatantse ning mängida pilli- ja näitemängu. See traditsioon jätkus ka nõukogude ajal, kuid rahvakultuuri viljelemisele lisandus ideelispoliitiline kasvatustöö. 1945. aasta lõpul oli Eesti raamatukogudes ja klubiasutustes tööl umbes 1500 palgalist töötajat. (Karjahärm, Sirk 2007: 210)

Ideoloogiliste otsuste ja juhendite levitamiseks oli peamine vahend ajakirjandus. Ajalehtede ja ajakirjade abil jõudsid partei juhtorganite ootused inimesteni. Kõikvõimalikud otsused ja määrused olid aga enamasti nii kantseliitlikud, et tavainimene neid ei mõistnud ja huvi lugemise vastu polnud. (Kreegipuu 2007: 372) Ajakirjandus kujundati vastavalt ühiskonna juhtimise struktuurile ning igale elanikkonnakihile suunati oma väljaanne (Lauristin jt 1987: 14). Partei- ja täitevkomiteede töötajad kajastasid lehtedes Nõukogude riigi kõiki ülesehitusega seotud valdkondi. Kvalifitseeritud ajakirjanikke oli vähe ning see kajastus ka ajakirjanduse kvaliteedis.

Aastatel 1945–1953 ilmus Eesti ajalehtedes 1853 Haljalaga seotud artiklit, milles käsitleti erinevaid teemasid. Peamiselt ilmusid kohaliku elu kajastused maakonnalehes Viru Sõna, mis muutus 1950. aastal Rakvere rajooni leheks Punane Täht (1438 artiklit). Üle-eestilistest ajalehtedest võib välja tuua Talurahvalehe¹¹ 161 ja Õhtulehe¹² 42 artikliga.

1947. aastast alates hakati kiriku allasurumiseks kasutama nii majanduslikke kui ideoloogilisi mõjutusvahendeid. Jumalateenistused avalikes kohtades ja leeriõpe keelati ära,

¹¹ Talurahvaleht: EK(b)P KK ja ENSV töörahva saadikute nõukogude häälekandja lõpetas tegevuse 1951. aasta esimeses pooles.

¹² Õhtulehe esimene number ilmus 23. oktoobril 1944.

ka ristikäigud ja kontserdid polnud lubatud; suleti kogudusi, keelati usulise kirjanduse trükkimine. (Karjahärm, Sirk 2007: 501)

Vaimulike arreteerimine ja vangistamine Eestis toimus kahes laines aastatel 1944–1945 ja 1948–1949 (Karjahärm, Sirk 2007: 503). Haljala pastor Bernhard Talvar arreteeriti 1944. aastal (Luka, Karmin 2017: 165; Raudvassar 2012: 6). Alates 1945. aastast ei leia ajalehtedest Haljala kirikuelu kajastavad artikleid. Riigi religioonivastane poliitika kajastus ka ajalehtede sisus.

1950. aasta Talurahvalehe artiklis „Vagaduse katte all“ tunnistati pastorid ja koguduste õpetajad rahvavaenlasteks. Kirjatükis kirjeldatakse, kuidas „mustakuuemehed-petised“ on toime pannud kuritegusid ning „saksa fašismi kaitset otsides musta südametunnistusega Eestist põgenenud“. Äärmiselt hukkamõistvas toonis kirjutatakse ka Haljala pastor Bernhard Talvarist:

Paljud kohalejäänud pastorid asusid banditismi teele. Üks selliseid oli näiteks Haljala pastor Talvari, keda okupandid ülistasid kui „tulisemat metsavenda“. Bandiit Talvari võttis osa okupatsiooni ajal nõukogude inimeste hävitamisest. Kirikukantslist kähistas see roimar sõimu Nõukogude rahvaste arvel, jagas õnnistust bandiitidele, kodumaa reeturitele ja kutsus taevaste vägede nimel oma koguduse liikmeid üles kuritegevusele. (Nõmme 1950: 4)

Talvar naases Eestisse 1956. aastal ja talle sai osaks mõnitamine 1959. aastal ajalehes Edasi Kommunismile¹³. Artiklis „Pastor Talvari pühakuelu“ (Trull 1959) kirjeldatakse „Talvari kolme kadumist“. Esimene toimunud metsavendlusega seoses 1941. aastal, siis, kui tema „jumalakartlik hing ihkas koguduseliikmete verd“ samal ajal, kui ta jutlustas „sina ei pea mitte tapma“. „Ausad koguduseliikmed võtsid südamega vastu nõukogude võimu, kuid pastori südames määratses vihkamine selle võimu vastu,“ on märgitud. Teine kadumine oli ebaõnnestunud põgenemine Eestist, sest „füürer ei kiirustanud truualamlikku perekonda kaisutama: ei saatnud järele ei lennukit, ei erirongi ega laeva. Aga harilikud rongid ja laevad olid jalgalaskvate „vallutajate“ poolt puupüsti täis tuubitud.“ Kolmas kadumine sai toimuma peale „karmi jutuajamist maapealsete võimudega“, ehk siis Siberisse saatmine. „Võttis kuulda ja kadus kiiresti minema,“ kirjutas Trull. (1959: 3) Kirjatüki lõpus irvitatakse Talvari töö üle Järva-Madisel, kuhu ta poliitvangi staatusest pääsenuna asus.

¹³ Ajaleht Edasi Kommunismile: EKP Tapa Rajoonikomitee ja Tapa Rajooni TSN häälekandja ilmus Tapal aastatel 1951-1962. Kui Tapa rajoon likvideeriti, lõpetas ka ajaleht ilmumise.

Need kaks artiklit, kuhu pastor Talvar sattus, on uskumatult küünilised ja emotsionaalselt raske lugemine ka praegu. Selline avalik häbistamine oli stalinliku aja „kasvatusmeetod“. 1948. aasta teises pooles hakkasid parteiorganisatsioonide käsul toimuma kohustuslikud paljastamiskoosolekud, kus mõnitamisobjektiks võisid langeda nii „minevikupattudega“ inimesed kui ka „paljastaja“ ise (Karjahärm, Sirk 2007: 222).

3.1. Rahvamaja ja isetegevus

Järgnevalt vaatlen, kuidas stalinlikul perioodil kajastati ajalehtedes Haljala rahvamajaga seotud tegevusi. 1945. aastal kehtestas ENSV rahvakomissaride nõukogu¹⁴ uued rahvamajade haldamise eeskirjad. Rahvamajad nimetati kohustuste alusel linna-, kesk-, maakonna- ja kohalike valdade rahvamajadeks ning nende tegevus oli tugevalt politiseeritud. (Kulbok-Lattik 2016: 120)

Pärast Teise maailmasõja lõppu hakati rahvamajades tähistama Eesti „vabastamist“. Tegelikuses tähendas see aga uue võimu poolt pealesunnitud üritust, millega legitimeeriti Nõukogude okupatsiooni kui vabanemist. Haljala rahvamajas „pühitseti Haljala valla vabastamise esimest aastapäeva“ 23. septembril 1945 ning vaatamata vihmasele ilmale oli osalejaid üle kaheksaja. Esineti sõnavõttudega „meie kodumaa saavutustest“ ja „kontsertosa täitsid kohalikud punaarmedelased, kellede esinemine soojalt vastu võeti“. (Lilleoru 1945: 3)

Kaks kuud hiljem tähistati taas ning seekord Nõukogude Eesti saksa okupatsioonist vabastamise aastapäeva. Toimus „rongkäik fašismi terroriohvrite hauale“ Haljala kalmistul, peeti kõnet ja „kõlasid aupaugud langenud kangelaste igaveseks mälestuseks“. Õhtusel pidulikul aktusel osales juba nelisada inimest, kes said „selge ülevaate Eesti vabastamise käigust ja noore Nõukogude Eesti saavutustest vabastatud aasta jooksul“. (ENSV... 1945: 3)

Siiski leiab veel ka nõukoguliku kirjutamisviisita artikli 1945. aastal, kui Haljala rahvale esines „Rakvere keskrahvamaja kunstilise isetegevuse kollektiiv“ ja džässorkester.

¹⁴ ENSV rahvakomissaride nõukogu oli täidesaatev ja korraldav riigiorgan Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis aastatel 1940–1946. Valitsusorganina juhtis ta majandust, kultuuri, haridust, siseasju, tervishoidu jne vastavalt NSV Liidu ja ENSV Ülemnõukogu ning Kommunistliku Partei suunistele.

Maakonnalehes Viru Sõna kirjeldatakse kordaläinud üritust, mil rahvamaja saal oli puupüsti huvilisi täis ja esinemised võeti soojalt vastu. (R. P. 1945: 3)

Naaberasulate isetegevuskollektiivide külalisesinemisi toimus pidevalt. Sellest annavad tunnistust ajalehtedes avaldatud esinemiste kuulutused ja toimunud ürituste kajastused.

Nõukogudeaegsetes kohalikes ajalehtedes oli kirjade osakond, mis oli lugejate seas populaarne. Lehetoimetusse saadeti kaebekirju, kui ei meeldinud teenindus või jäi silma mingi olme probleem. Peale lehes kriitika avaldamist oli kaebealusel kohustus vastata, mida on tehtud probleemi lahendamiseks. (Hennoste, Kurvits 2019: 116) Julgelt avaldati kriitikat ning pahameelt ei ole tagasi hoidnud E. L., kes kirjeldab Rakvere rahvamaja „agitbrigaadi“ külaskäiku Haljalasse 9. detsembril 1945:

Eeskava oli lühike ja mitmed numbrid juba nähtud, kuid leidsid sooja vastuvõtu publiku poolt. Külalistel Rakverest olid Haljalas omad raskused, muusikamehed pidid tugevasti pingutama silmi, et näha noodilehte, sest Haljala Rahvamaja on väga halvasti valgustatud. Haljala Rahvamaja juhataja sm. Kūpas suhtub oma töösse kohusetundetult ja pole midagi ette võtnud rahvamaja korrastamiseks ja varustamiseks. Tihti on koosolekud hämaras saalis, sest lambid on ikka korrast ära. Nii juhtus see ka 9. det. ja Rakvere Rahvamaja agitbrigaad tegi pingutusi, et kuidagi toime tulla poolhämarias saalis. Kõigest hoolimata õnnestusid ettekanded hästi ning rahvamajast lahkuti häätujuliselt. (E. L. 1945: 2)

Artiklis kritiseeritud rahvamaja juhataja Kūpas ei pruukinud olla süüdi, et rahvamaja oli remontimata, ilmselt polnud sel ajal võimalik seda teha ega ka korralikku valgustust muretseda, kuid stalinistliku ajakirjanduse stiili juurde kuulus pidev süüdlaste otsimine.

Haljala kohalike organisatsioonide koostöö toimis ning korraldati ühisüritusi. 1945. aastal olid kooli ruumid halvas seisukorras ning koostöö rahvamajaga oli vältimatu. Koolijuht Otto Salm kirjutab, et rahvamajas ei toimunud midagi koolipere osavõtuta. Koolijuht oli samal ajal ka rahvamaja juhataja kohusetäitja ja „seepärast oli kontakt täieline“. (Salm 1945: 4)

Ajastu dikteeris ettevõtmiste sisu, näiteks oli vaja tähistada ka punaarmee aastapäevi 23. veebruaril. Viru Sõna kirjeldab sel puhul 1945. aastal hästi õnnestunud rahvapidu Haljalas, mille korraldasid ühisüritusena „Haljala mittetäielik keskkool, rahvamaja ja valla täitevkomitee“:

Vaatamata tööpäevale kogunes Haljala rahvamajja saalitäis kuulajaid. Päevakohase kõnega esines vanemleitnant Tenter. Rahvamaja naiskoor esitas kolm laulu: Aleksandrovi „Püha sõda“, Mesiäise „Üles noored“ ja vene rahvalaulu „Volga, Volga“. Koolinoored kandsid ette kolm eesti rahvatantsu ning rea deklamatsioone. Viimase numbrina esinesid rahvamaja tantsugrupi liikmed kolme hooga rahvatantsuga sm. Antoni juhtimisel. Pärast

valla parteiorganisaatori lõppsõna lõbustasid noored endid tantsuga. Ettekanded olid vahelduvalt kavastatud ja mõjusid tujutõstvalt. (Hästi... 1945: 4)

1947. aastal moodustati Haljalasse laulukoor. Viru Sõna peab ajendiks väga hästi õnnestunud 12. üldlaulupidu, mis oma laulukoori mõtte päevakorrale tõi:

Noored võtsid algatuse enda kätte ning pandi alus naiskoorile, mis peagi hakkab harjutusteks koos käima. Koorijuhatamise võttis ajutiselt enda kätte vallas suvepuhkusel viibiv Tallinna Õpetajate Seminari õpilane Juta Veerma. (Naiskoor... 1947: 2)

20. juulil 1947 toimus Rakvere kultuurimaja pargis Virumaa Laulupäev, mida koor kavatses vaatajana külastada, et „ammutada uut hoogu ja kogemusi edaspidiseks tööks“. Rahvatantsuring sel ajal juba toimis ning maakondlikule laulupäevale läks esinema Haljala rahvamaja tantsuringist neli rahvatantsijat (samas).

Ilmunud artiklite põhjal võiks järeldada, et Haljala rahvamajas käis aktiivne tegevus: toimusid peod, külalisesinemised ja isetegevus, kuid 1948. aastal ilmus Viru Sõnas rubriigis „Meile kirjutatakse“ väga kriitiline artikkel. Rubriigi pealkiri lubab arvata, et kritiseerija on kohalik inimene, mitte ajakirjanik või erialaspetsialist. Artikli autor E. Vuks küsis „Millal hakkab töötama Haljala Rahvamaja?“ ning kirjeldas hetkeolukorda, hinnates selle täiesti ebarahuldavaks, kuna ka remonti polnud tehtud ning inventariks oli rahvamajas vaid „kaks kasutamiskõlbamatut klaverit ja mõni pink“. Tema hinnangul ei olnud rahvamaja juhataja Salme Õunsalu „näidanud otsustavat aktiivsust ühegi küsimuse lahendamisel“ (Vuks 1948: 4). Vuks kirjutas nõukogulikus vaimus ning ta ei olnud rahul, et seinaleht oli värskendamata, artiklid kasvatusliku mõjuta ning puudus autahvel.

Üksikud innukamad noored, kes meeleldi töötaksid isetegevusringides, on jäänud oma ürituste teostamisel juhtimiseta ja töö on toimunud plaanilt. Ainukese ringina töötab korralikult rahvatantsukollektiiv seltsimeeste Tamaara Toiti ja Õie Viigimetsa juhtimisel. Laulu- ja näiteringid alustasid tööd, kuid paari osavõtja lahkumise tõttu ei hakatud enam koos käima. Samuti ei avalda mingit aktiivsust rahvamaja puhkpilliorkester (juhataja sm. Andresen). (Vuks 1948: 4)

Mõni kuu hiljem, septembris 1948 kritiseeris H. Tammiku samuti Haljala rahvamaja juhataja Salme Õunsalu tööd ning leidis, et see oli olnud loid. Isetegevusringid ja põllumajandusring ei toiminud, „spordiringi ellurakendamiseni ei jõutud“. Vaid näitering käis Vareki juhatusel koos, esines kohalikus rahvamajas ja andis ka külalissetendusi. Siiski tuuakse artiklis positiivsena välja, et rahvamajas tehti juhataja ja parteiorganisatsiooni koostöös kapitaalremont, mille käigus parandati katus, ahjud, põrand, ukсед ja aknad, ning maja hakkas tasapisi vastama „kultuurilistele nõuetele“ (Tammiku 1948: 2). Oktoobriks pidid

valmima lavadekoratsioonid ja loosungid ning talveperioodiks oli planeeritud kuus isetegevusringi.

Kohe, kui rahvamaja remonttööd on lõppenud, alustatakse isetegevusringide tegevkoosolekuid, et uue repertuaariga tähistada Suure Oktoobrirevolutsiooni 31. aastapäeva. Isetegevusringide töölerakendamisel peab aga rahvamaja juhatus hoiduma möödunud aastaste vigade kordumisest. Ühegi ringi tegevus ei tohi jääda ainult paberlikuks resolutsiooniks. (Tammiku 1948: 2)

1949. aasta kohaliku kultuuritöö märksõnadeks olid ringkondlik laulupäev Viitnal, maakondlik laulupäev Rakveres ja 13. üldlaulupeo Tallinnas. Naiskoor jätkas edukalt tööd ning 1949. aastal planeeriti osalemist üldlaulupeol ja maakondlikul laulupäeval.

Kohe, kui oli ilmunud esimene noodivihik, alustas naiskoor Haljala 7-klassilise kooli õpetaja sm. Viima Nõmmaru juhatusel XIII üldlaulupeo repertuaari õppimist. Nii möödunud talve vältel kui ka käesoleva aasta kevadel toimusid laulukoori harjutused pidevalt kaks korda nädalas. Nüüd harjutab laulukoor üks kord nädalas. (Tammiku 1949: 4)

Naiskoor jätkas repertuaari õppimist ja kordamist „kunstilise taseme tõstmiseks“. Maakondlikul laulupäeval osalemiseks harjutas ka 22-liikmeline lastekoor ja kaheksaliikmeline rahvatantsutrupp. Mõlema koori juhataja oli Vilma Nõmmaru ning rahvatantsijaid treenis Tamara Toit. (Tammiku 1949: 4)

Haljala koorid ja tantsurühm harjutasid, kuid Haljala valla kultuuritöötajad ei piirdunud vaid oma kohustuste täitmisega ning aitasid „kaasa 13. üldlaulupeo heale kordaminekule ja ainelise külje kindlustamisele“ (Puhm 1949: 2). Selleks korraldati Haljalas kolm isetegevusõhtut ning saadud tulu anti üldlaulupeo korraldusfondi. „Haljala valla kultuurharidusala töötajad esitasid endale võetud kohustuste täitmiseks sotsialistliku üleskutse Rägavere valla kultuurharidusala töötajaile“ (samas). Nõukogudeaegne sotsialistlik võistlus oli meetodiline süsteem, mida kasutati igas valdkonnas ja mille eesmärk oli ergutada töötajaid ületama tööplaane ja tõstma tootlikkust. Üleskutsete ja loosungite saatel üritati olla parem nii teistest kui iseendast. Võistlust esitleti kui vabatahtlikku algatust, kuid praktikas oli see sageli sunniviisiline ja ideoloogiliselt laetud konkurents, mille kaudu mõõdeti lojaalsust riigile ning saavutuste põhjal jagati tunnustusi või karistusi.

1949. aasta septembris kirjutas H. Talisoo Virumaa „kultuurielu tõusust“, mis sai tema sõnul hoo nõukogude korra tingimustes ning kolhoosnike osavõtt poliit-, põllumajandus- ja isetegevusringidest „tõendas nende tunnustust teaduse saavutustele“. Maakonnas oli tööle rakendatud 53 rahvamaja, kolm kultuurimaja ja 58 raamatukogu ning kolme kiidetud

rahvamaja hulgas oli ka Haljala rahvamaja: „on hästi organiseeritud näitlik agitatsioon, on viidud läbi rida päevakohaseid loenguid ja kus töötavad pidevalt mitmesugused isetegevusringid“ (Talisoo 1949: 3).

Tunnustust jagus Haljala kultuuritöötajatele veel mitmeski artiklis. Näiteks 4. juuni 1949 Viru Sõnas kirjutas E. Mikker, Virumaa Tööraha Saadikute Nõukogu Täitevkomitee kultuurharidusosakonna juhataja:

Kultuurharidusliku töö organiseerimisel kolhoosides on edukalt töötanud paljud valdade kultuurhariduslike asutiste töötajad ja õpetajad. Nii ei katkesta hetkekski sidet kolhoosidega Haljala valla kultuurharidusinstruktor sm. Koovits, raamatukogu juhataja sm. Kaasik ja kohaliku mittetäieliku keskkooli direktor sm. Salm. Sm. Koovits organiseeris rahvamajas, külanõukogudes ja kolhoosides rea loenguid kolhoosnikute kutsealaste teadmiste tõstmiseks.[...] Valla seitsmeteistkümmes kolhoosis korrastati punased nurgad, kolhoosidele kingiti riigilipud jne. Samal ajal organiseeris Haljala raamatukogu juhataja sm. Kaasik raamatunäitusi ja korraldas selliste teoste, nagu E. Grini «Viimane heinakuhi» ja M. Solohhovi «Ülesküntud uudismaa» ühislugemisi, et tutvustada kolhoosnikutele nõukogude kirjandust ja äratada neis lugemishuvi. (Mikker 1949: 3)

E. Mikker jagas kriitikanooli kohalike vallavõimude aadressil, kes ei huvitunud ülevaate saamiseks ja töö parandamiseks kultuuritöötajate tööaruannetest. Kontrolli puudumine kultuuriasutuse üle „loob endaga rahulolutunde, annab võimaluse laisklemiseks kõige kibedamal tööajal“ (Mikker 1949: 3). Ta leidis, et kohalikud täitevkomiteed peavad parandama oma koostööd kultuuriasutustega.

1945. aastal loodi kultuurhariduslike asutuste komitee (KAK), mis koordineeris muuseumide, rahvamajade, raamatukogude tööd (Kreepuu 2005: 38). Sarnaselt ajakirjandusele olid ka raamatukogud ja rahvamajad propaganda vahendamise olulised tööriistad, mis allusid partei korraldustele ja kontrollile.

1950. aastate alguses ei näidanud isetegevus vaibumise märke, endiselt toimisid laulu- ja tantsuringid. Kohalike taidlejate ülevaatus kirjeldab 16. veebruari 1950 Viru Sõna, mis leidis, et „Haljala isetegevusringid on maakondlikuks ülevaatuses hästi ettevalmistunud. Ettekandeid oli mitmesuguseid – esitati „laule, karaktertantse, deklamatsioone, rahvatantse jne.“ (Kolhooside... 1950: 4). 1951. aasta isetegevuslaste ülevaatuses esitused said rohkem kriitikat.

Nagu ülevaatus näitas, ei olnud Haljala külanõukogu kolhooside isetegevuslased suutnud selgeks õppida kogu esitatavat repertuaari, milletõttu esines suuri konarusi ning vääratusi selle esitamisel. Nii ei olnud M. Talvesti näidendi «Seljaga elu poole» esitamisel kõigil osalistel osad selgeks õpitud, eriti sm. Kaljuveel. [...] Rajooni ulatuses toimuvaks ülevaatuses jäänud aega tuleb Haljala külanõukogu isetegevuslastel kasutada

maksimaalselt esinenud puuduste ja vigade kõrvaldamiseks ning repertuaari kindlaks omandamiseks. (Küngas1951: 4)

1952. aastal toimusid Haljala rahvamajas igal õhtul taidlejate kokkusaamised. Näitering ja puhkpilliorkester tegutsesid Haljala piirkonna teemeistri Leonhard Kaljuvee juhendamisel, naiskoor jätkas õpetaja Vilma Nõmmaru taktikepi all ning rahvatantsuringi ja deklamaatoreid juhendas õpetaja Tuular. Isetegevuslaste ülevaatusel osalesid ka „vokaalsolist sm. Blunt ning Haljala maaarstijaoskonna meditsiiniline õde Viivi Veltbach võimlemisharjutustega“ (Lahe 1952: 4).

Mitte ainult Haljalas, vaid ka Rakvere rajoonis kasvas 1950. aastate alguses isetegevusringide ja neis osalejate arv. Kui 1951. aastal osales taidlejate ülevaatusel 44 kollektiivi 379 osavõtjaga, siis 1952. aastal oli 68 isetegevuslaste kollektiivi 680 osavõtjaga. Isetegevuse rajooniülevaatusel kokkuvõttes tõi Rakvere rajooni kultuurharidusosakonna inspektor Kõlamets (1952: 2) välja murekoha: „Üheks suuremaks puuduseks oli aga see, et küla kunstilise isetegevuse rajooniülevaatusel ei esinenud ühtegi rahvatantsukollektiivi“. Haljala rahvamaja naiskoor saavutas Nõmmaru juhendamisel Rakvere teatris 12.-13. aprillil toimunud ülevaatusel esikoha. Mis aga juhtus Haljala rahvatantsuringiga, kes lootis ülevaatusel osaleda, jääb selgusetuks. 1953. aasta ülevaatusel valmistus rahvatantsurühm uue juhendajaga, kelleks oli Evi Anton (Armipaik 1953: 2).

1953. aastaks kasvas Rakvere rajoonis isetegevuslaste arv veelgi ning ringide tööst võttis osa juba 1500 inimest.

Rajooniülevaatusel esines 24 laulukoori, 2 lauluansamblit, 9 rahvatantsurühma, 22 karakteritantsurühma ja üksikesinejat, 6 näiteringi, 21 deklamaatorit, 40 vokaalsolisti, 3 instrumentaalsolisti ja 4 orkestrit. (Lehtla 1953: 2)

Ka Haljala rahvamaja isetegevuslased pääsesid maakondlikule ülevaatusel ning pälvisid kiidusõnu.

Lisaks rahvamaja töö kajastamisele on pidevalt lehtedes välja toodud nende ülesanded. Ajakirjandus pidi sisendama lehelugejaisse usku, et rahvamaja suudab parandada nii viljakoristust kui teedehitust. „Rahvamaja aktiivsemalt võitlusse suure viljasaagi kasvatamise eest“ hüüdis 17. mail 1952 Rakvere rajooni ajaleht Punane Täht ning täpsustas, et „vastutusrikkad ülesanded massilise poliitilise töö arendamisel kevadpõllutööde perioodil lasuvad maarahvamajadel“ (Kaljas 1952: 2). Kaljas kirjutas, et „külvi perioodi

kultuurharidustöö arendamise plaani“ järgi töötades oli Haljala rahvamaja kollektiiv saavutanud häid tulemusi (sammas).

6. augustil 1953 selgitas N. Kaljas, kuidas parandada kolhoosnike kultuurilist teenindamist ning Haljala rahvamaja osaks sai nii kiitus kui laitus. Rahvamaja juhataja Armipaik panustas igati, andes välja seina- ja välklehti ning „viis kolhoosnikele kunstilist külakosti“ (Kaljas 1953: 2).

Rahvamajas antud kinoetenduste eel demonstreeriti valguslehti, korraldati vestlusi, loenguid jne. Heinakoristusperioodil aga rahvamaja töö peaaegu soikus. Rahvamaja juhataja sm. Armipaik, kelle ülesandeks oli hoolitseda näitliku agitatsiooni uuendamise, seina- ja välklehtede ning autahvli eest Lenini-nimelises kolhoosis, kindlustas 3 välklehe väljaandmise, 2 korda anti kolhoosis välja autahvel ning viidi läbi mõned vestlused. Sm. Armipaik viis Lenini-nimelises kolhoosis läbi ka kartulimardika ja kiudussi vaatlused. (Kaljas 1953: 2)

„Parasiitide“ uurimisi ei teinud rahvamaja juhataja usutavasti vabatahtlikult, vaevalt tal selleks oskusigi oli, kuid nõukogudeaegsed kultuuriasutuste eeskirjad määrasid kindlaks töötundide arvu, mil kultuuritöötajad pidid kohustuslikus korras osalema kolhoositöodes. Kuigi rahvamaja juhataja Armipaik ja raamatukogu juhataja Kaasik pingutasid, et kolhoosirahvale välklehti teha, ei olnud N. Kaljas rahvamaja töötulemustega rahul. Tema meelest ei olnud viljakoristusega tegeleva „kolhoositalurahva kultuurilisele teenindamisele“ piisavalt pühendatud (Kaljas 1953: 2). Ta ei olnud rahul, et söödavarumise perioodil ei ilmunud „valguslehti“, rahvamaja agitatsioonibrigaad polnud kolhoosnikele esinemas käinud ning leidis, et rahvamaja tegevuses peaks aset leidma murrang.

Rahvamaja juhataja, toetudes aktiivile, peab kindlustama viljakoristuse ja -varumise perioodil ümberkaudsete kolhooside eeskujuliku kultuurilise teenindamise. Kuna senised tööplaanid on üldised, on rahvamaja töös edu kindlustamiseks vaja tööplaanide koostamisel täpselt, konkreetselt ära märkida läbiviidavad üritused, nende läbiviimise tähtsajad ning abinõud. Haljala rahvamajal on kõik võimalused selleks, et ta muutuks tõeliseks kultuuritöö keskuseks maal, et ta täidaks kõik temale esitatud ülesanded edukalt. Selleks peavad rahvamajale senisest palju tõhusamat abi osutama rajooni täitevkomitee kultuuriosakond ning Haljala külanõukogu kultuurikomisjon. (Kaljas 1953: 2)

Rahvamaja juhataja Armipaiga tööd kritiseeriti ka teistes kohalikes ajalehtedes. P. Parm andis ajalehes Tee Kommunismile¹⁵ teada, et viljakoristamine ja sügiskülv ei edenenu. Küll aga oleks olukord olnud tema meelest parem, kui „loodreid seina- ja välklehtedes

¹⁵ Ajaleht Tee Kommunismile oli Vihula Masina-Traktorijaama poliitosakonna häälekandja, mis ilmus aastatel 1951–1953. Samanimeline ajaleht ilmus aastatel 1950–1988 ka Viljandi rajoonis.

hurjutataks“, nagu tehti edukalt naaberkolhoosides. Ta nõudis, et Armipaik ja raamatukoguhoidja Kaasik täidaksid oma kohustust ja annaksid kiiremas korras välja välklehed. (Parm 1953: 2)

Rahvamaja juhatajat sarjas ka A. Saarep Punases Tähes, seekord oli süüks põllumajandustöodes mitte osalemine. Saarep rõhutas, et „põllumajanduse ees käesoleval aastal seisvad vastutusrikkad ülesanded“ on kohustuseks kõigile ning tõi vastutustundetu inimesena välja Salme Armipaiga, kes pole teinud ühtegi ettenähtud normipäeva. (Saarep 1953: 3)

See, et sm. Armipaik töötab Haljala rahvamaja juhatajana, on ainult ettekääne tööst kõrvalehoidmiseks. Töö kõrval rahvamajas jääb tal küllaldaselt aega üle töötamiseks kolhoosis. Peale selle ei taha sm. Armipaik aru saada, et rahvamaja juhataja, kes peab kasvatama meie inimesi kommunismi vaimus, peab kõigis, ka sotsialistlikus suhtumises töösse olema teistele eeskujuks. (Saarep 1953: 3)

Stalinlikul perioodil ilmunud ajalehed peegeldavad hästi ajastu vaimu, olles täis rangeid nõudmisi, ideoloogilist propagandat ja halastamatut kriitikat. Isegi need, kes püüdsid oma tööd teha kohusetundlikult, ei pääsenud etteheidetest ja süüdistustest. Lehtedes kajastusid pidevad üleskutsed normide ületamiseks, lojaalsuse tõestamiseks ja „vaenlaste“ paljastamiseks, luues hirmuõhkkonna, kus iga eksimus võis tuua kaasa rängad tagajärjed. Kirjutajate meelsuses on siiski märgata väikesi erinevusi: kui ühes artiklis on kõigis puudustes süüdi rahvamaja juhataja ainuisikuliselt, siis teine kirjutaja rõhutab koostöö olulisust ning leiab, et vastutuse rahvamaja töö toimimises peaksid võtma ka kohalikud kultuuriametkonnad.

Kuigi Haljala kultuurielu toomis ning huvilised said osaleda pidudel, aktustel, isetegevuses, hinnati artiklites kultuuritöötajaid kriitiliselt, rõhutades ideoloogilise kasvatustöö ja tulemuste tähtsust. Rahvamaja pidi teenima kogukonna vajadusi ja täitma ka ideoloogilisi eesmärke, aidates kaasa põllumajandustööde edendamisele ning elanike poliitilisele kasvatusel. Ajalehtedes avaldatud propagandale vaatamata on võimalik saada aimu Haljala kultuurielust ja võtmeisikutest.

3.2. Põllumajandusring

Nõukogude ajal loodi rahvamajade juurde kohustuslikus korras põllumajandusringe, mis olid mõeldud kolhoosnike ja sovhoosnike harimiseks ning ideoloogiliseks kasvatamiseks. Need ringid keskendusid põllumajanduslike oskuste arendamisele, jagasid teadmisi uusimatest nõukogude agrotehnooloogiast ning propageerisid sotsialistliku tööeesrindluse põhimõtteid. Lisaks ametialasele õppele oli nende eesmärk ka kollektiivsustunde ja parteilise meelsuse tugevdamine.

1945. aasta Talurahvaleht selgitas artiklis „Rahvamajade põllundusringide tööjuhendid“, et loodavad ringid lähtuvad maaelanikkonna vajadustest, ning tõi välja riigi esitatud ülesanded ja eesmärgid. Rahvamajad pidid hakkama hoolitsema selle eest, et sealsetes lugemislauades, punanurkades ja avalikes raamatukogudes oleks kasutamiseks küllaldaselt ajakirju ja põllumajanduslikku kirjandust, ning aitama kaasa kirjanduse levitamisele ja tutvustamisele. Põllundusringi töö paremaks korraldamiseks ning „põllumajanduslike eriküsimuste lahendamiseks“ toimus tegevus erialastes sektsioonides, nagu aiandus, põllumajandus, maaparandus jms. (Rahvamajade... 1945: 6)

Haljala rahvamaja põllumajandusring suure hooga käima ei läinud, põhjustest ja süüdlastest teavitasid mitmed artiklid. Näiteks kirjutati 1948. aastal Talurahvalehes, kuidas paljudes kohtades töötavad põllumajandusringid halvasti ja vahel isegi ainult paberil: „Nii näiteks on Haljala valla põllumajandusringile agrojaoskonna poolt koostatud tööplaan kuude viisi ja saadetud maakonna põllumajandusosakonnale aruanne ka tehtud töö kohta, kuid valla täitevkomitee ei tea midagi ringi olemasolust ja tegevusest“ (Mänd 1948: 3).

Järgmisel aastal kritiseeris M. Luha (1949: 3) Viru Sõnas Haljala rahvamaja tegevust artiklis „Agrojaoskond suigub talveunes“: „Mitte sugugi paremini kui kolhoosides ei lähe agrotehniline õppus ka rahvamajades.“ Tema kirjutisest saame teada, et Haljala rahvamaja juures peeti põllumajandusringi asutamiskoosolek küll ära, kuid tegevuseni siiski ei jõutud. (Luha 1949: 3)

1949. aasta lõpus olid põllumajandusringid Haljala vallas siiski moodustatud, kuid rahvamaja oma veel mitte. V. Kaljuste kirjutas Viru Sõna artiklis „Paremini kui mullu“:

Nüüd on kõigis Haljala valla kolhoosides komplekteeritud põllumajandusringid ja leitud nendele juhatajad. Põllumajandusringe hakkavad juhatama aktiivsemad ja teadlikumad

kolhoosnikud. [...] Elustamist vajab Haljala rahvamaja põllumajandusringi töö, mille juhtimise võtab enda peale vanemagronoom sm. Pajupuu. Rahvamaja põllumajandusringi koondatakse esijoones ümbruskonna kolhooside juhtiv kaader — kolhooside esimehed, brigadiirid, lülivanemad jne. (Kaljuste 1949: 4)

1950. aasta alguses oli olukord ka Haljala rahvamaja põllumajandusringiga lahenenud. Viru Sõna kaudu jagati kiitustki ning tunnistati, et Haljala valla juhtivad töötajad on mõistnud, et põllumajandusringide töö tagab kolhoosirahva teadlikkuse.

Põllumajandusringid ei tööta Haljala vallas mitte ainult kolhoosides, vaid ka Haljala rahvamajas on rakendatud tööle põllumajandusring, mille tööst võtab osa 55 inimest. Rahvamaja põllumajandusringis täiendavad põllumajandusala eriteadlaste juhtimisel oma teadmisi osa lektoritest, lähemate kolhooside esimehed ja ka teised kolhoosnikud. Selles põllumajandusringis käsitletakse teemasid ulatuslikumalt ja põhjalikumalt kui kolhooside põllumajandusringides. (Mikker 1950: 3)

Kuigi Mikkeri kirjeldus põllumajandusringi tööst on põhjalik ning tundub, et kaasatud oli palju lektoreid ja iganädalased kokkusaamised olid kinnistanud ringi tegevuse, ei leia Haljala põllumajandusringidest rohkem artikleid.

Põllumajandusringide loomine kampaania korras ei osutunud tulemuslikuks. Need olid suuresti formaalsed ja täitsid partei aruandluses kirjas olnud eesmärged, kuid reaalselt jäid sisuliselt elutuks ja haridusliku või kultuurilise mõju poolest ebaoluliseks. Ringid loodi partei suuniste järgi, mitte kohalike elanike tegelikke huve arvestades, mistõttu tajusid inimesed neid tõenäoliselt pigem kohustusena kui võimalusena õppida midagi kasulikku. Põllumajandustöötajate tööpäevad olid pikad ja füüsiliselt kurnavad, pärast rasket tööpäeva ei olnud inimestel soovi ega jaksu veel õhtuti kohustuslikes ringides osaleda. Igapäevaelu oli niigi tihedalt seotud põllumajandusega, mistõttu ei olnud huvi osaleda loengutes, mis ei pakkunud uusi teadmisi ja praktilist kasu. Ringide eesmärk polnud ainult erialaste oskuste arendamine, vaid ka ideoloogiline kasvatustöö, mis võõrandas inimesi, kes mõistsid, et nende aega raisatakse kommunistliku propaganda peale.

3.3. Rändkino ja raadiosõlm

1945. aastast alates on ajalehtedes sageli kajastatud rändkinoga seotud probleeme. Oli maakondi ja valdu, kus filmide näitamine kulges tõrgeteta, kuid Haljala ei kuulunud nende hulka. 1945. aasta oktoobris andis Viru Sõna ülevaate rändkino tööst Virumaal ning tõi esile,

et septembrikuu plaan täideti vaid 87% ulatuses. Plaani mittetäitmise põhjustajatena osutati kolmele vallale, millest üks oli Haljala, „kus valla TK [täitevkomitee] ei tule rändkinole mitte milleski vastu. Ei anta õigeaegselt küüthobuseid, mille tõttu hilineb või jääb koguni ära etendus järgmises punktis. Samuti keeldutakse toitlustamast rändkino töölisi.“ (Rändkinode...1945: 4)

Järgnevatel aastatel ilmusid ajalehes kinokavad või kirjeldati kolhoosnike suurt huvi filmide vastu. Näiteks: „Rändkino kolhoosnikuid teenindamas“, Punane Täht, 3. veebruar 1951:

30. jaanuaril toimus Haljala rahvamajas kinoetendus uue nõukogude kunstilise filmiga «Kaugel Moskvast», mis on koostatud V. Ažajevi samanimelise romaani järgi. Ka see film võeti publiku poolt huviga vastu. Tähelepanelikult jälgiti naftajuhtme ehituse käiku: projekti valmistamist, juhtmetorude laiali vedamist, töötajate ratsionaliseerimis-ettepanekuid, võitlust rahvavaenulike inseneride vastu jne. Ja tõeliste nõukogude inimeste püüdeid kroonis võit: naftajuhe valmis tähtajaks, mille oli määratud valitsus. See film näitab kujukalt, milleks on võimelised nõukogude inimesed. (Salm 1951: 4)

Probleemid rändkinoga ei lõppenud stalinistlikul perioodil ja jätkusid ka sulaajal. 1957. aastal, kui kino retked oleksid pidanud juba harjumuspärased olema, oli Haljalas filmide näitamisele ikka tõrkeid. Rakvere rajooni kultuuriosakonna juhataja L. Lehtla kirjutas:

Juhuslikkus transpordi saamisel muudab raskeks koolide plaanipärase teenindamise kinoga. Eriti ebakindel olukord on selles osas Haljala ja Võipere 7-klassilise kooli teenindamisel, sest nii «Kungla» kui ka «Oktoobri Võidu» kolhoos ei võimalda õigeaegset transporti. Käesoleval aastal on jäänud kinovõrgul transpordi puudumisel andmata 14 täiskasvanute ja 21 lasteseansi. (Lehtla 1957: 2)

Et muresid rändkinoga oli palju, hakati sulaajal astuma samme „kolhoositalurahva kinoga teenindamise“ parandamiseks. NLKP XXI kongressi otsustes seati eesmärgiks „statsionariseerida maakinoetenduspunktid seitsmeaastaku jooksul“, mis pidi oluliselt parandama maaelanike kinoteenindust. Statsionaarsete kinopunktide loomisega loodeti tõsta filmide näitamise tehnilist taset, kuna kadus vajadus kinoaparatuuri pidevaks transportimiseks. Samuti loodeti, et sagenevad filmide linastused ning paranevad kinotöötajate töö- ja elutingimused. Ka Haljala rahvamaja kuulus paikade hulka, kuhu pidi tulema kohapealne „maakinopunkt“. (Gribkova 1959: 2)

1947. aastal alustas Haljalas tööd kohalik raadiosõlm. Raadiosõlme töö ei olnud edukas ning Viru Sõnas avaldas Haljala elanike nimel kriitilise sõnumi rahulolematu E. Maripuu:

Juba mõnekuulise töötamise järele ilmnes, et lismael ei taha või ei ole suuteline täitma juhataja ülesandeid kohalikus raadiosõlmes. Reproduttoreis valitses päevade kaupa vaikus, sest raadiosõlmes ei olnud kedagi, kes oleks vastuvõtjalt saate liinidesse lülitanud.

Eriti «vaikseks» on raadiosõlm jäänud käesoleval suvel, kuna saate ülekandeid ei tehta nädalate viisi. Nüüd küsivad Haljala elanikud Rakvere raadiosõlmelt: mille eest makstakse sm. lismaelile palka ja millal pannakse Haljala raadiosõlme juhatajaks inimene, kes on suuteline ja kes tahab täita temale usaldatud kohustusi? (Maripuu 1948: 4)

Haljala raadiosõlme tööst ja saatusest rohkem artikleid ajalehtedest ei leia, ka mitte vastust Maripuu kriitilistele küsimustele.

Probleemid Haljala rändkino ja raadiosõlmega näitavad ilmekalt, kuidas ideoloogilised eesmärgid põrkusid sageli igapäevaste praktiliste probleemidega. Kuigi kino ja raadio pidid tooma kultuuri- ja propagandasõnumid iga külaelanikuni, takistasid üllast eesmärki transpordiprobleemid, tehnilised tõrked ja puudulik juhtimine. Tegelikkuses oli ulatuslikke kultuuriprojekte maal keeruline ellu viia ning artiklid näitavad lõhet nõukogude süsteemi ideaalide ja tegelikkuse vahel.

3.4. Haljala raamatukogu ja Aino Kaasik

Pikaaegse Haljala raamatukogutöötaja Aino Kaasiku (15.12.1921–13.11.2015) elu möödus Haljalas. Tema isa oli Haljala kooli juhataja Gustav Kaasik. Aino Kaasik oli kodukoha patrioot ning hingelt kultuuriinimene: laulis naisansambelis, mängis puhkpilliorkestris trummi, osales näiteringis. Kaasik alustas kodu-uurimisega 1950. aastail ning tegi seda elu lõpuni. Raamatukoguhoidja sai temast 1945. aastal ning 1947. aastast leiab ajalehtedest arvukalt artikleid Haljala raamatukogust ja selle juhatajast, kes oli aktiivne ja eeskujulik töötaja ning seepärast said talle osaks peamiselt kiidusõnad. Et ülevaadet Aino Kaasikust mitte killustada, ulatuvad esile toodud artiklid ka sulaaja perioodi 1955. aastal.

Näiteks kirjutati 1947. aasta oktoobris, et Haljala raamatukogus on 1042 raamatut ja 145 laenutajat ning et lugejaile kirjanikke ja nende loomingut tutvustada, korraldab Kaasik rahvamajas kirjandusõhtuid, olles enne ise kõik teosed läbi lugenud. Lisaks kiideti artiklis ka raamatukogu juhataja aktiivset tegevust viljavarumise abitöödel, mille „kõrval ei unustanud sm. Kaasik ka kirjanduse populariseerimist ja uute lugejate juurdevõtmist“ (Jaanisalu 1947: 4).

Aasta hiljem jagati raamatukogu juhatajale taas tunnustust. H. Sanglepp kirjeldas, kuidas on „sm. Kaasik loonud tiheda sideme valla talupoegade ja äratanud huvi nõukoguliku

kirjanduse vastu“ (Sanglepp 1948: 4). Lisaks raamatukogu igapäevasele tööle lugejaskonna teenindamisel ja raamatutega varustamisel, tegutses Kaasik aktiivselt Haljala valla täitevkomitee punanurgas. Ta tegi kõik endast oleneva, et kohalikud töölised ja lapsed saaksid hubaselt veeta vaba aega teadmiste täiendamiseks. Hubasuse suurendamise näiteks toodi, et „akendele pandi ette kardinad, seintele asetati loosungid ja Nõukogude riigi juhtivate töötajate pildid, [...] lugemislaud varustati värske ajalehtedega“ (Sanglepp 1948: 4). Ajastu vaimus rõhutati ka Kaasiku ideoloogilist teadlikkust:

Võttes ise aktiivselt osa valla poliitilise kooli tööst, on ta teadlik, millist progressiivset ja kasvatuslikku mõju avaldab lugejaisse nõukogulik kirjandus, mille paremiku ta on soovitanud igale raamatusõbrale. Olles arvestanud lugejate vanust ja kirjanduslikku maitset, on ta võidelnud kõikjal kodanlike igandite ja «läänekultuuri» kummardajate vastu. Erilist tähelepanu on pööranud ta noortele, andes nendele lugeda teoseid, nagu «Noor kaardivägi», «Kuidas karastus teras» jne., mis süvendavad noortes kodumaa armastust ja kasvatavad neid tublideks Nõukogude kodanikeks. Sageli on ta kutsunud Haljala koolinoori punasesse nurka ja korraldanud nendega ühislugemisi, kus on tutvunud suure sotsialismimaa ja tema kangelaslike rahvaste võitluse ja tööga. Suure huviga vaatavad lapsed raamatukogu juhataja poolt väljalõigete teel valmistatud pildialbumisse Suurest Isamaasõjast ja võidule järgnenud hoogsast ülesehitustööst viisaastaku ennetähtaegsel täitmisel nelja aastaga. (Sanglepp 1948: 4).

H. Samblik tunnustas Kaasikut, et ta oli pühendunud „põllumajandusliku kirjanduse levitamisele talupoegade laiemais hulkades“ (Samblik 1949: 4) ning korraldas põllumajandusühistu aruandluskoosoleku ajaks põllumajandusliku kirjanduse näituse, kus olid esitletud ühiskondlik-poliitiline, bioloogiline ja agrotehniline kirjandus, millega talupoegadel oli koosoleku vaheajal võimalik tutvust teha (samam).

5. mail tähistati Nõukogu Liidus ajakirjanduse päeva, mis oli pühendatud ajalehe Pravda esimese numbril ilmumisele 1912. aastal (Bolševistlik... 1945: 1). Seda päeva nimetati ka „töölisajakirjanduse pidupäevaks“ ja et „nõukogude ajakirjandus on ainus tõeline töötava rahva huvid, murede, võitude ja saavutuste kajastaja“ (Bolševistlik... 1945: 1), oli vaja, et ajalehed jõuaksid igasse kodusse. Ajalehtedes tsiteeriti Stalinit:

Ajakirjandus on ainuke instrument, mille abil partei iga päev, iga tund kõneleb töölisklassiga talle omasel, vajalikul keelel. Teisi vahendeid vaimsete sidemete loomiseks partei ja klassi vahel, teist niisugust paindlikku aparati looduses ei leidu. (Stalin 1941: 1)

Propagandarelvade laiemaks levikuks suurendati tiraaže, langetati hindu ning korraldati kampaaniakorras tellimisi. Partei maakonnakomiteesid kohustustati korraldada külades ajalehtede tellimine loosungi all "Igasse perekonda ajaleht!" (Kreegipuu 2005: 47).

Aino Kaasikut tõsteti esile ka ajakirjanduse tubli levitajana. Ta korraldas raamatukogus iganädalasi ühislugemisi, vestlusi ja kirjandusõhtuid, ärgitas Haljala koolinoori tellima ajalehti ja ajakirju. (Sõmer 1948: 3)

1950. aastal oli Haljala raamatukogus 1900 raamatut, mida käis laenutamas 180 aktiivset lugejat. Aastail 1948–1950 korraldati Haljala raamatukogus 62 kirjandusõhtut, 48 näitust, lisaks loenguid, vestlusi, aruandeid ning „kõigist neist üritusist oli tõmmatud osa võtma ligi 7450 inimest“ (Ratšuk 1950a: 2). I. Ratšuk tunnustas Kaasiku tööd, kuid leidis ajastu halvustamismentaliteedile omaselt, et ka arenguruumi on veel:

Viibides mõnda aega ELKNÜ Haljala vallakomitees ja raamatukogus, võib omandada palju häid töökogemusi. Kuid vaatamata sellele leidub ka mõningaid puudusi. Komsomoli vallakomitee ja raamatukogu peavad veel palju töötama nõukogude kirjanike teoste, eriti Stalini preemiaga autasustatud teoste propageerimisel. EK(b)P Haljala vallakomitee kaasabil parandavad komsomoli vallakomitee ja raamatukogu kahtlematult senised puudused oma töös ja raamatu propageerimine areneb siis veelgi hoogsamalt. (Ratšuk 1950a: 2)

Kultuurilehes Sirp ja Vasar kiitis I. Ratšuk samuti komsomoli vallakomitee ja raamatukogu sõbralikku koostööd Haljalas ning esitles raamatukogu statistilisi näitajaid. Ta tõi esile raamatukogu koostatud mapid ajalehtede väljalõigetega erinevatel teemadel, nagu kollektiviseerimine, kolhoosi ehitustöö, loomakasvatus jpm. Noored huvitusid Haljala raamatukogus pakutavast. Lausa 140 noort osales konverentsil, kus neile esitati ülevaade „Nõukogude kirjandus pärast ÜK(b)P KK ajaloolisi otsuseid ideoloogilistes küsimustes“. (Ratšuk 1950b: 7)

Augustis 1950 jagas V. Tint ajalehtedes Viru Sõna ja Kolhoosnik ülesandeid, mida pidid täitma „kultuurhariduslikud asutised“ viljakoristuse ja -varumise perioodil ning tõi mõlemas artiklis eeskujuks Aino Kaasiku. Tint leidis, et „massiline poliitiline selgitustöö peab toimuma nüüd just seal, kus otsustatakse töö edukus, s. o. põllul, brigaadis, peksumasinate juures, viljavarumispunktides jne.“ (Tint 1950a: 2). Kultuuritöötajaid ergutati selleks kasutama erinevaid vorme ja meetodeid. Oluline oli, et töörahvas oleks kursis just partei ja valitsuse otsustega. Poliitilise selgitustöö sobivaimaks ajaks oli Tindi sõnul tööinimese lõunavaheaeg, mil kultuuritöötjad pidid järjekindlalt ja igapäevaselt infot jagama (Tint 1950a: 2). Ebausutava laenutusstatistika eest pälvis kiidusõnu Haljala raamatukogu:

Haljala valla raamatukogu töötajad peavad selle eesmärgi saavutamiseks loenguid uutest raamatutest, korraldavad kirjanduslikke õhtuid ja lugejate konverentse. Kõigi nende abinõude rakendamisega on Haljala raamatukogu kahe ja poole aasta jooksul laenutatud

Hans Leberechti teost «Valgus Koordis» 7450-le lugejale. [...] On loomulik, et ka viljakoristustööde ajal jääb raamatute ühislugemine selgitustöö üheks kõige levinumaks meetodiks. (Tint 1950b: 2)

Aino Kaasiku ind aastate jooksul ei raugenud: 1952. aasta Tee Kommunismile kirjeldab tema pingelist tööd kevadkülvi eel, „et anda omapoolne abi selle tähtsa majanduslik-poliitilise ürituse edukaks läbiviimiseks“ (Mäelaas 1952: 1). Samal aastal kirjeldati ka Punases Tähes Kaasiku tõsist suhtumist töösse. Lisaks raamatute laenutamisele ning näituste ja seinalehtede koostamisele korraldas Kaasik „kolhoosnikutele vestlusi põllumajandusmaksu tasumisest, kolhoosinoortele umbrohutõrje tähtsusest, lehissööda varumisest jne.“ (Roomet 1952: 2).

Kaasiku tegevust iseloomustavaid artikleid on veel palju ning kõik need kinnitavad, et Aino Kaasik tegi ennastsalgavat tööd. Seepärast tundub lausa uskumatu lugeda 31. augustil 1953 ilmunud kirjatükki ajalehes Tee Kommunismile, kus P. Parm kritiseerib Haljala kultuuritöötajate välklehtede väljaandmist, mida tema sõnul pole ammu nähtud:

Kolhoosnikud nõuavad, et nimetatud seltsimehed täidaksid endile võetud kohustust ja aitaksid Lenini-nimelises kolhoosis kiiresti välja anda välklehed. (Parm 1953: 2)

Aino Kaasiku mälestustes on kirjeldatud raamatukogutööga seoses ka uue kolhoosiesimehe välklehtede nõudmisi, mis panid teda aga ebamugavasse olukorda:

1952. aasta kevadel tuli minu teenindada olevasse Kungla kolhoosi uus esimees, kes hakkas pidevalt nõudma välklehti. Küll sain mina inimeste käest nende lehtede pärast nahutada, ei julgenud kohe enam ringi liikudagi. Ega mina selles süüdi olnud, et töö ajal joodi ja looderdati ning mina sellest kirjutama pidin, see oli esimehe käsk. (Kaasik, kirjalikud mälestused, i.a.)

Kaasik meenutas, et lisaks raamatukogutööle tuli teha ka teisi töid:

Kirjandusõhtuid viisime läbi koos kooliga, rahvamaja oli maha põlenud. Raamatukogu töötas 5 päeva nädalas, kuuendal päeval töötasin kolhoosis. Käisin kevadel kartuleid panemas, suvel tegin heina, sügisel abistasin vilja koristamisel ja kartulite noppimisel. Üheks ENSV aastapäevaks tegime aktiiviga 1000 vihta. (Kaasik, kirjalikud mälestused)

Aino Kaasik töötas Haljala raamatukogus 9 aastat ja 2 kuud (1945–1955) ning ta nentis, et see oli huvitav aeg tema elus. (Kaasik, kirjalikud mälestused, i.a.)

Stalinismi ajal kujutati ajaleheartiklites Haljala raamatukoguhoidjat Kaasikut kui kirglikku kommunisti ja ustavat nõukogude ideede järgijat. Tegelikuses oli ta aga sihikindel ja töökas inimene, kes elas Haljalas elu lõpuni, jäi sügavalt eestimeelseks ning andis olulise panuse kohaliku kodu-uurimise edendamisse. Nõukogude ajale oli iseloomulik isiksuse

kahestumine ning inimesel oli kaks erinevat elu: kommunist ja nõukogulane töö, kuid kodus eestlane ja rahvuslane (Karjahärm, Sirk 2007: 264). Aarelaid (1998: 126) leiab, et selline inimitüüp sai areneda vaid „julmi vastuolusid täis“ stalinistlikul perioodil. „Topeltlojaalsus kujunes välja näiteks neil, kes olid pärit vabariigiaegsest vasakintelligentide kodudest ja kellel nende sotsiaalne päritolu soodustas edasiliikumist nõukogude ühiskonna hierarhiates,“ kirjutab Aarelaid ning tuletab meelde selgrootuse kohta rahvasuus levinud väljendit „redis“ – pealt punane, seest valge (Aarelaid 1998: 126).

Perioodi kokkuvõtteks võib öelda, et kultuurielu kajastuste toon ja sisu muutusid selle perioodi jooksul märgatavalt. Kui omariikluse kaotamise perioodil võis veel lugeda lihtsamaid kirjeldusi üritustel toimunud, siis stalinlikul perioodil oli artiklites keskseks teemaks ideoloogia ja propaganda. Võib üldistades öelda, et kui 1945. aastal lõppes artikkel positiivse noodiga „kõigest hoolimata õnnestusid ettekanded hästi ning rahvamajast lahkuti häätujuliselt“ (E. L. 1945: 2), siis perioodi lõpuks oli olukord vastupidine ning negatiivse hinnanguga tühistati ka varasem kiitust pälvinud osa: „kuid vaatamata sellele leidub ka mõningaid puudusi“ (Ratšuk 1950a: 2). Kindlasti ei saa siinkohal kirjutajaid kiita kriitilise mõtlemise eest, vaid tegemist oli ajastule kohase halvustamistaktikaga.

Aastatel 1944–1953 on ajalehtedes artiklite pealkirjad suures osas loosunglikud: „Teostagem kartulivõtt õigel agrotehnilisel tähtajal ja täitkem ning ületagem kartulivarumise aastaplaan ennetähtaegselt“, „Hoogustada valimiseelset tööd rahvamajades ja raamatukogudes“, „Võidelgem kõigi põllumajanduslike tööde õigeaegse ja eeskujuliku teostamise eest!“ jne. On lugematu arv aruandartikleid sotsialistliku võistluse, kommunistlike noorte ridade kasvu, teede korrastamise või lambavilla varumise seisust. Ei puudu ka tervitused Stalinile ja Lenini ideede meeldetuletused.

Paljudest näidetest ilmneb, et nõukogude ajakirjandus tõstis kultuuri tegevuses esile just arvuliste näitajate kasvu. Kultuurielust kirjutasid lehtedes peamiselt ametnikud, näiteks kultuurharidusosakonna juhataja Mikker. 1950. aastatel kirjutas mõned kultuurielu ja isetegevuslaste ülevaated rahvamaja juhataja Salme Armipaik, hariduselust jagas infot koolijuht Otto Salm. Tänu nende kirjapandule on talletatud osa Haljala kultuurielust. Stalinliku perioodi ajaleheartiklid olid täis loosungeid ja riigipoolseid suuniseid, kuid kajastasid ka mingil määral reaalseid kultuurilisi tegevusi. Dominantselt oli siiski esindatud riigi propagandaväljendus ning vabale väljendusele võimalust ei antud.

4. SULA JA LOOTUSTE AEG 1953–1969

Pärast Stalini surma (1953) algas Nõukogude Liidus nn sulaaeg, mil ideoloogiline surve mõnevõrra leevenes. Kultuurielus tähendas see, et vähenes otsene poliitiline kontroll ning suurenes võimalus tegeleda rahvuskultuuriga, kuigi ideoloogiline raamistik jäi alles. „1960. aastate algul pingutasid võimud tugevasti suunamaks kultuurielu „õigele teele“, kuid vaatamata arvukatele pleenumitele, koosolekutele, nõupidamistele, suutsid loomeinimesed saavutada teatud loomingulise vabaduse“ (Karjahärm, Sirk 2007: 249).

Kui Eesti ajakirjandus liideti Nõukogude Liidu meediasüsteemiga, hakkasid kehtima ühised reeglid, mis dikteerisid nii ideoloogiat kui vormi. 1940. aastate lõpu ja 1950. aastate ajalehed olid küllastunud nõukogude propagandast, kuid leidis ka erinevusi, sest võimukandjad ei pidanud kõikide väljaannete kontrollimist ühtviisi oluliseks. (Kreegipuu 2011: 9)

Stalini surma järel muutus ideoloogiline kontroll leebemaks ja ajalehtede sisu mitmekesisus. Kirjutati erinevatel teemadel vabamas stiilis ning see tõstis lugejate huvi, mis kajastus tiraažide kasvus. (Kurvits 2010: 25) 1953. aastal kasvas Eestis ajalehtede arv 124-ni (üks maakonnaleht asendus viie rajoonilehega), see oli kvantitatiivne kõrghetk, mis ei püsinud siiski kaua (Lauristin jt 1987: 19).

1954. aastal avati Tartu Ülikoolis ajakirjandusõpe ning meediat hakkas suunama uus ajakirjanike põlvkond (Kreegipuu 2011: 31). Inimfaktoril oli samuti meediasüsteemis oluline roll: „kui jäigalt reegleid järgiti või tõlgendati, sõltus palju nii tsensorite kui ka toimetajate isiksustest ja maailmavaatest“ (samas: 55).

Uus võim kaasas vähe neid inimesi, kes olid enne anneksiooni rahvakultuuri valdkonnas tegutsenud. Selle asemel eelistati palgatöötajaid, kes olid uuele võimule lojaalsed. Nende ametisse määratud isikute haridustase oli enamasti madal, kuid samas kuulus nende hulka sadu partei- ja nõukogude aktiviste ning komnoori. Kultuuritöö nõrgimad lülid olid valdade rahvamajade ja raamatukogude juhatajad, kel puudus haridus ja pädevus¹⁶. (Karjahärm, Sirk 2007: 485)

¹⁶ 1946. aastal oli Eesti valdades 554 rahvamaja ja kultuurhariduse instruktoreid 192, kellest 12% lõpetamata algharidusega, 44% algharidusega, 15% lõpetamata keskharidusega, 29% keskharidusega (Karjahärm, Sirk 2007: 485).

Kui nõukogude aja alguskümnendil oli tavapärase, et maapiirkonna kultuuritöötaja oli erialase haridusega kolhoositöeline, kes pidi põllul rassima, seina- ja välklehti koostama ning alles pärast seda kultuurielu vedama, siis 1955. aastal hakkas kõlama ka teistsuguseid arvamusi. Punases Tähes on avaldatud artikkel „Rahvamaja ja kultuuriline kasvatustöö külas“, milles rõhutatakse hariduse olulisust: „Rahvamajade juhatajad suudavad nende vastutusrikaste ülesannetega toime tulla ainult siis, kui nad end pidevalt täiendavad nii oma kutsealal kui ka üldhariduslikult“ (Rahvamaja... 1955: 1) ning taunitakse kõikvõimalike lisaülesannete kohustust:

Rahvamaja juhataja eemaldamine tema otsesest ülesannetest pidurdab kultuuritöö edasiarendamist, seepärast ei saa lubada, et külanõukogud suunavad rahvamajade juhatajaid kõiki võimalikke töid tegema. (Rahvamaja... 1955: 1)

Järjest suuremat kajastust leidis 1952. aastal loodud Tallinna kultuurharidusala kool, kus olid klubitöö ja raamatukogunduse osakonnad. 1955. aastal lõpetas esimene lend ning ajalehes avaldati lootust, et „lõpetajaid ootab avar, mitmekesine ja huvitav tegevusväli, sest suuremas osas meie vabariigi kultuurhariduslikes asutustes tuntakse teravat puudust erialase ettevalmistusega kaadri järele“ (Amtus 1955: 4).

1960. aastal suunati kultuurialane õpe Viljandisse ning septembris avas ukseid Viljandi kultuurharidustöö kool, „mis on vabariigis ainus kultuurharidusala kaadri sepikoda“ (Koovit 1960: 2). Viljandisse oodati õppima kesk- ja seitsmeklassilise haridusega õpilasi nii päevasesse kui kaugõppesse¹⁷ (Kaste 1960: 3). Aastal 1966 hakati kõrgemal tasemel kultuurharidust jagama E. Vilde nim. Tallinna pedagoogilise instituudis, sest „kõrgharidusega kaader oli vajalik nii klubidesse kui vastavatesse keskasutustesse“ (Alguse... 1986: 23).

Haljalasse jõudsid kultuurihariduse viljad 1966. aastal, mil rahvamajas asus tööle esimene erialase ettevalmistusega kultuuritöötaja Aino Paju, kes oli lõpetanud Viljandi kultuurikooli. Raamatukoguhoidja haridusega spetsialist liitus Haljala raamatukoguga alles 1977. aastal. Eda Maurus, kes asus tööle raamatukogu juhatajana, oli samuti saanud hariduse Viljandi kultuurikoolist. Hiljem täiendasid mõlemad kultuuritöötajad oma teadmisi Tallinna

¹⁷ Aastail 1967–1991 lõpetas Viljandis kultuurikooli 1770 õpilast (Karjahärm, Sirk 2007: 489).

pedagoogilises instituudis, omandades kõrghariduse vastavalt klubitöö ja raamatukogunduse erialal (Päri 1969: 4; Kultuuriasutuste... 1979: 2).

Kirjeldan järgnevalt sula ja lootuste aja kultuurielu Haljalas kohaliku raamatukogu ja rahvamaja töötajate tegevuse kaudu. Keskendun ühtlasi kultuurielu sisulistele arengutele ja kirjeldan lühidalt väljakutseid, mis on seotud kultuuritööks vajalike ruumide puudumisega.

4.1. Kiiresti vahetuvad raamatukoguhoidjad

Kui Haljala raamatukogu juhataja Aino Kaasik 1955. aasta alguses töölt lahkus, siis raamatukogu tegevus enam varasemaga võrreldavalt positiivset kajastust ei saanud, kuid siiski leidis artikleid tublist tööst. Raamatukoguhoidjate tööstaaž enam väga pikaks ei kujunenud.

1. aprillil 1955 asus juhatajana tööle Tamara Tseik ning uue raamatukoguhoidja püüdlusi kajastati ka ajalehes. 1. augustil 1955 toodi rajoonilehes esile Tseiki edusammud vaatamata lühikesele tööle oldud ajale. Sarnaselt eelkäijale aitas ta välja anda seinalehti ning korraldada näitlikku agitatsiooni, mis oli tunnustamist väärt. Raamatukogus asusid erinevad kolhooside saavutuste kajastamiseks, aga ka tööolukorra koondgraafikud, millel Tseik silma peal hoidis. Ta korraldas peamiselt põllumajandustemaatikaga kirjandusnäitusi, koostas soovitusnimestikke ja laenutas raamatuid. Artikli autor pidas tegevuse miinuseks konverentside puudumise ja vähesed lastehommikud, kuid leidis, et kõik need vead on parandatavad. (Roosipuu 1955: 2)

Niisamuti on raamatukogu organiseerinud ka erialaste loengute läbiviimist otse töökohtadel. [...] Raamatukogu lugejate käsutuses on lugemislauad värskete ajakirjadega ja ajalehtedega. Siia on tellitud üldse 6 ajalehte ja kõik Eesti NSV-s ilmuvad ajakirjad. Lugemislauas on ka temaatilised kaustad väljalõigetest ajalehtedest ja ajakirjadest. Kuid ei saa salata, esineb ka veel küllaltki suuri puudusi. Pole suudetud edukalt tööle rakendada raamatukogu nõukogu ja aktiivi. Sm. Tseik on seni töötanud peamiselt üksi, aktiivita. (Roosipuu 1955: 2)

1956. aastal, kui kohalik kultuurikomisjon kontrollis olukorda raamatukogus, leiti, et raamatukogus on teostatud remont, ruumid on nõuetekohased ja lugejaile hubased aja veetmiseks. Punanurgas olid värsked loosungid ning olemas ka rajooni täitevkomitee kultuuriosakonna kinnitatud IV kvartali tööplan. (Kolesnik 1956: 2)

1957. aasta aprillis korraldasid Varangu ja Haljala raamatukogu kirjandusliku kohtu. Kirjanduslik kohus oli populaarne kultuuriürituse vorm, mille käigus toimus kohtupidamisreegleid järgides arutelu ning anti hinnang kirjandusteoste tegelaste käitumisele. Sellistest kohtutest võtsid osa erinevate ametite ja ühiskonnakihtide esindajad. (Sepp 2021: 1242) Varangul toimunud kohtus esines Tamara Tseik kohtu eesistuja rollis ning selle käigus mängis episoodi, kus ta eesistujana süüdistas Vargamäe Indrekut oma naise Karini tulistamises (Lumi 1957: 2).

1957. aastal kolis raamatukogu Haljala pastoraadimajja ja oli seal üsna kitsastes oludes 1982. aastani. Kuid 1957. aastal toimus muudatus raamatukogu juhtimises ja novembris oli raamatukogu juhatajaks juba Elle Vahisalu. Alles 1958. aasta kevadel saab rajoonilehest lugeda vihjeid, mis viitavad Tseigi raamatukogutöölt lahkumise põhjusele. Pealkirja all „Kui farmitöötajal puudub südametunnistus...“ oli Tseigi vallandamise põhjuseks toodud alkoholi tarbimine ning kirjeldati tema ebasobivat käitumist ka uues töökohas seafarmis:

Jah, esimehel on tõepoolest muret kas või selle suure eksisammu pärast, et ta möödunud aasta novembris võttis sigalasse tööle Tamara Tseigi. Viimane oli Haljala raamatukogu juhataja kohalt joomise pärast vallandatud. Peagi leidis «intelligentne» seatalitaja, et elu sigalas on igav, ei ole kellegagi napsu võtta, nagu see tal Haljalas kombeks oli. (Mäesak 1958: 2)

Uus raamatukoguhoidja Elle Vahisalu, kes õppis Rakvere rajooni komsomoliaktiivi kaugõppekoolis (Komsomoliaktiivi... 1959: 1), jätkas eeskujulike töötajate sissetallatud rada ning korraldas noorteõhtuid, konverentse, laenutas raamatuid ja juhtis tööd agitpunktis, „mis on küll väike, kuid see-eest mugav, sisustatud pehme mööbliga“ (Kolesnik 1958: 1). Agitpunkt oli varustatud loosungite ja plakatitega, huvilistele oli olemas värske ajakirjandus.

Eriti elav on agitpunktis laupäeviti ja pühapäeviti. Siis käivad siin nii noored kui ka vanad, kes lugemas värsked ajalehti-ajakirju, kirjandust, kes mängimas malet. (Kolesnik 1958: 1)

1961. aasta alguseks oli Haljala raamatukogus arvel 378 lugejat ja üle 6700 teose. Elle Vahisalu jätkas aktiivselt raamatukogutööd. „Sm. Vahisalu on viinud kirjanduse laenutamise ka väljapoole raamatukogu ruume. Haljala haiglas on laenutuspunkt spetsiaalselt haigete jaoks ja see on usaldatud meditsiiniõe Viivi Tamme hoolde,“ kirjutas Punases Tähes Haljala agitpunkti juhataja Ivan Kolesnik (1961: 2). Haljalas anti välja satiirilehte Herilane, mida Vahisalu aitas kujundada (Lepiksaar 1961: 3).

1956. aastal, kui stalinism hukka mõisteti, tekkis ideoloogilise madalseisu leevendamiseks päevakorda uue nõukogude inimese kasvatamine. Peamine ateistliku propagandatöö vorm

kiriku ja religiooni vastu oli loeng: toimusid ateismi aluste kursused ja rahvaülikoolid, kohtumisõhtud, arutelud. (Remmel 2008: 254) 1962. aastal oli Haljala raamatukogus taas uus juhataja: Silvi Saaremets, kelle tegevusest artikleid palju ei leia. Punases Tähes kinnitas Rakvere rajooni kultuuriosakonna inspektor Vaike Sein, et „raamatukogu juhataja sm. Saaremets on õigesti aru saanud oma ülesannetest. Kultuurimajaga koos on kavas korraldada küsimuste-vastuste õhtu „Kas jumal on olemas?““ (Sein 1962: 2).

1963. aastal oli Haljalas raamatukogu juhatajaks Leida Rohumets, kelle tegevusest leiab veel vähem kajastusi. Kultuuriosakonna juhataja E. Pass mainis Rakvere rajooni kultuuritöö ülevaates:

Tagasiminekut on ka Haljala raamatukogus (juhataja Leida Rohumets). Ühiskondlik-poliitilist kirjandust laenutati seal varem palju rohkem kui näiteks möödunud aastal. Samuti on seal vähenenud huvi loodusteadusliku ja tehnikaalase kirjanduse vastu. (Pass 1963: 3)

1964. aastast korraldas raamatukogus kultuuri- ja kirjanduselu Eldi Paumann (Toomikas). Ilmekas on Eldi Toomikase raamatukoguaruanne aastast 1964, kus ta kirjeldas tööd, mille hulka kuulusid ka vestlused lugejatega ühiskondlik-poliitilise kirjanduse propageerimiseks: „Raamatukoguhoidja õpib tundma lugejate huvisid, teeb kirjalikke märkusi ja analüüsib lugeja lugemist“ (Toomikas 1964). Haljala raamatukogu pälvis kiitust ka tema tegevuse ajal.

Maakultuuriasutuste sotsialistliku võistluse Rakvere rajoonikomisjon selgitas senise tegevuse põhjal välja paremad kultuuriasutused ja analüüsis tehtud tööd. Sotsialistliku võistluse võitjateks maaraamatukogude osas tunnistati Vajangu, Haljala ja Põlula raamatukogu. (Lepiksaar 1965: 2)

N. Rusalepp kirjutas 1966. aastal Punases Tähes Eldi Paumannist artikli „Raamatukoguhoidja muretsseb“, milles Paumann avaldas julgelt muret töötingimuste üle:

Eldi Paumann ei virisenud, vaid muretses. Pole saladus, et raamatukogudel pole kütjat-koristajat. Kogutöötajad aga elavad enamikus kaugel, nii et kui tahad ruumid tööpäeva alguseks soojaks saada, tuleb külmaga kodust juba ammu enne koitu ära tulla. (Rusalepp 1966: 2)

Oli kolhoose, kus töötajate probleeme mõisteti ning maksti väikest palgalisa, kuid raamatukogu juhataja sõnul Haljalas tema muret ei mõistetud, nii et ta pidi kütmise ja koristamisega ise kuidagi hakkama saama. Muret oli aga veelgi: juhataja kurtis uudiskirjanduse hilise raamatukogusse jõudmise ja napi eelarve üle ajakirjanduse tellimiseks:

Ent ajalehtede-ajakirjade soetamiseks on raha nii napilt, et tellida saab üksnes hädavajalikumaid, ja neidki ainult üks eksemplar. Seminaridel olevat olnud palju juttu selle ümber, et ajakirjad raamatukogus ei lähe. See pole õige. Viimasel ajal käiakse korduvalt nõudmas «Tehnikat ja Tootmist», «Sotsialistlikku Põllumajandust», «Eesti Loodust», Isegi vanemaid numbreid neis avaldatud probleemide pärast. Kogu aja rändavad lugejate käes ringi «Kultuur ja Elu», «Noorus», «Looming». «Ogonjok». Haljala raamatukogu ja kultuurimaja panid ajakirjanduse tellimise summad kokku ning saavad sel teel oma lugejatele hoopis rohkem pakkuda. (Rusalepp 1966: 2)

Paumann jagas kriitikat ka sidetöötajate arvel, kes omavolitsesid tellimuste vormistamisel ja lisisid tellimisnimekirja perioodikat, mida „raamatukogu töötajad oma lugejaskonda arvestades vajalikuks ei pea“. Paumann leidis, et tema jagatud mured on päevakorral paljudes maaraamatukogudes ja nendest peaks avalikult rääkima. (Rusalepp 1966: 2)

1967. aastal autasustati Eldi Paumanni ning Haljala raamatukogu tunnistati vabariigi parimaks külaraamatukoguks (Keer 1967: 1). „Ka sotsialistliku võistluse tulemuste põhjal saavutas I koha Haljala külaraamatukogu“ (Steinburg 1967: 3).

Haljala raamatukogu juhataja Heldi Paumann viis koju aukirja raamatukogudevahelise võistluse võitjale, diplomi «Eesrindliku raamatukogu» nimetuse saamise kohta, kultuuriosakonna pooli aga preemiaks fotoaparaadi kõige sinna juurde kuuluvaga. (Rusalepp 1967: 1)

Eldi Paumann on ilmekas näide sulaaja poliitilisest lõdvenemisest, mis võimaldas kohalikul kultuuritöötajal avaldada konstruktiivset kriitikat ilma karistuste või repressioonideta. Seda ajajärku ei iseloomusta üksnes tsensuuri leevenemine, vaid tekkisid ka võimalused kogukonnapõhiseks algatuseks, avalikuks sõnavõtuks ning töötingimuste parandamise eest seisemiseks. Paumann kasutas meediat mitte üksnes töö üle aru andmiseks, vaid ka probleemide tõstatamiseks, tehes seda viisakal, ent sisult nõudlikul toonil. Tema julged seisukohad ei saanud karistatud, vaid tubli töötajana pälvis tunnustust ning Haljala raamatukogu tunnistati koguni vabariigi parimaks külaraamatukoguks.

4.2. Haljala rahvamaja uus asupaik

Haljala tuletõrje seltsi maja, mis oli kohalik kultuurikeskus, põles maha 1953. aasta novembris pärast oktoobripühade pidu (Heinla 2017: 434). Haljala rahvamaja ja raamatukogu kasutasid olude sunnil külanõukogu ruume. See oli väljakutseterohke ja keeruline aeg kultuuritöötajatele ja isetegevuslastele. 1954. aastal valmistuti üldlaulupeoks

ning lisaks ruumikitsikusele puudus Haljala rahvamaja naiskooril ka saatemuusika. Koor tegi proove klaveri puudumise tõttu klarneti saatel (Lehtla 1954: 4). Haljala külanõukogu esimees Ivan Kolesnik kirjutas Punasele Tähele, kuidas Haljala rahvamaja kollektiivil ei ole ruumide puudumise tõttu kerge töötada ning naiskoori ja solistide harjutamised on raskendatud klaveri olemasoluta, kuid „kõik raskused võidetakse tänu heale tahtele arendada isetegevuslikku kunsti, kiiresti ümber kujundada meie küla kultuuripalet“ (Kolesnik 1954a: 2). Haljala isetegevuslaste tublit tööd ja arvukaid esinemisi kinnitavad paljud ilmunud artiklid.

Rahvamajale eraldatud saal endises Haljala köstrimajas oli väike, sinna ei mahtunud hästi sada inimestki. Väikeses saalis oli paratamatult ka lava väike.

Lava jaoks on olemas eesriie ja külgeesriided, pole aga dekoratsioone ja tagafooni. Isetegevuslaste jaoks on tuba, naisrahvatantsijate rõivaste jaoks on kapp, meestantsijail pole aga rõivaid paigutada kuhugi. Ruum kinoaparaadi jaoks on olemas. Ahi saalis on küll korras, kuid puid talveks veel pole. Saalis puudub näitlik agitatsioon - loosungid, plakatid ja seinaleht. Tööplaani ja ülesanded kvartaliks kultuuriosakonnalt on olemas. (Kolesnik 1956: 2)

Ajalehes Punane Täht kurdeti, et Haljala rahvamaja ruumide puudumise tõttu ei saa korraldada rahvarohkeid üritusi ning nende läbiviimiseks peavad kultuuritöötajad leidma võimalused mujalt (Salm 1955b: 2). Harjutamiseks tuli kasutada ruume koolimajas, külanõukogu punanurka ja ambulatooriumi ootetuba ning nenditi ka, et isetegevuslastele on „pidevad väljasõidud koormavad ning aeganõudvad“ (Salm 1955b: 2).

27. veebruaril 1955. aastal toimusid Eesti NSV ülemnõukogu ja kohalike töörahva saadikute nõukogude valimised ning isetegevuslased pidid valimiselsetel üritustel andma oma panuse. Haljalas oli aga tekkinud olukord, kus vaatamata isetegevusringide heale tahtele ei saanud nad esineda:

Rahvast tulvil saalis jätkub vaevu ruumi ainult poolele koori koosseisust, rahvatantsurühma esinemisele ei maksa aga mõeldagi. Seepärast esitati saadikukandidaatide kohtumiskoosolekul Haljala külanõukogu ruumides ainult ettekandeid lauljatelt ja deklamaatorilt. (Kaljas 1955: 2)

Kitsikus esinemiskohaga oli mureks kõigile ning Haljala kultuurikomisjon tegi 1956. aastal külanõukogule ettepaneku „ehitada Haljalasse uus kolhoosidevaheline rahvamaja või teha see ümberehituse korras“ (Kolesnik 1956: 2).

1957. aastal sai rahvamaja oma ruumid Haljala pastoraadimajja, kus 1944. aastast oli asunud sõjaväeosa. Kolhoos oli liiga vaene, et ehitada päris uus rahvamaja. (Heinla 2017: 435) Pastoraadimaja vajab kapitaalremonti ja see ei edenenud kuigi kiiresti. 1959. aasta „uue maja“ avamisürituseks plaaniti oktoobripidu, mis ei saanud ehitustööde venimise tõttu teoks. Põhjuseid oli erinevaid: raha- ja ehitusmaterjalide puudus, ehitajate kehv töökultuur jpm. (Rusalepp: 1959: 2)

Aprillis 1960 toimus ühismajandite ja asutuste juhtide nõupidamine, kus arutati võimalusi koduümbruse korrastamiseks. Koosolekul leiti, et nüüd on vaja eriti vaeva näha, sest kultuurimaja ehitustööd plaaniti lõpetada 21. juuliks, mida nimetati artiklis vabariigi aastapäevaks. (Mäesak 1960: 3) Mais „ootavad kohalikud pikisilmi kultuurimaja valmisaamist“. Ehitustööd olid endiselt pooleli, kuid Haljala seitsmeklassilise kooli õpilased, haigla, külanõukogu ja kultuuritöötajad korraldasid hoogtööpäevi, mille käigus korrastati uue maja ümbrust ja puhastati ka siseruume ehitusprahist. (Kärd 1960: 4)

Uue maja avamist ajalehtedes ei kajastatud, kuid juba augustis 1960 võis lugeda külalisesinejatest ning järeldada, et uue maja valmimisega hoogustus kultuuritöö. Näiteks, 7. augustil 1960 esinesid Haljala kultuurimajas Karepa isetegevuslased. Külanõukogu esimees Ivan Kolesnik oli uue majaga rahul, ta kirjutas Punases Tähes Haljala kultuurimaja avardunud võimalustest tänu saalile, lavale ja fuajeele, tänu millele saavad ka külaliskollektiivid esinemas käia (Kolesnik 1960a: 4). Detsembris esinesid Haljala kultuurimajas esmakordselt Tallinna estraadiorkester ja Leningradi tsirkus ning suure külalastajahuvi tõttu läksid müüki lisakohad (Kolesnik 1960b: 3). Rahvamajja ehitati pärast avamist ka kinoruum (Armipaik 1960: 2).

1969. aastal puhusid juba uued tuuled ning rajooni täitevkomitee kultuuriosakonna juhataja V. Sein kirjutas: „Haljala kolhoos tahab 1970. aastal alustada uue kultuurimaja ehitamist“ (1969: 1). Uus kultuurimaja kerkis Haljalasse alles 1985. aastaks ning ka selle ehitamine ei kulgenud probleemideta.

4.3. Kultuuriasutuste nõukogud

Haljala külanõukogu kultuurikomisjoni tegevusest kirjutas N. Kaljas Punases Tähes 1953. aastal ning leidis, et komisjon peaks rahvamajale tõhusamalt abi osutama (1953: 2). Millal kultuurikomisjon külanõukogu juurde loodi, ei ole artiklis välja toodud. Võib arvata, et see loodi varem, kui on meedias kajastatud, sest 1945. aasta Talurahvalehes on artikkel „Ettevõtlik kultuurikomisjon Haljalas“, milles on juttu Haljala valla Põdruse külanõukogu komisjoni tublist tööst (Koovits 1945: 2).

1955. aastal jagas Rakvere rajooni töörahva saadikute nõukogu V istungjärgul rajooni täitevkomitee aseesimees Mikker Haljala külanõukogule tunnustust:

Kultuuritöö taseme tõstmisel peab eriti hindama Haljala külanõukogu initsiatiivi, kes tõstis üles küsimuse Haljalasse kolhoosidevahelise klubi ehitamiseks. Selleks tõmmatakse kaasa kõik külanõukogu piirkonna kolhoosid ning ehitatavasse klubisse seatakse sisse statsionaarne kinoaparaat, televiisor jne. (Kõrgemale... 1955: 2)

1955. aastal Haljalas tegutsenud külanõukogu kultuurikomisjoni ülesanne oli kultuurielu juhtimine ja arendamine, et aktiivseid kohalikke kultuuritöösse kaasata. Kultuurikomisjoni esimees Otto Salm märkis, et komisjon „koos aktiiviga on võidelnud selle eest, et hoogustuksid isetegevus, loenguline töö, raamatukogu kasutamine jne. kolhoosikülas“ (1955a: 2). Salm tõi oma ülevaates välja, et komisjon aitab koostada tööplaane, osaleb isetegevuses ja on toeks „ilmsikstulnud puuduste kõrvaldamisel“ (Salm 1955a: 2) Ühe negatiivse näitena tõstis Salm esile Haljala rahvamaja juhataja Armipaika, „kes abistab vähe Lenini-nimelist kolhoosi näitliku agitatsiooni korraldamisel“ (1955a: 2). Tänu komisjonile sai see viga parandatud.

Kultuuriasutuste juurde moodustati nõukogud, mis olid abiks juhtimisel ja tegevuste organiseerimisel. 1959. aastal oli Haljala rahvamaja nõukogus üksteist liiget, kelle vahel olid kohustused jagatud majanduslikes küsimustes või ringitöö organiseerimises. Korrapäraselt toimusid koosolekud, kus arutati läbi kõik planeeritud üritused.

Samal aastal otsustas nõukogu Haljalasse „asustada kodukultuuri ringi, mille juhatajaks sai sm. Abel, kes käis ka selleks korraldatud kursustel“ (Rusalepp 1959: 2). Kodukultuuriringe hakkas üle Eesti tekkima 1957. aastal, sest selleks kohustas Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrus.

Esmajärjekorras peavad selle ülesande lahendamiseks hakkama tegelema rajooni kultuurimaja ja kõik maarahvamajad. Tuleb organiseerida nende baasil alaliselt tegutsevad kodukultuuriringid, milliste raamesse kuuluksid: kodukorrastamine, ühisaiandus, naiskäsitöö, toitude valmistamine ja lastekasvatamine. Tegevuskavast lähtudes nõuab see hästi ettevalmistatud ja kogemustega ringide juhte. Otstarbekohane oleks siin kasutada endisi kodumajanduskoolide õppejõude, kodumajanduskonsultante, kodumajanduskoolide lõpetajaid jt. Kodukultuuriringide töö organiseeritakse samadel alustel nagu teiste ringide töö kultuuri- ja rahvamajade juures. (Toomsalu 1957: 4)

Kodukultuuriringide loomist võib nimetada eestiaegse tegevuse taaselustamiseks nõukoguliku kampaania sildi all. Kodukultuuri teema oli aktuaalne 20. sajandi esimese pooles, kui väärtustati puhast kodu ja naiste käsitööoskusi. Vajati eriteadmisi ja kodumajandust oli vaja õppida. Kodukultuurialased oskused andsid naistele ühtlasi võimaluse olla ühiskondlikult aktiivsed. (Kannike 2021: 62)

Nõukogu liikmed seisid selle eest, et töös oleksid ka näitering, ansambel, rahvatantsuring, deklamaatorid, solistid. Suur probleem Haljalas oli laulukoori juhataja puudumine ja artiklis „On tööd, on muresid...“ osutas Rusalepp, et rahvamaja nõukogu peaks näitama koorijuhi leidmiseks suuremat initsiatiivi (1959: 2).

1959. aastal oli „teoks saamas Haljala rahva ammune unistus kultuurimaja“ (Rusalepp: 1959: 2) ning nõukogu liikmed aitasid ehitamisel ühiskondlikus korras. Kuigi nõukogu liikmed ja kohalik rahvas olid tegutsemisindu täis, vedasid ehitajad neid alt: „Tööpäev on ammugi alanud, kuid neid kohtame kultuurimaja katusekambris viinapudeli ümber“ (Rusalepp: 1959: 2). Rahvamaja juhataja Salme Armipaik nentis, et see on tavapärane olukord. Ehitajad süüdistasid kehva ehitusmaterjaliga varustamist ning seepärast jõidki. Rahvamaja ehitamiseks nappis ka raha. Rajooni eelarvest eraldatu oli juba kulutatud, lisa loodeti teenindamispiirkonna kolhoosidelt. Kahtluse all oli planeeritud oktoobripeo toimimine, sest ehitustempo oli väga aeglane. (Rusalepp: 1959: 2)

1962. aastal selgitas Rakvere rajooni kultuuriosakonna juhataja E. Pass kultuuriasutuste nõukogude eesmärke: „Klubilise asutuse või raamatukogujuhatajal läheb üksinda raskeks lahendada kõiki elanikkonna kultuurilise teenindamise probleeme. Võib kindlalt ütelda, et töö edu sõltub siin sellest, kuidas tegutsevad nende juurde loodud nõukogud.“ (Pass 1962: 2) Ta tõi rajoonist positiivseid ja negatiivseid näiteid loodud nõukogude tegevusest. Haljala kultuurimaja nõukogu ei saanud otseselt laita, kuid Pass arvas umbmääraselt täpsustamata, et „paljudki asjad võiksid olla edukamad ka Haljala Kultuurimaja nõukogus“ (samal).

1963. aasta oktoobris moodustati Haljala kultuurimajale ja raamatukogule ühine 13-liikmeline nõukogu, mis koosnes õpetajatest, kolhoosnikest ja pensionäridest, kes olid ise aktiivselt seotud isetegevusega. Nõukogu koosolekud toimusid regulaarselt ning seal arutati kultuurimaja ja raamatukogu töö planeerimist, massiürituste korraldamist ja kinnitati tööplaan. Igal liikmel oli kindel roll ja ülesanded. Nõukogu algatusel remonditi kultuurimaja spordisaal ning korraldati mitmeid üritusi, näiteks kohtumisõhtu Osvald Toomingaga ja tähtpäevade tähistamisi. Haljala kultuurimaja ja raamatukogu koostöös planeeriti keemiaõhtut, mille korraldamisel oli suur osa õpetajatel. (Sein 1964: 2) Kultuuriosakonna juhataja Sein tõi rajoonlehes Haljala kultuurimaja nõukogu tegevuse teistele eeskujuks, kuid märkis siiski, et üldhariduslikke ja erialaseid loenguid võiks olla korraldatud rohkem ning „samuti pole kultuurimaja töö ateistlike ürituste pidamisel veel küllaldane“ (1964: 2).

Raamatukogu juhataja Eldi Toomikas kinnitas, et nõukogu tegevusest oli suur abi. Tema sõnul tegid kultuurimaja ja nõukogu ühiselt üksikasjalikke tööplaanid ja üksi ta hakkama poleks saanudki. Suur abi olid õpetajatest, eriti Salme Heinlast, Margarita Nõmmest, Aino Satsist jt, kes ise initsiatiivi näitasid ja ideid pakkusid. (Sein 1964: 2)

4.4. Uued algatused

1960. aastad oli oluline kümnend Haljala kultuuri- ja hariduselus: 1960. aastal avati Haljala kultuurimaja, 1966. aasta septembris Haljala uus koolimaja 260 õpilasele (Kemppe 1966: 3) ja sama aasta novembris lastepäevakodu. Viimane oli küll väike ning selleks oli kohandatud elumajas neli korterit, kuid lasteaia avamine oli ammu oodatud sündmus (Salm 1966: 3).

Vaatamata Haljalas puuduvale rahvamajale 1950. aastatel, jätkus aktiivselt kultuuritöö ja isetegevus. 1955. aastal moodustati lisaks seni toimunud ringidele 35-liikmeline segakoor õpetaja Vilma Nõmmaru juhendamisel, kuue paariga segatantsurühm „maksuagent Leonhard Tambiku“ juhendamisel ja keelpilliansambel (Laar 1955: 2).

1960. aastad lõid kultuurimaja valmimisega uusi algatusi. Rakvere rajooni kultuuriosakond kinkis pärast uue maja avamist „komplekti uusi puhkpille (14 puhkpilli ja 2 trummi)“ (Armipaik 1960: 2). Noodipultide ja nootide hankimine jäi Haljala kultuurimaja mureks.

Need äratasid muusikaarmastajate hulgas suurt huvi. Ja nüüd oli kultuurimajas puhkpilliorkestri esimene proov. Kokku tulid 10 meest, nende hulgas endised orkestrimehed K. Kesküla, L. Kaljuvee, E. Roosma, K. Sepp, V. Maiblum, K. Salak jt. Noortest tulid juurde V. Laansoo, V. Ellama ja R. Kesküla, trummilööjateks Ulu Viigimets ja Aino Kaasik. Hilisõhtuni kostsid rõõmsad valsi- ja marsihelid. (Armipaik 1960: 2)

1960. aasta maikuus „anti Haljala rahvamajas välja elava ajalehe esimene number „Nõukogude inimese moraalne pale““ (Samblik 1960: 1). „Elavaks ajaleheks“ on rahvasuu kutsunud kuulujuttude levitajat või keelepeksjat, kuid nõukogude ajal oli see 1959. aastal alguse saanud ürituse vorm. See oli ka Haljalas uudne ettevõtmine, mida tuli uudistama rohkelt huvilisi.

Elava ajalehe veergudel esinesid lühikeste sõnavõttudega sm-d Konso, Bender, Salm ja Latik. Sm. Sillandi andis edasi oma reisimuljeid Tšehhoslovakiast. Ajakirjandusnurgas jutustas sm. Mäesak rajooniajalehe valmimisest. Haljala rahvamaja naisansambel ja solistid kandsid artiklite vahel ette laule ja deklamatsioone. Elava ajalehe viimane pala sisaldas lühisõnumeid ja kriitikat. Üritus pakkus koosolijatele huvi ja lähemas tulevikus kavatsetakse välja anda teine number. (Samblik 1960: 1)

1967. aastast said alguse isetegevuslaste koosviibimised Pedassaares telklaagris. Harry Veldi nimetas neid laagreid oma mälestuses „tänulaagriteks“ (Veldi 2012: 11) taidlejatele, et nad on terve aasta proovidel ja väljasõitudel osalenud. Laagri kavandamine ja korraldamine „oli direktor Aino Paju õlgadel“ (Veldi 2012: 11).

Päike, õhk, vesi, lipukirjaks «Puhkus ja elurõõm», suures katlas ühiselt keedetud söök, maitsev õlu, šašlõkk, hea tuju, huumor, kohapeal väljaantud nalja- ja fotoleht, oma päevakaja, oma filharmoonia, igal telgil oma nimi («Haljad eluvõrsed», «Surnud hinged», «Polkovniku lesk», «Esimesed rõõmud» jne), jalgpallivõistlus nais- ja meeskonna vahel, mõned siniseks kukunud põlved, marraskil varbad, päikesest põlenud turjad — kõik see kuulus asja juurde ja oli väga tore. (Paju 1969: 3)

Kiriku ja religiooni püsimise üheks peamiseks põhjuseks peeti inimese tähtsamate elusündmuste tähistamist kirikuis. Oluliseks ülesandeks sai kiriklike tavade asendamine sotsialistlikega. Partei heakskiidul hakkasid loengutele lisaks levima uued tavandid. Harilikele tähtpäevadele nagu sünd, surm, abiellumine jms loodi lisaks uusi ja ideoloogilisi, näiteks sõjaväkke saatmine, laste kevadpäevad jms. (Remmel 2008: 256)

Uued kombesid vajasisid suunamist ja eeskirju ning selleks loodi tavandikomisjonid. Sirp ja Vasar andis teada, et „riigiasutuste ja ühiskondlike organisatsioonide tegevuse paremaks koordineerimiseks kaasaegsete tavandite (kombetalituste) ja traditsioonide edendamisel moodustati Eesti NSV Ministrite Nõukogu tavandikomisjon“ (Kultuurisõnumeid 1969: 7).

Üheks selliseks uueks tavandiks oli 1967. aastal alguse saanud pidulik sünnitunnistuste üleandmine värsketele lapsevanematele.

Läbi rahvarõivaste vöödest moodustatud väravate astusid vaikse muusika saatel sisse emad-isad. Külalised tõusid saalis püsti. Pärast päevakohast sõnavõttu tervitas naisansambel lapsevanemaid vastavasisuliste lauludega. Sünnitunnistused andis üle Haljala külanõukogu sekretär Helmi Lilleorg. Lapsevanemaid tervitas ka mudilane lasteaiast luuletusega «Lapsed». Emadele kingiti lilli ja mälestuseks väike uushõbedast lusikas. (Paju 1967: 1)

Haljala kultuurimaja kunstiline juht Aino Paju teavitas, et sünnitunnistused antakse ka edaspidi pidulikult kätte kõigile lapsevanematele, kes selleks soovi avaldavad. Paju oli kurb, et Rakvere perekonnaseisuaktide bürool polnud jagada maitsekaid kutsekaarte, millega asjaosalisi sündmuse toimumisest teavitada. Kultuuritöötajad pidid kutsed ise valmistama ja need polnud nii kenad. (Paju 1967: 1)

1966. aastal korraldasid Haljala noored kultuurimajas noorsoofilmide festivali. Ürituse korraldamiseks eraldas raha kolhoosi esimees Valdman. Publiku osalemine oli tagasihoidlik ning Vaike Kalda pidas põhjuseks vähest reklaami. (Kalda 1966: 7)

Tegutsema hakkas poliitring „Gloobus“, mille eestvedaja oli õpetaja Helvi Veia. Kohvikõhtu vormis toimunud kohtumistel vesteldi kapitalistlike maade noorte elust, nende käitumisest ja olukorrast. Komsomoli algorganisatsiooni komitee liikmed planeerisid edaspidi hakata korraldama ettevõtmist küsimuste-vastuste õhtutena. „Pole kahtlust, et niisugune vorm saabki endale eluõiguse,“ arvas U. Tamelo (1966: 2).

1968. aastal loodi noorte kohvikklubi „Coonardoo“, mis „tähendab kaev varjus — kui ta on olemas, ei märka teda keegi, kui teda pole, närbub kõik“ (Paju 1968a: 2). Klubiõhtud toimusid kord kuus ning neid organiseeris klubi nõukogu. Klubisse võisid astuda 17–35-aastased noored. Kultuurimaja juhataja Aino Paju kiitis:

Tihti kurdetakse, et noored on liiga kohusetundetud ja saamatud. Nagu meie kogemustest selgub, pole see sugugi nii. Noortele tuleb anda rohkem tegevusvabadust, lasta neil endal rohkem mõelda, rohkem organiseerida. Seni on toimunud kolm õhtut kultuurimajas ja telklaager Viitnal. Kõik need üritused on kujunenud sisukaks ja toredaks. Viimane kord oli külalisteks 18 inimest Tiiri kohvikklubist «Meie saar». (Paju 1968a: 2)

Klubi juhid olid „president Urmas Lepik ja klubi isa Heiki Suursoo“ ning majanduslikku tuge ei keelanud kunagi kolhoosi esimees Kalju Heinla. Toimusid kohtumisõhtud teiste sarnaste kohvikklubidega. (Paju 1968a: 2) Populaarne noortekohvik „Coonardoo“ oli aktiivne tegutseja 1980. aastate alguseni (Veldi 2012: 22).

Kohvikõhtule sattus ka teistsuguseid külalisi. Rajoonilehe rubriigis „Kes ja kus?“ jagati juhtumit:

Tallinna Ehitus- ja Mehaanikatehnikumi õpilane Jaan Reinhold läks 17. augustil purjuspäi Haljala Kultuurimajja, kus oli noorte kinnine kohviõhtu. Tal paluti sealt lahkuda, kuid Reinhold hakkas hoopis kätega selgeks tegema, et ka tema koht on seal. Rüseldes lõi ta küünarnukiga näkku kultuurimaja kunstilisele juhile. Reinholdi karistati 10-ööpäevase arestiga. (Toots 1968: 3)

Ka Haljala kooli õpilased löid oma kohvikklubi, kus toimusid viktoriinid, mängud ja tantsud. Et õhtud oleksid mitmekülgsed, planeeriti huvitavaid kohtumisi teiste koolide õpilastega ja põnevate inimestega. „Tahaksin, et meie klubi töö oleks huvitav, et see ei pakuks mitte ainult meelelahutust, vaid ka uusi mõtteid ja elamusi,“ kirjutas Külli Heinla 1968. aastal (1968: 1). Kui palusin 2025. aastal Heinlal kohvikõhtut meenutada, oli tal kõige enam meelde jäänud, et neile meeldis väga tantsida. Kohvikklubi oli populaarne ning jätkus ka siis, kui Heinla oli juba Haljala kooli lõpetanud. (Intervjuu Heinla: 2025)

4.5. Haljala kultuurimaja naised

Haljala kultuurimaja naistest kirjutas kiitvalt külanõukogu esimees Ivan Kolesnik märtsis 1967. aastal. Ta kirjutas artikli tõenäoliselt naistepäeva puhul, kuid Haljala kultuurielu juhtimises on tõepoolest olnud ülekaalus tublid naised.

1948. aastast juhtis Haljala kultuurielu Salme Õunsalu, hiljem Armipaik (1912–2008). Tal puudus erialane haridus ning „tegi tööd oma parima äranägemise järgi“ (Heinla 2017: 433). Kuigi eestvedajal polnud vastavat haridust, toimusid Haljalas üritused ning tegutsesid isetegevusringid. Rahvamaja juhataja osales ise samuti taidlejana. Armipaik oli ka aktiivne kirjasaatja, tänu kellele sai kohalik kultuurielu rajoonilehes kajastatud. Rahvamaja juhatajal jätkus kiidusõnu paljudes artiklites kõigile, kes kultuurielus kaasa löid. Armipaik juhtis kultuurimaja tööd 1964. aastani, tema kanda olid ka uue maja valmimisega kaasnevad mured.

Salme Armipaiga vahetas välja järgmine tubli naine Valve Päri. Külanõukogu esimees Ivan Kolesnik (1967: 1) kirjeldas Päri organiseerimisvõimeid ja huvi isetegevuse vastu, lisaks iseloomustas ta rahvamaja juhatajat ausa, heasüdamliku ja rõõmsa inimesena. Valve Päri

pidi kohe hakkama tegelema kultuurimaja remonditööde korraldamisega, sest hoone katus ei pidanud enam vett, ahjud ajasid suitsu sisse, seinad vajasid värvi. Neist probleemidest oli Päre tööle hakates teadlik ja ta sai kapitaalremondiga kenasti hakkama. Ka isetegevusringid said uut energiat, juba olemasolevatele lisandusid estraadiorkester ja trio. (Kolesnik 1967: 1) 1967. aastal märgati Valve Päre saavutusi ka kodukohast kaugemal ning ta pälvis Eesti NSV kultuuriministeeriumi ja ametiühingute nõukogu tunnustusena Eesti NSV kultuuritöö eesrindlase nimetuse:

Tugev aplaus saatis Haljala Kultuurimaja rahvast: nemad võtsid vastu võistluse võitja lipu, mitmeid aukirju ja kingitusi. Lisaks sellele premeeris kultuuriosakond Haljala Kultuurimaja puhkpillide komplektiga. (Rusalepp 1967: 1).

1966. aastal lisandus Haljala kultuuriellu Aino Paju (1935–1997). Kultuurimaja direktor Päre meenutas Aino Paju tööleasumist Haljala kultuurimajja:

On 1966. aasta juunikuu, kui Rakvere Rajooni Täitevkomitee kultuuriosakonda saabus kiri ühelt Paide rajooni kultuuritöötajalt sooviga asuda tööle Rakvere rajoonis. Lugesin seda kirja ja mulle tundus, et niisugust inimest vajab hädasti Haljala Kultuurimaja. Järgnes telefonikõne ja me kohtusime Aino Pajuga Haljalas. Esialgu tundus, et ta on nii habras ja võib esimesel puudutusel puruneda, kuid see mulje oli petlik. Aino Paju asus Haljala Kultuurimajja tööle kunstilise juhina. Sel ajal õppis ta Viljandi Kultuurikoolis näitejuhtimist. Kultuurimaja isetegevuslastele tundus, et nad kõik olid Ainoga väga ammu tuttavad. (Päre 1969: 4)

Aino Paju hakkas kohe lavastama ning sõnakunst sai Haljalas uue hingamise. Paju lõpetas töö kõrvalt kaugõppes Viljandi kultuurikooli kiitusega ning jätkas õpinguid Tallinna pedagoogilises instituudis klubitöö erialal. Paju oli ka ise aktiivne isetegevuslane ning „1968. aastal Eesti Televisiooni sõnakunstnike konkursil esinemisega teenis ta laureaadi nimetuse“ (Päre 1969: 4). 1969. aastal oli Paju juba Haljala kultuurimaja direktor. Endine direktor Päre kirjeldas Pajut ülivõrdes ning avaldas lootust, et eeskuju väärival kultuuritöö tegijal jätkuiks ikka indu Haljalas jätkata. (Samas 1969: 4) 1974. aastal pälvis Aino Paju teenelise kultuuritegelase aunimetuse (Paju 1974: 2) ning oli Haljalas kultuurimaja direktor 1990. aasta septembrini.

Kui Pajul oli 1985. aastal juubel, jagati hinnatud kultuuritöötajast erinevaid arvamusi:

Niisuguseid kultuuritöötajaid sünnib üks viiekümne aasta kohta. Teeb kultuuritööd nii, et teistele ja ka endale rõõmu valmistada. Kultuuritöö kohustab suhtlema — ta leiab alati ühise keele. On ju Ainol lisaks Viljandi Kultuurikooli ja TPedI haridusele ka TRÜ psühholoogidiplom. Sisendab optimismi ja huumorimeelt. Otsib uusi töövorme, mõistab, kui oluline on häälestada kogu maja tegevus. Ei salli korralagedust ega poolikut tegemist. On leidnud alati hea kontakti majandiga. Ei alahinda publiku maitset. Totrused välja arvatud. Esineb nõupidamistel, seminaridel sõnaka sõnaga. Probleemide üle saab temaga rahulikult

arutleda, asjalikult vaielda. Kingib töökaaslasele ja sõbrale omakasvatatud lille või aiasaaduse. (Arvamusi... 1985: 2)

Aino Paju julgeid ja kriitilisi väljaütlemisi leiab ka avaldatuna trükisõnas. 1968. aastal tundis ta muret noorte tantsu- ja käitumiskultuuri pärast ning kirjutas emotsioonidest, mille osaks sai Rakvere rajooni kultuurimajas esinemas käies:

Publik võttis ettekantu vastu tugeva aplausiga. Ent osa saalis viibivaid noori, ilmselt tantsida soovijad, ei suutnud kuidagi ära oodata kontserdi lõppu ning väljendas oma protesti tugeva lärmi ja vilega. Kontsert tuli katkestada ja saalis kord jalule seada. Kontsert lõppes ja algas tants. Pilt, mida pakkus saal, oli kohutav. Pooled tantsijaist sarnanesid... Kellele? Seda on raske välja öelda. Noormeestel, juuksed tagant õlgadeni ja eest ninani, püksid («tolmuimejad») lotendamas ümber sääрте. Tüdrukutel paistsid kleitide alt aluspesu ja sukaservad, juuksed olid võimatuseni ära sasiitud (seda, et juuste tupeerimine pole veel soeng, paljud neiu vist et tea). Nende paarikeste tuikumist põrandal võib nimetada ükskõik kuidas, ükskõik missuguse nimega, kuid tantsuks mitte. See pole mitte ainult inetu, vaid lihtsalt vastik. (Paju 1968b: 2)

Paju leidis, et noorte käitumist oleks vaja muuta. Tal polnud küll selleks välja pakkuda head lahendust, aga arutles, kas lapsevanemad ei peaks tõhusamaid mõjutusvahendeid kasutama või „tuleks vahele astuda rahvamaleval või tuleks kultuuritöötajatel midagi välja mõelda“ (Paju 1968b: 2). Üksteist aastat hiljem ei olnud Pajul mure lahtunud ning võttis sõna teksapükste vastu. Paju polnud rahul, et teksaseid, nahkjopesid ja saapaid kanti peosaalis. Ta kirjeldas teksaseid kui farmeripükse, mis olid tööriietus, ning leidis, et „peole minnakse peorietes“ (Paju 1979: 3). Ta suunas isegi kangavalikut ning ütles, et sobilikud on „siidid, õhukesed villased ja kvaliteetsed trikooriided“ (Paju 1979: 3). Artiklist selgub, et kultuurimaja direktor saatis riietuse vastu eksinuid koju tagasi.

Haljala Kultuurimaja korraldab kaks korda kuus peoõhtuid uues, nägusas ja mugavas kohviksööklas. Esinemas käivad tuntud ansamblid, näitlejad, lauljad. Õhtute pidulikkust kipub varjutama nahkpintsakute, teksaste- ja saapavaimustus. Tülikas ja piinlik on nende inimestega asju selgeks rääkida. Mõned saavad kenasti aru ja teevad omad järeldused. Teised aga leiavad, et meie nõudmised on nõmedad ja õigustavad end selliselt: «Issand! Kus see kirjas on? Tallinnas võib teksastes igal pool käia! Ja siin ei lubata?!» Jah. Siin tõesti ei lubata ega hakatagi lubama. Vähemalt nendel õhtutel, mis on kultuurimaja korraldada. Palume peole tules seda arvestada. (Paju 1979: 3)

Aino Paju võttis sõna ka kultuuritöötaja elukutse teemadel. Rakvere rajooni klubitöötajate seminaril 1970. aastal kõneles ta koos teistega kasvavast palgamurest: töötasu oli väike ning haritud ja võimekad inimesed vahetasid kultuuritöö tasuvamate ametite vastu. (Rusalepp 1970: 3)

Sulaaja aastatel 1954–1969 kajastati Haljala eluolu 2149 artiklis, neist 1831 ilmus rajoonilehes Punane Täht. Kõige suurema panuse Haljala ajaloo talletamiseks andis kohaliku külanõukogu esimees Ivan Kolesnik, kes kirjutas kõigest Haljalaga seonduvast: nii kultuurist, koolist kui kolhoosist. Arvestades Kolesniku ametit, võib arvata, et kirjutamine oli talle kohustuseks pandud. Ametnikuna oli Kolesnik kirjutades kriitiline, seisusest teadlik ning nõukogudemeelne: „Mina kui partei-algorganisatsiooni sekretär vestlesin enne koosolekut isiklikult kõigi seltsimeestega selle üle, mil viisil keegi tahab oma teadmiste täiendamist jätkata. Selgus, et enamik seltsimehi soovib asuda õppima partei ajalugu õpperings“ (Kolesnik 1954: 2).

Ka teised kirjutajad olid peamiselt ametnikud, näiteks täitevkomitee esimehe asetäitja E. Mikker ja sekretär L. Kalda. Uue kohaliku kirjutajana lisandus 1963. aastal „Haljala 8-kl. Kooli III klassi oktoobrilaps Külli Heinla“, kes kirjeldas laste- ja noortelehes Säde teatrielamust, kui Haljala kultuurimajas esines Eesti vabariiklik nukuteater nukunäidendiga „Buratino lendab Kuule“ (Heinla 1963: 5).

Haljala kultuuritöötajate tegevust kiideti või laideti võrdluses rajooni teiste kultuuriasutustega. Haljala rahvamaja tegevus väärrib tunnustamist kui visaduse ja pühendumuse eeskju. Vaatamata sellele, et suure osa ajast puudus kultuuritööks vajalik hoone, suudeti kohaliku kultuurielu järjepidevust hoida – isetegevusringe, peoõhtuid ja sündmusi korraldati aleviku erinevates ruumides, kasutades leidlikult olemasolevaid võimalusi. See näitab nii kultuuritöötajate kui ka kogukonna tugevat motivatsiooni hoida elus traditsioone ja ühiselu ka keerulistes oludes.

Aarelaid iseloomustab 1960. aastaid kui „kommunismitondi kodustamist“, mille jooksul harjuti nõukogulike veidrustega ja meeleolu muutus positiivsemaks (Aarelaid 1998: 191). Sula ja lootuste ajal on üleminekuperioodiga seotud muutusi näha ka Haljala kultuurielu kajastustest. 1950. aastatel leidis Kolesniku tekstides ohtralt propagandaväljendid, mis 1960. aastate lõpuks suuresti puudusid. Eraldi tõsteti esile ka naiste rolli kultuurielu edendamisel, mis viitab sotsiaalsele ja kultuurilisele arengule. 1967. aastast ilmunud eriharidusega kultuuritöötaja Aino Paju artiklid annavad hea pildi Haljala kultuurielust ning kinnitavad ühtlasi liberaalsema õhkkonna teket. Kultuurielus kujunes uus maastik, kus leidis võimalusi nii ametlike kui ka alternatiivsete väljendusvormide arendamiseks.

5. STAGNATSIOON 1969–1987

1960. aastatel tekkinud lootus paremale elule ja ühiskonnale vaibus seitsmekümnendatel. Kultuuris hakati senist suhtelist vabadust ja demokraatlikke väljendusvorme summutama. Moraal ja töökultuur käisid järjest enam alla ning iseloomulikeks joonteks said passiivsus, isoleeritus, distantseerumine valitsevast süsteemist. (Karjahärm, Sirk 2007: 275–278)

Alates 15. detsembrist 1968 toimus tööelus tähelepanu vääriv muudatus, mis mõjutas oluliselt ka kultuuritöö korraldust: kehtestati viiepäevane töönael. Rajooni kultuuriosakonna juhataja Sein ennustas muutusega seoses kultuuriasutuste töö pingelisemaks muutumist, sest üritustega tulnuks sisustada nüüd juba kolm päeva.

Kas iga klubiline asutus suudab aga pakkuda kolme hästi ettevalmistatud üritust igal nädalal? Sõna «üritus» paneb juba ise mõtlema. Mida me üldse nimetame ürituseks? Kas temaatilist õhtut, kontserti, loengut ...? Kõik need on üritused ... Aga kas ei ole ka segakoovi või näiteringiproov või malematš üritused? Kummal korral saab inimene rohkem kasulikku: kas sel juhul, kui ta terve õhtu vehib peosaalis tantsida, või näiteringiproovil, kus ta tutvub lavatüki autoriga, näidendi kaasajaga, mõtestab mängitavat, lahti, analüüsib tegelaste käitumist jne.? Kindlasti viimasel. (Sein 1968: 2)

Sein (1968: 2) leidis, et kultuuritöö peab avardama inimeste silmaringi ja kultuuriasutus peaks olema avatud iga päev. 1971. aastal oli Rakvere rajoonis 45 klubi, rahva- või kultuurimaja, kus tegutses 310 isetegevusringi ligi 3900 osavõtjaga (Sistok 1971: 2). Oluliseks ei peetud vaid kultuurimajade lahtiolekut, aga ka sisulise töö paremaks muutmist. Rakvere rajoonikomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhataja Mihkel Sistok leidis, et kultuurimajade tase peaks olema selline, et iga inimene leiaks sealt enda jaoks midagi:

Kultuuri nii laiemas kui ka kitsamas mõttes (kitsamas mõttes — see on rajooni tingimustes põhiliselt kunstilise isetegevuse viljelemine) ei tee me mitte kultuuri pärast, ürituste ja saavutuste loetlemise pärast, vaid inimese pärast, tema ühiskondliku teadvuse ja sisemise käpsuse arendamiseks. (Sistok 1971: 2)

Nõukogude ajal muutusid ranged kontrollimehhanismid ja aruandlus igapäevaelu lahutamatuks osaks. Rahvamajad pidid kooskõlastama ja aruannetes kajastama ka kõige lihtsamaid üritusi, nagu kontserdikava (Kulbok-Lattik 2014: 184). Võrreldes Stalini ajaga tsensuur lõdvenes ja eksimusi ei karistatud enam isikuvastaste repressioonidega. Ka kultuuritöötajad olid sel ajal julgemad arvamust avaldama. Rusalepp (1970: 3) kajastas kultuuritöötajate nurinat aruandluse üle: „Aastaruandes aga ei arvestata, kui häid üritusi me oleme teinud, vaid kui palju. Viimasest lähtumine mõjutab suhtumist meisse“. Kurdeti, et

avalik arvamus kultuuriasutusest sõltub kohast klubide pingereas, mis koostati ringide arvu põhjal. Rusalepp tõi artiklis „Missugune on meie klubitöötaja“ esile ka kultuuritöötajate hariduse probleemi ning nentis, et „nüüd on majandite spetsialistid haritumad kui kultuuritöötajad“. Palgateema juures rõhutati ühiskondlikku kasutegurit, mille järgi töötajaid hinnati. Kultuuritöötaja pidi suutma tegutseda nii, et kultuuritööd peetakse vajalikuks ja teda oleks võimalik võrrelda tootmistöölisega. (Rusalepp 1970: 3)

Direktiive aga oli endiselt palju ning üleorganiseeritus leidis kajastamist ka stagnatsiooniaja lõpus 1986. aastal. Toomas H. Liiv kirjeldas kultuurimajas ürituse korraldamise keerukust:

Oletame, et kultuurimaja tahab esinema kutsuda naaberrajooni ansambli. See peab kõigepealt olema märgitud kvartaliplaanis. Seejärel tuleb kontserdi toimumine kultuuriosakonnaga kooskõlastada. Ansambli esinemiseks tuleb luba hankida ka tema oma rajooni kultuuriosakonnast, kava kooskõlastada ... Pluss reklaam, pluss puhvet, mida ükski kaubandusettevõtte organiseerida ei taha, aga kultuurimaja töötajal pole õigust kaupa välja võtta ja seda ise müüa. (Liiv 1986: 3)

Liiv (1986: 3) tõi välja, et isegi kalmistupäeva korraldamine oli lõputu kooskõlastamiste jada, millega tulid toime kultuuritöötajad, kes on „parandamatud optimistid ja entusiastid“. Maakultuurimaja direktori tööpäeva pikkus oli 24 tundi ning töötasu 100 rubla kuus. Kultuuritöötaja pidi tööl olema ka kõigil pühadel ning tasuna leppima inimeste tänusõnadega. (Liiv 1986: 3)

Paljudel juhtivtöötajatel aga ei jätku aega sellekski, et pärast õnnestunud üritust organisaatoritel kätt suruda. Juhtuvat sedagi, et aasta ringi kirutakse «oma kultuurimaja» ja «oma kultuuritöötajaid», kes midagi ei tee; naistepäeval (töötavad ju kultuuri alal põhiliselt naised) aga ei loeta neid kolhoosi-sovhoosi omainimesteks ... (Liiv 1986: 3)

Ajalehtede väljaandmisel sai 1973. aastal pöördepunktiks üleminek ofsettrükile, mis tõstis väljaandmise kiirust ja lehtede visuaalset kvaliteeti. Järjepidevalt lisandus erialase kvalifikatsiooniga ajakirjanikke. 1980. aastatel muutusid ajalehed sisukamaks ning levik suurenes. (Lauristin jt 1987: 21-22) 80ndate lõpupoole oli ühiskonnas märgata järjest suuremat liberaliseerumist, laienes ka meedias käsitletavate teemade valik. Stagnatsiooniaja algus ja lõpp erinesid suuresti: kui esialgu tugevnes meedia ja kultuuriasutuste kontroll ning seoses sellega kibestumine „loomingulise tõusu asemel“, siis perioodi teises pooles vähenes kontrollide valvsus ning kõiki kehtestatud reegleid enam ei järgitud. (Vihalemm, Lauristin 2004: 7-8)

1982. aastal uuriti lehelugejate rahulolu oma rajoonilehega ning „rakverelased olid rohkem kui teiste lehtede lugejad rahul sellega, kuidas kirjutati majandusest, tootmisest, poliitikast

ja ühiskonnaelust. Aga üsna rahul oldi ka perekonna ja kodu, moraali ja elulaadi jmt. lugejalähedaste teemade käsitlemisega“ (Lauristin jt 1987: 63).

Külli Heinla kinnitab, et kohalik rajoonileht oli oluline lugemisvara, kuid loeti pigem kultuuri- ja hariduselu kajastavaid artikleid. Kui ikka oli lootust, et kirjutatakse kohalikust inimesest või üritusest, oli leht eriti oodatud. Samas polnud leht nõukogude ajal esmane infoallikas kultuuriürituste toimumise info jaoks, peamiselt vaadati ürituste plakateid ja kuulutusi stendide ja infopostide pealt. (Intervjuu Heinla: 2025)

5.1. Haljala kultuurimaja kunstiline juht Harry Veldi

1969. aastal sai alguse uus pikaajaline periood Haljala kultuurielus, mille kujundamisel mängis kesksel rollil kultuurimaja juhataja Aino Paju ja kunstilise juhi Harry Veldi (01.04.1932–13.09.2021) koostöö. Veldi sattus kultuuritööle juhuslikult. Kui ta Nõukogude armeest 1956. aasta sügisel vabanes, oli õppetöö koolides juba alanud ning tal ei jäänud muud üle, kui minna ajutiselt Kadila rahvamajja dekoraatoriks (Heinla 2017: 438). Juba jaanuaris 1957 asus Veldi tööle kunstnik-dekoraatorina Väike-Maarja rajooni kultuurimajja ning Haljalasse jõudis ta 1969. aastal (Veldi 2012: 5). „Hea, et nad Aino Pajuga teineteist vastastikku täiendavad: kultuurimaja direktor on lõbus, tema tõsine,“ iseloomustas Helgi Pajo Harry Veldit 1976. aastal Punases Tähes (1976: 2). Kui 1985. aastal paluti Veldil iseloomustada kultuurimaja juhatajat, leidis ta, et pole tunnetanud ülemuse ja alluva suhet, vaid „igauks aitab asjale kaasa nii palju, kui oskab“ (Arvamusi...1985: 2) ning „ülemuslikku tooni meil majas pole“ (samas 1985: 2). Veldi meenutas siiski üht lugu, kui Paju pidi ülemusele sobivat tooni kasutama:

Üks koristaja, poole kohaga tööl, liigutas sõna tõsisel mõttel vaid lille. Maja esine oli tema hooldada. Nädalas korra tuli majja, rääkis juttu ja minnes tõmbas käigu pealt lillepeenrast ohaka välja. Temale ütles Aino Paju päevapealt koha üles. (Arvamusi...1985: 2)

Harry Veldi õigustas oma kohalolu Haljalas juba aastaga. Kultuurimaja juhataja Paju (1970: 2) kirjutas 1970. aastal „asendamatu mehest Haljalas“, tänu kellele olid kultuurimaja üritused huvitava lavakujundusega ning kaunilt kujundatud kuulutused igas Haljala asutuses. Aino Paju kirjeldas Veldit lahke ja hooliva inimesena, kelle tagasihoidliku oleku taga peitub hea huumoriga mees.

Kuus aastat hiljem oli Veldi „rinnamärgi „Eesti NSV kultuuritöö eesrindlane“ omanik“ ning talle kuulus ka „vabariigi parima kujundaja diplom“. Veldit tunnustati aastate jooksul rajooni ja vabariigi tasandil paljude aukirjadega panuse eest kultuuriellu. Kultuurimajas toimuva sõnalise osa eest vastutas peamiselt Veldi, ta koostas kavad ja otsis materjalid. Kunstilise juhina pidas ta väga oluliseks kvaliteeti. Isegi külalisesinejate kehv tase läks talle südamesse ja oli „piinlik, nagu oleksid ise halvasti esinenud“. Fotodele jäädvustatud Haljala kultuurielu on samuti Harry Veldi teene. (Pajo 1976: 2)

Harry Veldi kirjutas ka ise rajoonilehte arvamusi ning oli julge väljaütlemisega. Artiklis „Tarvilik nagu pipratera“ kirjeldas ta estraadiringi väljasõite: „Ega meil, taidlejatel, nädalalõpud kerged olegi, õhtul kell kuus koludega busi ja kui ükskord koju jõuame, näitab kell vahel viiendat hommikutundi“ (Veldi 1981: 2). Ta kiitis publikut, kes mõistis estraadikava mõtet ja nalja, kuid jagas ohtralt ka kriitikat:

Möödunud aastal tuli meil rahva ette astuda viiekümne ühel korral. Enamasti käisime sisustamas asutuste pidusid-koosviibimisi ja klubide perekonnaõhtuid. [...] Tihti teevad meie esinemise nulliks purjus laudkonnad. Nendest üle karjuda pole mõtet. Nii olemegi osa numbreid ära jätnud — muttidele pole mõtet tuld näidata. [...] Pulmalised avavad suu ainult selleks, et sinna midagi pista, sest orkestri detsibellides lahustub igasugune kõne... Laulda ei osata: ainukene laul «Nad elagu!» läheb juba üle kivide ja kändude, pruudipärja mahamängimiseks jagatakse laululehed... (Veldi 1981: 2)

Veldi tegi koostööd ajakirjandusega, oli aktiivne fotograaf ja kirjasaatja, tänu millele on tükike kohalikku kultuurielu jäädvustatud. Tema arvates kajastati kultuuritööd liiga vähe, erinevalt spordielust, mille kohta ilmus pea igas lehenumbris midagi, ning see saigi artiklite kirjutamise põhjuseks (Veldi 2012: 30).

5.2. Fotingist fotokonkursini

Haljala kultuurimaja kunstiline juht Harry Veldi oli suur fotohuviline. Oma mälestustes kirjutas ta, et seitsmekümnendate algul oli Haljalas heakord kehv: „kuhu midagi maha panna sai, sinna see ikka jäeti“ (Veldi 2012: 19). Veldi jäädvustas fotodele kõik inetud kohad ning koondas albumisse, mille Aino Paju viis kolhoosi juhatusse. „Nüüd läks „pada keema“ ja – tulemus? Natukese ajaga oli Haljala korras!“ (Veldi 2012: 19)

Kunstilise juhi palk oli 1970. aastatel 75 rubla kuus ning et väikesele töötasule pisutki lisa saada, pani Aino Paju Veldi nimele ka fotoringi. Tegelikult ei olnud fotoringi võimalik korraldada, sest filmide ja fotode ilmutamiseks puudus sobiv ruum ning ka vesi tuli tuua õuest allikast. Et aga ringipäevik tuli täita ja kontrollide visiidiks valmis olla, pildistas Veldi ise üles kõik kultuurimaja üritused. „Poleks ma häda sunnil, kontrolle kartes, pildistama hakanud, poleks toleaegeest taidlusest praegu, peale Hugo Lassuri paari foto, midagi võtta“ (Veldi 2012: 33).

1986. aastal sai uues kultuurimajas fotoring uue alguse. „Rahvusvaheliselt tuntud fotokunstnik“ (Veldi 2012: 85) Peeter Tooming (1.06.1939 – 17.05.1997), kes oli Haljala juurtega, käis sageli vanemate juures Haljalas ning oli fotoringile hea sõnaga toeks.

Võib-olla on õigem öelda, et fotoelu küll alles tärkab, kuid sel juhul on see kohe algul sisse saanud kenakese hoo: Haljala kultuurimaja juures töötab fotoring, kes naistepäeva puhul pani välja oma esimese näituse, kultuurimaja fuajees on pidevalt näidatud huvitavaid fotokomplekte meilt ja mujalt maailmast (Tšehhist ja Brasiiliast, järge ootavad näitused Hispaaniast ja Itaaliast). Rahva huvi näituste vastu on ilmne, fotopropaganda mõttes on ettevõtmine suure kasuteguriga. (Tooming 1986: 3)

Enne 1986. aastal toimunud folkloorifestivali Viru Säru kutsus Tooming üles kõiki üritust pildistama, et „üritus saaks ajaloo tarvis igakülgsest fikseeritud, fotomehed leiaksid kauni koha oma tööde näitamiseks, rahvas näeks toredaid pilte“. Ta mõlgutas mõtet ka fotograafide autasustamisest. Nähes, et Haljalas on fotohuvi suur, pakkus Tooming välja, et Viru kolhoos võiks asutada oma fotopreemia (Tooming 1986: 3).

1987. aastal andis Viru kolhoos välja fotopreemia suuruses 500 rubla ning 11-liikmeline žürii pidas selle vääriliseks Malev Toome fotonäitust „Puulinn“. Auhinnatud näitus oli huvilistele vaatamiseks Haljala kultuurimajas. (Foto aastapreemia... 1987: 1).

1992. aastal kirjutas Tooming, et „aastapreemia määramist võiks nimetada peaaegu et rutiinseks tegevuseks, sest ühtejärge on neid auhindu määratud juba kuus aastat“ ning „elukondlike ümberkorralduste tõttu reorganiseeritud Viru kolhoosi“ fotoauhind on saanud uueks nimeks Haljala Foto Aastapreemia. Tooming (1992: 1) tunnustas majandit, et see „peab õigeks oma raha kultuuri peale kulutada (ma hoidun ütlemast „raisata“, sest Haljala meestele pole kultuurisse investeeritud raha hoopiski mitte raisatud väärtus)“.

1999. aastast muutus fotopreemia nimi taas ning Haljala vald hakkas filmimehe ja fotokunstniku mälestuseks välja andma Peeter Toominga nimelist fotopreemiat filmimehe

ja fotokunstniku mälestuseks. Siis võisid konkursil osaleda kõik ftoharrastajad ning preemia suurus oli 4000 krooni. (Peeter Toominga... 1999: 6) Fotokonkurss sai traditsiooniliseks Haljala valla ürituseks ning siinkirjutajal oli au mitmel aastal osaleda žüriis, ka viimasel 2021. aastal toimunud võistlusel. Konkurss ei ole tänaseks ametlikku lõppu leidnud ning Haljala valla kommunikatsioonispetsialisti sõnul on lootust, et traditsioon tulevikus taaselustatakse.

5.3. Eesti looduskaitse seltsi Haljala osakond

Sulaajal hakati Nõukogude Eestis järjest enam tähelepanu pöörama looduse kaitsele ning 1966. aastal loodi Eesti NSV looduskaitse selts. Seltsi aseesimees Jaan Eilart põhjendas seltsi loomist:

Praegu pole enam piisav hooldada tähelepanelikult mõnd üksikut objekti, vaid on vaja looduskaitset kui abinõude süsteemi kõigi looduslike ressursside ratsionaalseks kasutamiseks, kaitseks, taastamiseks ja suurendamiseks. (Eilart 1966: 4)

Seltsil olid osakonnad üle Eesti. „Eesti Looduskaitse Seltsi osakonnad ja grupid kohtadel tegutsevad küll ühise eesmärgi nimel, kuid praktiliselt igaüks oma väljakujunenud liini mööda“ (Sõrm 1973: 1).

Eesti looduskaitse seltsi Haljala osakond loodi 22. jaanuaril 1972. aastal. Osakonna liikmed õppisid „ekskursiooniorganisatoreiks“ ning tegevuse põhirõhuna keskenduti kodu-uurimisele. Igale liikmele anti „uurimuslik ülesanne Haljala kihelkonna koolide, mõisate või seltside kohta andmete kogumiseks“. Kord kuus käidi koos ja anti uurimustulemustest aru. Korraldati Haljala kultuurilooline õhtu ning Nigol Andresen¹⁸ meenutas silmapaistvaid Haljala inimesi. Üritus meeldis osalejatele ja seltsi liikmeskond hakkas jõudsalt kasvama. Eesti looduskaitse seltsi Haljala osakonna esimees Leelo Kallaste märkis, et palju oli neid liikmeid, kes polnud kultuurimaja ürituste osalejad. (Kallaste 1972: 3)

Haljala elupõline elanik ja kodu-uurija Külli Heinla oli Eesti looduskaitse seltsi Haljala osakonna liige. Ta tunnustab Leelo Kallaste tegevust, tänu millele leiti dokumendid Haljala

¹⁸ Nigol Andresen (2.10.1899 –24.02.1985) oli Haljala vallast pärit kirjanik, kirjandusteadlane, kriitik, tõlkija, poliitik.

kooli ajaloo kohta. Heinla meenutab, et kohalikus looduskaitse seltsis uuriti aktiivselt kodulugu ning räägiti ka neist kultuuritegelastest, kellest nõukogude ajal pigem vaikiti. Neile paigaldati ka mälestuskivid, mille rajamist toetas rahaliselt Viru kolhoos. Näiteks kooliõpetaja ja mitme seltsi asutaja Gustav Kaasiku mälestuskivi avati 1977. aastal Haljala kalmistul; Herbert-Voldemar Johansonini auks paigaldati mälestustahvel köstrimaja seinale 1984. aastal; kirjanikule, kirjandusteadlasele, poliitikule Nigol Andresenile püstitati mälestuskivi 1988. aastal. (Intervjuu Heinla: 2025)

Leelo Kallaste on teinud toredate kokkuvõtte 1973. aasta Haljala valimisnimekirjadest, kus märkis, et „Haljala külanõukogu piirkonnas elab väga palju kõrgesse ikka jõudnud inimesi. Möödunud sajandil sündinuid on meil tervelt 171“. Ta arutles, kui palju on neil inimestel meenutada ning pani kõigile südamele mälestusi koguda ja talletada: „Meie kohus, kodu-uurijad, oleks õigel ajal nende naiste ja meeste taredesse noorus-, täisea- ja vanapõlvemälestusi kuulama jõuda!“ (Kallaste 1973: 4).

Looduskaitse seltsi Haljala osakonna liikmed uurisid siiski ka loodust. Populaarne uurimissihtmärk oli 1960. aastate teisest poolest Haljala veesilm ja sealsed sinikaelpardid. Veskitiigist kirjutati ja kõneldi „kui partide paradisiist. Mõnel aastal talvitus seal isegi üle kahe tuhande metspardi“ (Kuulmata 1974: 3). Veskijärve ja parte käidi uudistamas ekskursioonide viisi ning sageli oli loodusgiidiks siis Haljalas elanud kirjanik, ajakirjanik ja üks Eesti looduskaitse seltsi asutajaid Osvald Tooming (26.01.1914 – 6.06.1992).

Haljala osakond korraldas loodusesõprade kokkutulekuid, kus kuulati ettekandeid loodushoiust, kohtuti nimekate inimestega, külastati Viru kolhoosi kultuuriloolisi paiku (Kallaste 1976: 3). Käidi külas ka teistel loodusesõpradel „õppimaks naabrite edusammudest ja vajakajäämistest“ (Sõrm 1973: 1).

5.4. Tähelepanu – muusika!

Muusika, tants ja laul on olnud isetegevusringide lahutamatu osa, pakkudes võimalust loovaks eneseteostuseks ja ühistegevuseks. Nii ka Haljalas. Rahvatantsule lisaks harrastati siin kaheksakümnendatel show- ja peotantsu Erki Õuna eestvedamisel ja juhendamisel. „Tähelepanu – muusika!“ – „nende sõnadega on Haljala varietee juba kaks aastat oma

programmi alustanud“, kirjutas varietee kunstiline juht Õun (1981: 2). Õun oli rahul, et nende kava peeti mitmekesiseks ning tantsijaid said kõrgeima hinde riiklikult komisjonilt.

Populaarsus on kiiresti kasvanud. Peale esinemiste kodulinnas on meid kutsutud juba mitmele poole mujale — Viljandisse, Paidesse. Äsja tulime kontserdireisilt Krimmist, kus tutvustasime oma kava Rakvere rajooni kultuuripäevade raames. Käisime suurtel laevadel. Esinesime Nõukogude - Bulgaaria sõprusõhtul. (Rinne 1980: 3)

Tantsujuht pidas suureks tunnustuseks, et tantsurühma kutsuti esinema estraadikavasse, kus osalesid sellised „staarid“, nagu Karl Kalkun, Andres Ots, Ellu Puudist, Mare Väljataga jt. (Õun 1981: 2)

Erki Õun juhendas Haljalas peotantsuringi ja korraldas kõrgel tasemel peotantsuturniire. Kui toimus „Haljala 80“ turniir, olid „nägusaid auhindu tulnud taotlema tantsupaarid Moskvast, Leningradist, Riiast ja Tallinna kahest tantsuklubist“ (Õun 1980: 2). Tantsuturniirid oli populaarsed ja alati välja müüdud. Lisaks võistlusesinemistele korraldati „üks päevane demonstratsiooniesinemine neile, kes õhtuti saali ei pääsenud“ (Veldi 2012: 58). Tantsupeod toimusid Haljalas pea 15 aastat (samas: 60).

Peotantsule lisaks oli 1982. aastal võimalik Haljalas nautida tippdžassi, esinema tulid parimad muusikud, nagu Lembit Saarsalu (saksofonid), Tiit Paulus (kitarr), Toivo Unt (bass), Peep Ojaverre (löökriistad), Mare Väljataga (vokaal) (Tuberik 1982: 3). Artikli autor Tuberik oli rahul viimase kahe aasta eduka džassiarenguga, kuid kaks aastat hiljem rõhutas Rakvere rajooni kultuuriosakonna juhataja Vaike Sein noorsoo kommunistliku kasvatamise tähtsust, tsiteerides parteitegelase Karl Vaino sõnu:

Koolides, klubides ja noorteõhtutel kostab sageli vaid meelelahutuslik estraadimuusika ja džäss, ning pole midagi imestada, kohates koolinoori, ja mitte ainult koolinoori, kes kas üldse ei tunne muusikat või siis kummardavad mingi järjekordse «rockikuninga» ees... (Sein 1984: 1)

1985. aastal toimus levimuusikafestival „Haljala 85“, kus võistles kaksteist ansamblit Rakvere rajoonist. Žüriisse kuulusid Peeter Vähi, Igor Garšnek, Alar Ojalo, Aivar Sirelpuu, Ello Odraks ja Raul Veis. (Kool 1985: 2) „Haljala 85“ festivalil küll Haljala pillimehed ei osalenud, kuid ansamblimuusikat on siin aktiivselt harrastatud.

Niisuguseid mujal üsna tavalisi hädasid — puudub orkester, ei saa kokku korralikku kontserti, oma näitering pole pop — kultuurimajas ei tunta. Vastupidi: Haljala Kultuurimaja annab aastas keskmiselt 30—35 kontserti ja etendust. Need on siis ka täisväärtuslikud ja rahvast puudust ei tunta. (Kultuurimaja... 1978: 3)

1960. aastatel sai alguse orkester Aare Jansi juhtimisel, 1970. aastatel loodi ansambel Briis. 1980. aastatel tegi endale nime ansambel Kristjan, mis sai pillimeeste teistesse kollektiividesse liikumise tõttu nimeks Digital. 1987. aastal alustas ansambel Agent. Agent oli professionaalne bänd, kes sisustas tantsuõhtuid nii Haljalas kui mujal. (Heinla 2017: 437) 1986. aastal tegutsesid kultuurimajas veel ka puhkpilliorkester ja bigbänd Ants Lääts juhtimisel (Veldi 2012: 80–81). Iga Haljala taidluskollektiiv vääraks eraldi uurimistööd, nii ka tantsuorkestrite ja vokaalinstrumentaalansamblite tegevus.

5.5. Üritusi igale maitsele

Endises pastoraadimajas asuva Haljala kultuurimaja ruumid ei olnud kultuuritööks sugugi piisavad. 1974. aastal nenditi Punases Tähes kultuurimaja kirjeldades, et „praegu ei kannata see Haljala nägusaks kujundatud alevis ruumide poolest enam täit kultuuriasutuse nimetust välja“ (Pajo 1974: 2). Vaatamata sellele toimus üritusi igale maitsele. Kultuuritöötajad Paju ja Veldi olid leidlikud, kasutasid olemasolevaid võimalusi ning tegid tihedat koostööd teiste kohalike asutustega. Kultuurimaja direktor pidas väga oluliseks kooli ja kultuuriasutuse ühist kasvatustööd. Koos kooliga tähistas kultuurimaja tähtpäevi, korraldati õpilaste puhkeõhtuid, õpilased osalesid taidlusringides. (Õpetamiskunst... 1976: 2)

Kultuurimajas on tegutsenud 13 isetegevusringi ümmarguselt 109 taidlejaga. On kooliringid. On noorteklubi ja -ringid. Kunstilist isetegevust harrastavad keskealised ja vanemad. On perekonnaõhtud, kohtumised, kontserdid, vestlused, sünnitunnistuste kätteandmise tseremooniad, töömeeste austamispäevad, TATU (tarkpeade turniir on jälle kavas)... Märtsis-aprillis valmib uus kontserdiprogramm, on uue näidendi esietendus. On vaja jonnit ja visadust, et tuua inimesi kultuurimajja. On vaja lähenemisoskust. (Pajo 1974: 2)

Pahnimäel pidas Haljala rahvas jaanitulesid, see oli juba aastaks 1956 traditsiooniline ettevõtmine (Armipaik 1956: 1). Sealsamas võeti mõõtu ka liulaskmises vastlapäeval. Koguneti Haljala kultuurimaja ette ning ühiselt hakati liikuma, „kes suuskadel, kes bussiga“ (Sild 1971: 2). Samast artiklist saab lugeda, et 1971. aastal osales 150 liulaskjat ning kõige populaarsem võistlusvahend oli „Salvo“ kelk. Kui võistlused läbi, koguneti kolhoosi sööklasse, kus ootasid kõhutäiteks hernesupp ja vastlakuklid. Vastlapäeva lõpetuseks koguneti taas kultuurimajja, et ühiselt jagada diplomeid ja tantsida. „Kui kõlas „Kazatšokk“, ei tundnud jalad mingit väsimust“ (Sild 1971: 2).

Kultuurimajas korraldati ka erialapäevi. Näiteks toimus 1972. aastal autojuhtide päev, kus võisteldi „vigur- ja ökonoomsussõidus, rattavahetuses, granaadi viskes ning liikluse tundmises“ (Päri 1972: 10). Päev lõppes pidulikult kultuurimajas, kus anti üle diplomid ja meened ning osalejad said nautida „kohalikel teemadel koostatud huvitavat programmi „Sau““, mille oli koostanud kunstiline juht Harry Veldi (Päri 1972: 10). Artiklist saame teada, et kuna üritus meeldis kõigile, otsustati autojuhtide päeva korraldada tulevikus igal kevadel.

Üllatuslikult võib 1974. aasta aprillis lugeda rajoonilehest lüpsivõistlusest Haljala kultuurimajas.

Eelmisel nädalal võis mõnelegi võhikule tunduda imelikuna silt Haljala Kultuurimaja juures: «Lüpsivõistlusele!» Aga nii see oli. Rajooni selle aasta lüpsivõistluste esimene etapp peeti just siin. Saalis oli ruumi nii võistlejatele kui ka põidlahoidjatele. Laval oli koha sisse võtnud esinduslik kohtunikekogu — kõik ranged punktihindajad. (Laurand 1974: 2)

Kultuurimaja saalis lüpssti, kõrvalruumis võisteldi lüpsimasina lahtivõtmisel ja kokkupanekul. Meespubliku hulgast kostis arvamus, et lüpsimasinaga toimetamine on keerulisem kui „püssiluku kokkupanemine“. Kuigi poodiumikohad läksid mujale, saavutas Pille Õigus Haljalast 21 osaleja seas tubli neljanda koha. (Laurand 1974: 2)

Haljala rahvas sai osa rajooni kokkade ja kondiitrite võistlusest, mis korraldati kohalikus söökla-restoranis 1979. aastal. Kokkad pidi valmistama temaatilise peolaua ning kondiitritel oli vaja küpsetada tort, kook ja küpsised. Uudistajaid oli palju ja „konkursi töödest koostatud näituse külastajad pidid tahtmatult neelatama, nii kaunilt olid kujundatud lauad ja nii isuäratavad olid kondiitrite valmistatud tordid, koogid, küpsised“. Kokkade kategoorias võitis Haljala restorani kokk Leida Reinmann. Päev lõppes peoõhtuga ning oma esimese etteaste tegi Haljala kultuurimaja liikumisrühm Erki Õuna juhendamisel. (Metsis 1979: 3)

Nutikust oli vaja tarkpeade turniiril TATU osalemiseks, mis sai alguse 1972. aastal. Publiku ees võistles korraka kaks võistkonda mälumängus ja isetegevuses. Näiteks võistlesid töökoda ja biotsehh või kool ja lasteaed ning üks võistkond võitis ja võistles edasi. 1975. aastal autasustas kolhoos turniiri võitjat „tasuta sõiduga NSV Liidu lõunaossa“ (Viilip 1975: 3).

Salme Heinla ettevõtmisel ning kultuurimaja, kooli ja raamatukogu ühise koostöö tulemusena toimus kirjanik A. H. Tammsaare juubeli puhul temaatiline õhtu. Toimus vestlus kirjaniku elust, näitering esitas katkendeid kirjaniku teoste „Vargamäe“, „Elu ja armastus“

ning „Põrgupõhja uus Vanapagan“ dramatiseeringutest. Kultuurimaja oli päevakohaselt kaunistatud ja üles oli pandud juubelistend. (Kirjandusklassiku... 1978: 3)

1980. aastal korraldati paljulapseliste perede austamispäev Haljala kaheksaklassilise kooli piirkonna 19 perele. Koos istuti pidulikult kaetud laua taga ning kuulati sõnavõtte ning Haljala kooli ja lasteaia etteasteid, võeti vastu tänukirjad, lahendati mõistatusi, mängiti, tantsiti, lauldi. Meelelahutajatena olid esinema kutsutud „Pipi, Tommy, Annika, Väike Nõid ja Mereröövel Tallinna Puhkeparkide Direktsiooni Mustamäe Mängude Majast“ . (Rips 1980: 3)

1985. aastast hakati Haljala kultuurimajas korraldama suurjoonelisi koertenäitusi. 15. septembril toimunud koertesõul olid „kaastegevad Haljala Kultuurimaja isetegevuslased: VIA „Kristjan“, sõnakunstnikud ja liikumisrühm“ (Koertenäitus... 1985: 4). Ka järgnevad koertenäitused olid esinduslikud, kus lisaks koerte paraadile ja koeratõugude tutvustamisele esinesid sõnakunstnikud ja tantsuansamblid. Haljala kultuurimaja ja Rakvere koertekasvatajate klubi korraldasid ka koerteta üritusi, näiteks „kohtumisõhtu Nõukogude Rahufondi Eesti Vabariikliku Osakonna juhatuse esimehe Olga Lauristiniga“. Lauristin rääkis oma elust ja Nõukogude rahufondi tegevusest ning vestlusringis arutati „naisliikumise aktuaalseid probleeme“. Vestlust elavdasid Haljala kultuurimaja isetegevuslased ja peotantsijad. (Räitsak 1985: 5)

1987. aastal toimus kultuurimaja lilleseaderingi ja Viru kolhoosi ametiühingukomitee korraldatud lilleball. Publik sai osa lilleseadekonkursist, lillemaalide näitusmüügist ja taidlejate kontserdist. Päeva lõpetas tants balliviiside saatel. (Paju 1987a: 2)

Eraldi tähelepanu hakati pöörama eakatele ja alguse sai memme-taadi klubi. Toona tööveteranidele suunatud õhtuid sisustasid taidlejate ja külalisesinejate kontserdid, tantsiti, tööveteranide käsitööd pandi näitustele välja. 5. aprillil 1987 oli klubiüritust jäädvustamas ka TV saatesari „Prillitoos“ (Memmed-taadid... 1987: 3).

2. mail 1987 toimus kultuurimajas ülerajooniline holalaulukonkurs¹⁹ „Virumaa väljadel“, mis oli kõrgetasemeline kontsert vähese publikuga. Osalejad esitasid kaks laulu, millest üks

¹⁹ hola – mitmetähenduslik murdesõna Kagu-Eestist (naljajutt, leelotus, ilmalik laul, lorilaul jms), mida Ain Kaalep soovitas 1973. aastal kasutusele võtta võõrapärase termini *folk* kõrvale. Tuletistena annab „Muusikasõbra ABC“ holalaul, holalaulja, holapidu. (Ojakäär 1980: 23)

oli omaloominguline laul „Minu probleem nr. 1“. Artikli autor nimetas laule eripalgelisteks, laulude teemasid oli igast valdkonnast, näiteks „Rakvere fosforiidiprobleemist, kodutundest, sellest, et kõik emad tahavad rahu, ja isegi armumuredest“. (Eiskop 1987a: 3)

Harry Veldi jagas oma mälestustes, et juba 1970. aastate keskel hakkas Haljalas lastekaitsepäeva raames toimuma rattaralli ning selle traditsiooni algataja oli automajandi juhataja Ahto Päre (2012: 121). Seitsmekümnendate lehtedes rattaralli kajastamist ei leia, küll aga kirjutas Eiskop 1987. aastal Punases Tähes kolmandast Viru kolhoosi ametiühingukomitee, kehakultuurinõukogu ja Haljala külanõukogu täitevkomitee koostöona korraldatud rattarallist ning esimesest asfaldijoonistuste võistlusest. Kokku oli tulnud üle saja võistleja. Päeva lõpetas autasustamine ja multifilmide vaatamine kultuurimajas. (Eiskop 1987b: 3) Haljala rattaralli start toimub siiaaani igal 1. juunil Haljala kultuurimaja ees.

Haljala kultuurimajas toimus kindlasti palju üritusi, mis siin töös märkimist ei leia, kuna neid pole kajastatud ajalehtedes või ei ole suures infohulgas silma jäänud. Samuti ei keskendu käesolev uurimus rohketele isetegevuslaste kollektiividele ja esinemistele, külalissetendustele, spordipäevadele jne. Kuidas stagnatsiooniperioodil Haljala kultuurimajas üritusi korraldati, kirjeldab Harry Veldi (2012) meeoleukalt oma mälestusteraamatus „Minu Haljala lugu. Imelik töö?“. Raamat on väärtuslik allikas neile, kes soovivad mõista nõukogudeaegse kultuurikorralduse telgitaguseid ja Haljala kogukonna kultuuriajalugu.

5.6. Haljala uus kultuurimaja

Haljala pastoraadimaja, kus asusid kultuurimaja ja raamatukogu, oli 1970. aastate alguseks väga halvas seisukorras. V. Sein kirjutas juba 1969. aastal Haljala kolhoosi plaanidest uue kultuurimaja ehitamisel (Sein 1969: 1), kuid nii see siiski ei läinud. Kultuuritöötajad ja isetegevuslased pidid veel aastaid taluma ebamugavusi „külmas, kitsas, sageli suitsuses ja briketivinguses saalis“ (Veldi 2012: 69). 1979. aastaks olid kultuurimaja ruumid ohtlikud ja kasutamiskõlbmatud, maja suleti (sammas: 66) ning oldi uue valmimise ootel.

Esimesed vaiad löid maasse Tartu Ehitustrusti mehed 23. augustil. Töö jätkub ning plaani ja ehitusmeeste lubaduste järgi pidid kõik 180 vaia olema maas augusti lõpuks. Kohe

alustatakse ka hoone karkassi ehitamist. Loodetavasti 1981 suvel võivad Viru kolhoosi töötajad pidada seal soolaleivapidu. (Mägi 1979: 1)

Uue maja ehitus ei edenenud aga sugugi ning pidusid ja ringiproove peeti 1978. aastal avatud suure saaliga restorani ruumides. (Veldi 2012: 64) Kultuurimaja ehitus tõi kaasa muret ja kahtlusi, kas hoone üldse kunagi valmis saab ning kas sellist Haljalasse vajagi on. „Kas ikka on Rakvere lähistele vaja nii suurt maakultuurimaja? Kas Haljala isetegevuslastel on, mida näidata 400 kohaga teatrisaalis?“ esitas Erki Õun küsimused ja vastas ise kindlalt:

Uskuge - on praegu ja on ka tulevikus. Praegusteski tingimustes, kus puudub väikegi proovisaal ja kõik kollektiivid, nii täiskasvanute kui ka laste omad, käivad õhtuti harjutamas söökla saalis, on isetegevust, mida näidatakse isegi väljaspool rajooni piire. (Õun 1982: 3)

1982. aastal pandi maja ehitus pausile – otsus tehti riiklikul tasemel, sest leiti, et kui kolhoos ehitaks Haljalasse kultuurimaja, poleks see põllumajanduseks ettenähtud summade sihtotstarbeline kasutamine (Veldi 2012: 67). Kolhoosi juhtkonna jaoks oli kultuurimaja olemasolu siiski oluline ning mõne aja pärast ehitus jätkus. 1983. aastaks oli möödunud neli valmimistähtaega, detsembris täitus viieski. Kui veebruaris 1983 oodati paremat ilma, siis suve tulekuga oli ehitajail hoopis teistel objektidel tööd ning detsembriks nägi maja välja samasugune nagu aasta alguseski. (Rips 1983: 2) Tellitud mööblikoormad aga muudkui saabusid ning need ladustati vanasse kultuurimajja, mis oli külm, röske ja hoiustamiseks sobimatu. „Saal oli täis punaseid teatrisaali istmepatju, millesse hiired mõnusaid pesi tegid“ (Veldi 2012: 66).

Haljala rahvas ei andnud siiski alla ega väsinud ootamast. Juhan Aare kirjeldas haljalalaste kultuuriarmastust:

Kusagil mujal oleks ehk isegi käega löödud, Haljala inimesed aga ei saanud nõnda suurt ükskõiksust üles näidata. Nad olid kultuurimajaga harjunud, ei kujutanud oma elu ilma ise kultuuri loomata kuidagi ette. Sajandite paksuses kultuurikihis hakkab ka labidavars kevadel võsusid ajama, mis siis veel inimesest rääkida. (Aare 1985: 2)

Perioodil 2.02.1982–15.02.1985 ei olnud Haljalas kino ega raamatukogu (Veldi 2012: 67). 1984. aasta teises pooles olid osad ruumid kultuurimajas nii valmis, et hakati tasapisi sisse kolima. Ka raamatukogu alustas tööd 1984. aastal enne kultuurimaja ametlikku avamist. Et raamatukogu oli 1957. aastast tegutsenud pastoraadimajas kehvades oludes, oli raamatukoguhoidjal Mare Ellamaal põhjust rõõmustamiseks:

Ja lõpuks saabus see rõõmus päev – 1. oktoober 1984. aastal, mil võisime avada raamatukogu ukse uhiuues kultuurimajas, mis oli nii uus, et ametlikult veel avamata. Ruumid ja töötingimused on siin ideaalsed. Fondi ja lugemistoa all on kokku 117 m². Siin

jätkeb nii valgust kui ka õhku! Viru kolhoosi abiga on raamatukogu sisustatud uue ja kaasaegse mööbliga. (Ellamaa 1984)

Haljala kultuurimaja ametlik avamine toimus 15. veebruaril 1985. Hoone sai varasematega võrreldes suur – üldpind 2300 m². Majas oli 400-kohaline saal, 280 m² tantsusaal, lisaks raamatukoguruumid, kohvik, kabinetid. (Sein 1985: 1) Avamispidu kajastati erinevais väljaannetes. Punases Tähes ilmus reportaaž, mis kirjeldas Aino Paju rambipalavikku, telemeeste valgustuse ülesseadmist, puhkpilliorkestri pillimängu, lindi läbilõikamist ja direktorile suure võtme üleandmist, „mis ei sobi küll ühelegi uksele, kuid see-eest avab sümboolselt terve maja“ (Röömus... 1985: 1).

Kena ja omapärane on siin tõepoolest, midagi seesugust pole varem nähtud, ei ehituslikus mõttes, ei sisekujunduse poolest. Ülakorruse fuajeest pääseb kahte saali. Väiksem sobib hästi tantsimiseks, muidugi mõista ka ringide tööks. Suur saal on omaette vaatamisväärne: poolkaares järsult tõusvad mugavate toolidega istmeread, aukartust äratav kogus projekteid. (Röömus... 1985: 1).

Avamispeol tänas Viru kolhoosi esimees Toomas Varek²⁰ neid, kel oli maja valmimisel kõige enam teeneid. Neid inimesi oli aastate jooksul tegelikult palju, kuid nimetada võiks endist Haljala kolhoosi esimeest Kalju Heinlat, kes juba 1966. aastal oli uue kultuurimaja ehitamise mõtte algataja; Ants Sillandit, kelle teene oli projekteerimise ja ehitamise alustamine; arhitekt Hindrek Piiber, Rakvere KEK-i ehitajad jpt. (Röömus... 1985: 1)

Juhan Aare kirjutas Noorte Hääles uuest kultuurimajast kui „Haljala pärlist“ (1985: 2).

Eile avas ukсед maja, mida kohalik rahvas oli aastakümneid oodanud. Uurides Haljala lähemat ja kaugemat minevikku võime julgelt öelda, et seesugust «isetegemise» kohta oli sajandeid oodatud. [...] Eilsel avapeol esines 95 Haljala kultuurimaja isetegevuslast. Ei maksa arvata, et lavale pääsesid kõik või et toodi kusagilt veel abiväge juurdegi. (Aare 1985: 2)

Kultuurimaja direktor Aino Paju valutas aga südant maja heakorra pärast ning andis kõigile potentsiaalsetele maja külastajatele ajalehe vahendusel teada, et ruumidesse sisenemine on võimalik ainult vahetusjalatsites ning majas ei ole lubatud ka suitsetamine. „Inimesele on kallid just see, mida pole kergesti kätte saadud“ oli kirjutatud avapeo kutsetele ning Paju kutsus kõiki kallist maja hoidma. Ta kirjutas ilmse ironiaga:

²⁰ „Toomas Vareki (sünd. 1948) suguvõsa juured ulatuvad aastasse 1682 Haljala kihelkonna Pehka külla. Haljalas kasvanuna ja 8-klassilise kooli lõpetanuna (1963.a.) on Toomas Varek pidanud end alati Haljala patrioodiks ja seda ka tegudega tõestanud“ (Mets 2007: 29).

Vahetusjalatseid nõuame igal üritusel, ka kinos. Mis on vahetusjalats? Puhas ja kuiv jalanõu, mille panete jalga meie kultuurimaja fuajees, vaatamata sellele, et olete autoga peaaegu treppi sõitnud ja väidate, et panite kodus jalga oma kõige paremad ja puhtamad kingad. See jalanõu, millega olete juba üle õue tulnud, ei ole enam ei päris kuiv ega päris puhas. Ka suvel kuiva ilmaga toote kingadega sisse liiva, mis parketile hästi ei mõju. [...] Olgu öeldud, et ei kingakott alanda ühegi mehe ega naise väärikut. (Paju 1985: 2)

Rõõmu toonud uus maja pälvis ajalehtedes siiski ka laitust. Arhitektuuriajaloolane Mart Kalm leidis, et ajakirjanduses kiidetud hoone oli „üsnagi ebaõnnestunud arhitektuurse lahendusega“ (Sikk 1985: 3). Toomas H. Liiv pidas arhitekti või ehitaja veaks ruumilahendust, mille tõttu polnud võimalik kahte saali samal ajal kasutada.

Saalide ukсед avanevad ühisesse puhvetisse. Kogemused näitavad, et vaheseinte helikindlusetuse tõttu ei saa kahte üritust korraga ette võtta: kui ühes saalis on kontsert, siis peokülalised segavad kontserdikuulajaid juba oma puhvetis-viibimisega. Ning, nagu kogemused näitavad, kostab muusika ühest saalist teise ka siis, kui vaheuksed on suletud. (Liiv 1986: 3)

Aasta pärast avamist kurtsid Haljala kultuurimaja töötajad juba ruumipuuduse üle: „Näiteks pole kohta, kuhu kangasteljed üles seada“ (Sikk 1986: 2).

Oli suur õnn, et Haljala kolhoosielu juhid Kalju Heinla, Ants Sillandi ja Toomas Varek olid võimekad majandusmehed ning samas toetasid kultuuri. Tänu kolhoosi majanduslikule abile valmisid kultuurihooned ja toimusid üritused. Aino Paju kiitis 1968. aastal kolhoosi esimeest Kalju Heinlat, kes ei keelanud kunagi majanduslikku tuge ning panustas isegi ideedega (Paju1968a: 2). Külli Heinla sõnul toimusid ka Toomas Vareki ajal üritused ja väljasõidud ikka kolhoosiga koostöös. Kolhoos pakkus alati tasuta transporti. (Intervjuu Heinla: 2025) Kolhoosi kohustus oli tagada ka uue kultuurimaja korrashoid ning enamik kultuuripersonalist sai väikesele palgale kolhoosilt 30% lisaks (Veldi 2012: 71).

Peaaegu kogu stagnatsiooniperioodi vältel tuli Haljalas kultuuritegevust korraldada keerulistes ja sageli ebasobivates tingimustes, kuid artiklites kajastatu annab tunnistust, et kultuurielu järjepidevus ja elujõulisus ei sõltunud üksnes füüsilise keskkonna olemasolust. Ruumidest olulisemaks kujunesid inimesed ise, nende algatusvõime, pühendumus ja soov kuuluda kultuuri kaudu kogukonda. Stagnatsiooniaja lõpuaastad tõid Haljala kultuurielu arengusse märgatava kvaliteedihüppe. Kui varem piirdusid tegevused sageli ruumipuuduse ja tagasihoidlike oludega, siis uus ja avar kultuurikeskus avas uksi laiemale haardega ettevõtmistele. Maja muutus piirkondlikuks tõmbekeskuseks, kuhu tulid esinema külaliskollektiivid üle Eesti ning publikut kogunes Haljalast kaugemaltki. Nii tõusis Haljala

mitte ainult kohaliku, vaid ka laiemalt nähtava kultuuripaigana esile. Seda kinnitab suur artiklite arv, kus kajastatakse žanriliselt mitmekesiseid kultuurisündmusi.

Andmebaasist DIGAR võib leida aastatel 1970–1987 ilmunud Haljalaga seotud artikleid 3123, millest 2340 avaldati rajoonilehes Punane Täht. Stagnatsiooniajal kajastati kohalikke kultuurisündmusi realistlikult: kirjeldati pidusid, taidlejate esinemisi ja ülevaatusi, ansamblite atesteerimisi, koduloo uurimist jne. Siiski saabusid tagasi ka ideoloogiaga rikastatud tekstid. Sel perioodil kirjutasid peamiselt ajakirjanikud ning töö tulemustest andsid leheveergudel aru ametnikud. Lisaks eelmainitutele kirjutasid Haljala kultuurielust Aino Paju ja Harry Veldi, tantsujuht Erki Õun, koolijuht Salme Heinla ja õpetaja Leelo Kallaste, kultuuritegelased Osvald ja Peeter Tooming. Kindlasti ei ole kõik kohalikud kirjutajad mainitud.

6. REŽIIMI LAGUNEMISE ALGUS 1987–1989

„Stagnatsioon lõi sedavõrd sumbunud õhkkonna, et tõepoolest tekkis vajadus hakata nõukogude ühiskonna kallal haukuma“ (Aarelaid 1998: 195). 1987. aastast alates hakkasid ühiskonnas toimuma suured muutused. NSV Liidus seadustati eraettevõtlus, tsensuur muutus järjest jõuetumaks ning see vabadus peegeldus igas valdkonnas. (Hennoste, Kurvits 2019: 157) Konstateeriti, et „Krupskaja klubidest on vaja välja astuda ja eestilikku seltsiellu sisse astuda. Elu ja inimesed ise ongi seda juba tegema hakanud. Seltsid, kutsealaklubid, liidud ja ühendused sünnivad jälle nii nagu esimesel ärkamisajal ja uue sajandi hakul“ (Kultuuri... 1988: 2). Kultuur muutus avatud süsteemiks ning finantside olemasolu, õigemini nappus, sai kultuuri reguleerijaks (Gutman 2009: 74).

Ideoloogilise surve taandumine võimaldas vabama sisuga ürituste korraldamist, kuid samal ajal pidid kohalikud kultuuritegijad otsima uusi rahastamise võimalusi oma tegevuse korraldamiseks. Näiteks registreeriti kohalik ansambel Agent Haljala kultuurimaja kooperatiiviks „Agent“, mille põhiülesandeks seati „elanikele kultuurilis-muusikaliste ja tavanditeenuste osutamine, aga ka iseseisvate muusikaliste programmide ettevalmistamine ja esitamine“ (Uued... 1988: 2).

Haljalas jätkus kultuuritegevus nagu varemgi – Aino Paju ja Harry Veldi andsid endast parima. 1987. aastal tegutses kultuurimajas aktiivselt 29 huviringi, millest võttis osa üle viiesaja²¹ inimese. Isetegevuslased andsid 58 etendust ja kontserti 12 034 külastajale, korraldati 79 temaatilist üritust 30 388 osalejale. (Veldi 2012: 72–73)

Vaatamata aktiivsele kultuurielule märkas Aino Paju (1987b) muutusi ka huvitegevuses osalevates inimestes. Ta kirjeldas, kuidas puutus töös kokku inimeste olmemuredega:

Olen olnud 25 aastat kultuuritööl. Inimesed on palju muutunud. Puudub see sära ja õhin, see tegutseda tahtmine, mis oli aastate eest. Inimesed on igapäevamuredest väsinud. Palju rohkem tahaks näha naeratavaid nägusid. [...] Kännimehe naine tuleb õhtul proovile... Tubli pool tundi kulub olme- ja toidumurede üle arutamisele. Kes jäi ilma võist, kes lihast, kes juustust, kellel pole midagi lastele jalga panna, kes unes sukkpükse näinud jne. Ringijuh

²¹ 1979. aastal oli Haljala vallas 2742 elanikku, 1989. aastal 3067 elanikku.

[https://www.stat.ee/sites/default/files/2020-](https://www.stat.ee/sites/default/files/2020-08/Eesti%20rahvastik%20rahvaloenduste%20andmetel.%20I.%20Population%20of%20Estonia%20by%20P)

[08/Eesti%20rahvastik%20rahvaloenduste%20andmetel.%20I.%20Population%20of%20Estonia%20by%20Population%20Censuses.pdf](https://www.stat.ee/sites/default/files/2020-08/Eesti%20rahvastik%20rahvaloenduste%20andmetel.%20I.%20Population%20of%20Estonia%20by%20Population%20Censuses.pdf)

ootab, räägib kaasa. Selle teema ja ajakulu märgime lahtrisse „Ringisisene kasvatusöö“.
(Paju 1987b: 2)

1. aprillil 1988 toimusid uue üritusena üle-eestimaalised hea tuju päevad „Naljatilik 88“, kus võistlesid need, kellele naljategemine polnud palgatöö. Auhinnad naljatajale pani välja Viru kolhoos. Üritus leidis kajastamist paljudes ajalehtedes ning Aino Paju sai kiita ladusa korralduse eest.

«Naljatilga» konkurss oli korraldajate poolt piasjadeni läbi mõeldud, alates reklaamist, osavõtjate majutamisest, tasuta toitlustamisest, Viru kolhoosi esinduslikust saalist ja lavast, telekaamerate kohalolekust, heast informaatorest, originaalsetest kavalehtedest, auhindadest ja lõpetades... Lõppu üllatustele ei paistnud tulevatki. Aprilliloterii, moedemonstratsioon... Ilutulestiku ja puhkpilliorkestri mürtsumisega saadeti koduteele taidlejaid, kes kaks päeva naersid ja naerutasid naljahimulisi deviisi all «Viril muie on naeratuse äravisatud räbal». «Kohtumiseni kahe aasta pärast!» lausuvad korraldajad tänusõnadele lisaks. (Kiil 1988: 2)

Teine üritus, mis 1988. aastal alguse sai, oli raamatukogu ja kooli koostöös korraldatud Viru kolhoosi kirjandivõistlus, hiljem Haljala valla kirjandivõistlus. Külli Heinla meenutas 2016. aastal ajakirjanikule antud intervjuus, et esimese võistluse avamine toimus pidulikult kultuurimaja saalis. Heinla „rõhutas võistluse traditsioonilist poolt ja võimalust jagada oma mõtteid ja arvamusi väljaspool koolitundi“. (Viita-Neuhaus 2016: 7) Kirjutama olid oodatud Haljala ja ümberkaudsete koolide õpilased. Kirjandivõistlus toimus 2022. aastani, kui ametisse asus uus raamatukogu juhataja, kes kirjandite kirjutamist enam oluliseks ei pidanud.

Alates 1990. aastast on Haljala kultuurielu kajastamine ajalehtedes pea olematu. Selleks andis põhjust Aino Paju lahkumine kultuuritöötaja ametikohalt. Uus kultuurijuht Elve Veldi oli küll tegus, kuid ajalehtedele kirjutajana ilmselt mitte nii tugev kui Paju.

Ajakirjanduse muutustest andsid märku 1988. aastal mitmekesisem ja vabam teemadevalik ning ajalehtede ja ajakirjade nimede muutmine. Lääne-Virumaa maakonnalehest Punane Täht sai Virumaa Teataja. Eestis lisandus 350 uut väljaannet, mis olid peamiselt väikesed, ilmusid ebaregulaarselt ning väljaandjateks olid kodanikuühendused või omavalitsused. (Vihalemm, Lauristin 2004: 12) Üheks lisandujaks teiste seas oli Viru Kolhoosi leht Wirulane. Trükimeedia tiraaž Eestis oli 1990. aastaks ligikaudu kaks korda suurem kui aastal 1987 (samas).

6.1. Viru kolhoosi leht Wirulane

1987. aastal alustas ilmumist ka Viru kolhoosi leht Wirulane, mille moto oli „Tõde tõuseb, vale vajub“. Mõte oma kolhoosi lehte välja anda tekkis tollasel Viru kolhoosi esimehel Toomas Varekil, kes soovis, et kohalik info leviks üle majandi ja inimesed oleks kursis juhatuse eesmärkidega (Kuht 2008: 2). Wirulane kasutas sinimustvalget värvikombinatsiooni, mis oli nõukogude ajal ennekuulmatu.

Wirulase toimetaja Raivo Riim kasutas lihtsat, kõigile arusaadavat kõnekeelt, mida vürtsitas huumor ja hea sõnaseadmisoskus. Näiteks Wirulase teises numbris on artikkel Peeter Toominga võidetud Viru kolhoosi fotopreemiast, mille lõpus andis Riim toimetajana teada, et „preemia kätteandmine ja pidulik plaksutamine tuleb Haljalas kuskil kevadepoole“ (Riim 1988: 4).

Lehes kajastati peamiselt kolhoosi tegevusega seotud teemasid, töönorme, plaanide täitmist ja töötulemusi. Igas lehenumbris kiideti töötajaid, kes saavutasid häid tulemusi, ning kritiseeriti neid, kes ei täitnud normatiive. Nimeliselt toodi välja, keda, mille eest ja kuidas karistada.

Lisaks kohustuslikule repertuaarile avaldati ka kodulugu ja kultuuri puudutavaid materjale. Rubriigis „Koduvõtmed“ avaldati väljavõtteid Haljala keskkooli õpilaste kodu-uurimistööst „Kultuurilooline Haljala“. Austusest kodukoha kultuuri vastu tutvustati eesti teaduse ja kunstiinimesi, kelle koduks on olnud Haljala. Wirulane oli teistest sarnastest kolhoosilehtedest sisukam (Kuht 2008: 2).

Kaastööde saamiseks paigutati kõikidesse kolhoosi osakondadesse postkastid, mida lehe toimetaja käis korra nädalas tühjendamas käis (Jürgen 1988: 25). Kultuuritöötajad andsid saabuvatest üritustest teada rubriigis „Tulge meile!“ ning aeg-ajalt leidis lehtedest ka mõne toimunud ürituse kokkuvõtte, nt „Emadepäev Haljalas“ või „Oli tore vastlapidu“. Kokkuvõtted ei olnud väga pikad ega põhjalikud ning piirdusid sageli mõne lausega. Kultuurikavast paistab silma palju külalissetendusi erinevatelt teatritelt – see oli võimalik tänu Haljala rahvamaja tehnilisele võimekusele. Toimusid kontserdid, tantsu- ja pereõhtud, näitused, tantsuturniirid, huumorikonkurss, sünnitunnistuste pidulik kätteandmine jpm. Kuigi rahvamaja tegevus paistis kultuurikalendri järgi aktiivne ja paljude erinevate võimalustega, oli osavõtt üritustest kasin. Kultuurimaja juhataja Aino Paju hurjutas 1988.

aasta Wirulase jürikuu numbris virulasi: „Jäta siis mõnel õhtul kodus rahalugemine pooleli ja tule oma kultuurimajja! Olen Sind kutsunud!“ (Paju 1988: 4). Paju leidis artiklis, et Viru rahvas peab kultuurist vähe lugu ja tõi välja numbrid, kui vähe oli üritustel osalejaid. Kibestumist kultuurijuht ei varjanud: „Miskipärast ei oska noor inimene isegi tantsust lugu pidada“ [...] „Tekib küsimus, kelle jaoks ja milleks üldse pingutada?“ [...] „Samas tormati „Kuldsele Triole“ kasvõi nahast välja. Piletist ilmajääjate näod olid mossis ja kirumissõnad suus. Kas ikka tasus nii väga tormata? Kas sai vaim erksamaks või jäi hing rahule?“. (Paju 1988: 4) Ka aasta hiljem manitses Paju:

Pooltühjas saalis (kus üks taidleja vaatab teist – kui vaatab?!) esineda on üsna kurvavõitu, aga mis teha. Olgu eelõeldu väikeseks koputuseks nende hingedele, kes meie kevadistele etendustele-kontsertidele teed ei leidnud. (Paju 1989b: 4)

1989. aastal tegutses Haljalas paarkümmend taidlusringi kolmesaja osalisega. Võimalus oli laulda kooris ja ansamblites, tantsida rahva- ja muud tantsu, teha näitemängu, nalja ja ilulugemist, mängida mitmeid pille, osaleda lilleseade- ja fotoringis, harjutada ilukirja jne (Paju 1989a: 2).

Ajaleht Wirulase eluiga ei olnud pikk ja sai läbi 1989. aasta lõpuga. Vaatamata sellele mäletavad kohalikud lehte hästi. Sageli meenutatakse filoloogiadoktor Endel Nirgi eesti rahva hävitamise teemat puudutavat artiklit „Juhuslikud eksitused?“, mida teised lehed avaldada ei julgenud ning mille pärast tuli kolhoosi esimehel KGB-s aru andmas käia. See lehenumber muutus lausa defitsiidiks. (Kuht 2008: 2; Intervjuu Heinla: 2025)

Wirulane peegeldas realistlikult oma ajastu ühiskondlikke ja majanduslikke olusid. Leht aitas palju kaasa kogukonna ühtsuse hoidmisele ja kollektiivse identiteedi loomisele. Selle abil oli juhtidel võimalik suhelda otse kolhoosnikega ja tõsta esile töökorralduse eesmärged. Samas oli leht oluline kultuurikalendrina, kust toimuma hakkavatest üritustest teavet saadi. Ajaleht Wirulane peegeldas ühtaegu nii uuendusmeelsust kui ka nõukogulikku hoiakut. Lehe sisu kajastas ajastu kahepalgelisust: ühiskonnas oli tunda uue ootust, kuid see püsis veel vanade ideoloogiliste piirangute raames.

KOKKUVÕTE

Käesolev magistritöö annab ülevaate Haljala kultuurielust aastatel 1940–1989, tuginedes selle perioodi ajaleheartiklitele. Uurimus keskendub ajalehtedes kajastatud Haljala kultuurisündmustele ning nende kajastamise viisile nõukogude perioodil. Uurimistulemused näitavad, milline mõju oli poliitilisel režiimil kultuurielu kajastamisele ja kuidas muutus see töös vaadeldud perioodi jooksul. Uuritav ajaperiood katab poolt sajandit, niisiis on töö peatükid selguse ja süsteemsuse huvides üles ehitatud kronoloogiliselt, et jagada kogutud artiklid sisuliselt loogilistesse ajajärkudesse.

Analüüsi tulemusel selgus, et nõukogude aja Haljala kultuurielu ja selle kajastamine ei kulgenud ühtlase protsessina, vaid oli allutatud laiematele ajalistele ja poliitilistele murdepunktidele, mis mõjutasid inimeste igapäevaelu. Seepärast on oluline anda hinnang igale töös uuritud perioodile eraldi.

Nõukogude okupatsiooni esimesel aastal olid ajalehtede lood selgelt ideoloogiliselt laetud: need kiitsid heaks uue korra kehtestamise, kuulutasid klassivõitluse lõppenuks ja esitasid Nõukogude võimu rahva vabastajana kapitalismi ikkest. Saksa okupatsiooni aastatel suundus ajakirjandus vastassuunas ning keskmesse tõusid nõukogudevastased hoiakud, bolševismi kuritegude hukkamõist ja vene kultuuri tembeldamine vaenulikuks. Samas ilmus sõjauudiste kõrval ka kergema sisuga kultuurilugusid. Saksa okupatsiooni aastail Virumaa Teatajas avaldatud Haljala elaniku Lembitu kirjutatud artiklid annavad kinnitust autori loomingulisusest ja vabast väljendusviisist. Haljala elu kajastus lehtedes tagasihoidlikult, kuid tänu kohalikule kirjasaatjale Lembitule oli siiski võimalik saada ülevaade toimunust ning Haljala kultuuriinimestest. Lembit andis edasi positiivset tulevikutunnetust ka keerulistes oludes.

Stalini-aegsel perioodil muutus märgatavalt nii kirjutiste tonaalsus kui ka sisu. Sõja järel avaldati veel mõningaid neutraalsemaid või isegi positiivse alatooniga kirjeldusi kohalikust kultuurielust, kuid ajapikku tõusis esiplaanile ideoloogiline propaganda ning negatiivse alatooniga kriitika. Kultuurisündmusi kajastasid peamiselt riigiasutuste esindajad ja ametnikud, kelle tekstide kaudu on säilinud teavet Haljala toonase kultuurielu kohta. Stalinismiaegses ajakirjanduses domineeris ideoloogiline suund ning iseseisvale

arvamusavaldamisele ruumi ei olnud, ent artiklid peegeldasid teatud määral ka tegelikke kultuuritegevusi.

Sula ja lootuste perioodil toimus Haljala kultuurielu kajastamises nähtav muutus: varasema ideoloogilise retoorika kõrval hakkas üha enam esile kerkima kohaliku elu mitmekesisem peegeldamine. Rohked artiklid ajalehes Punane Täht annavad hea ülevaate Haljala kultuurielust, olgugi et kirjutajad olid peamiselt ametnikud. Ivan Kolesniku ja teiste parteilise taustaga autorite tekstid kandsid 1950. aastatele iseloomulikku propagandakeelt, ent 1960. aastate lõpuks muutus toon oluliselt pehmemaks. Kajastustes hakkas ilmne inimlikum vaade kogukonna kultuurielule ning kohalikud kultuuritöötajad, nagu Aino Paju, said rohkem sõna. See peegeldas sulaaja võimalusi ja avatumat õhkkonda, kus kultuuritöö sai areneda ka isiklikumal ja loovamal tasandil.

Kui varasematel kümnenditel olid kirjutajaiks valdavalt ametnikud, siis stagnatsiooniajal andsid kultuurielu kajastamisse olulise panuse ajakirjanikud ja kultuuritöötajad. Artiklid hõlmasid laia teemade ringi: taidlusülevaatused, pidustused, koduloo uurimine, kultuurielu korraldus jpm. Ülevaated hõlmasid taas ideoloogilisi sõnumeid ning Haljala kultuurielu kajastustele lisasid omakorda vürtsi kultuurijuht Aino Paju kasvatusliku hoiakuga avaldused. Artiklid kinnitavad aktiivse ja mitmekesise kultuurielu toimumist Haljalas ning peegeldavad kolhoosi olulist rolli kultuurielu toetamisel.

Nõukogude režiimi lagunemise algusaastatel toimusid muutused kogu Eesti ajakirjandusmaastikul: laienes temaatiline haare, muutusid kirjutamisviisid ja ajalehtede nimed, tekkis sadu uusi omavalitsuste ja kodanikuühenduste väljaandeid. Ilmuma hakkas Haljala Viru kolhoosi häälekandja Wirulane, millest kujunes oluline kanal kohaliku eluolu kajastamisel. Wirulane pakkus erinevalt ametlikest ajalehtedest haljalalastele vahetumat, isiklikumat ja kogukonnakesksemat kultuurikajastust.

Varasemaid ajakirjandusuuringuid arvesse võttes sõnastasin hüpoteesi, et Haljala kultuurisündmuste kajastamine nõukogudeaegses trükimeedias ei olnud suunatud pelgalt ideoloogiliste väärtuste kujundamisele ja kinnistamisele, vaid täitis ka igapäevase kultuurielu ja sel alal tegutsejate kajastamise eesmärgi. Esitatud hüpotees leidis üldjoontes kinnitust ning võin öelda, et Haljala kultuurisündmuste kajastamine ei teeninud vaid propagandistlikke eesmärke. Kuigi kultuurielu kajastus järgib ajalehtedes selgelt nõukogulikku ideoloogilist joont ning artiklite sisu ja tonaalsus peegeldavad ajastu eri

perioode ja nende poliitilist konteksti, on kõigil vaadeldavatel perioodidel võimalik leida ideoloogiliste sõnumite vahelt ka väärtuslikku teavet tegeliku kohaliku kultuurielu kohta. Selleks tuleb ajaleheartikleid lugeda allikakriitiliselt ja ajastu konteksti tundes, näiteks stalinismi perioodi kriitikat ei saa võtta sõna-sõnalt, vaid tuleb mõista toonast retoorikat, mis lähtus kohustuslikest ideoloogilistest raamidest. Kui pidada kriitiliselt silmas, et artiklid on kirjutatud ajastu meelsuse ja tsensuuri tingimustes, saab tekstidest ülevaate kohalikest algatustest, kogukondlikust aktiivsusest ja kultuuri mitmekihilisest toimimisest kohaliku elu osana.

Nõukogude aja käsitlemine ühtse uurimisperiodina osutus liiga mahukaks, et anda täielikku ja süvitsiminevat ülevaadet Haljala kultuurielust. Tulemus on pigem üldistav sissevaade, mis loob võimalusi edaspidisteks uurimusteks konkreetsemate ajavahemike või teemade lõikes. Haljala kultuurielus oli palju tegusaid inimesi ja kollektiive, kelle panus vääriks senisest detailsemat käsitlemist kohaliku kultuuriajaloo kontekstis. Kogu nõukogude perioodi iseloomustamiseks võib artiklites avaldatu põhjal öelda, et Haljala kultuurielu ei määranud mitte ruumid kultuuri viljelemiseks, vaid inimeste pühendumus ja soov kultuuris osaleda. Ka keerulistes tingimustes kandsid kultuurielu edasi tegusad inimesed, kelle algatusvõime ja koostöö andsid sisulise tähenduse terve kogukonna kultuurielule. Ajalehtedes kajastati kogu uuritud perioodi jooksul järjepidevalt nii Haljala rahvamaja kui raamatukogu tegevust ning esile tõsteti eriilmelisi üritusi: kontserte, taidlejate ülevaatusi ja esinemisi, tantsuõhtuid ja kirjandusüritusi, tähtpäevade ja erialapäevade tähistamisi, kohvikõhtuid ja huviringide tööd.

Kuigi artiklite autorite analüüs ei olnud eraldi uurimisküsimusena esile tõstetud, osutus nende roll uurimistöös kontekstis tähenduslikuks. Just tänu kohalikele inimestele ja kultuuritöötajatele, kes järjepidevalt dokumenteerisid Haljala kultuurisündmusi ja oma igapäevast tööd, on meil praegugi võimalik heita pilk rikkalikku ja mitmekesisesse kultuurilukku. Tähtis on seegi, et nõukogudeaegne ajakirjandus on praeguseks digiteeritud, ajahambast päästetud ja uurijatele kättesaadav. Koduloo-uurijatele panen südamele, et ka käsikirjad ja isiklikud märkmed kannavad suurt väärtust, ent nende säilimine sõltub sageli juhusest, füüsilisest kestvusest ning inimeste teadlikkusest ja oskusest neid väärtustada. Iga säilitatud tekst on killuke meie ühisest mälust, mille hoidmine ja talletamine on hindamatu kultuuritegu.

KASUTATUD ALLIKAD

- Aare, Juhan 1985. Haljala pärl. *Noorte Hääl*, 40, 2.
- Aarelaid, Aili 1998. *Ikka kultuurile mõeldes*. Tallinn: Virgela.
- Aarelaid-Tart, Aili 2009. Ajakategooriast tänase Eesti kultuurimuutuste mõistmisel. *Acta Historica Tallinnensia*, 14, 172–190.
- Aarelaid-Tart, Aili 2006. *Cultural Trauma And Life Stories*. Vaajakoski: Kikimora Publications.
- Alguse... 1986 = Alguse algus. *Pedagoogiline Instituut* 1986, 5. detsember, 37, 23.
- Amtus, L. 1955. Kuhu minna edasi õppima? Tallinna Kultuurharidusala Kool. *Edasi Kommunismile*, 88, 4.
- Armipaik, S. 1953. Mitmekülgse repertuaariga. *Punane Täht*, 38, 2.
- Armipaik, S. 1956. Pahnimäel süttib jaanituli. *Punane Täht*, 75, 1.
- Armipaik, S. 1960. Uued puhkpillid ja klaver. *Punane Täht*, 125, 2.
- Arvamusi... 1985 = Arvamusi Aino Pajust, kel täna esimene juubel. *Punane Täht* 1985, 7. september, 106, 2.
- Avati... 1943 = Avati raamatukogu. *Virumaa Teataja* 1943, 2. märts, 23, 3.
- Bolševistlik... 1945 = Bolševistlik ajakirjandus – hulkade kasvataja ja innustaja. *Talurahvaleht* 1945, 5. mai, 54, 1.
- Eilart, J. 1966. Eesti NSV Looduskaitse Selts. *Punane Täht*, 153, 4.
- Eiskop, Marika 1987a. Holalaul 87 Haljalas. *Punane Täht*, 68, 3.
- Eiskop, Marika 1987b. Haljala laste rattaralli. *Punane Täht*, 71, 3.
- E. L. 1945. Rakvere Rahvamaja agit-brigaadi külaskäik Haljalas. *Viru Sõna*, 149, 2.
- Ellamaa Mare 1984. Raamatukogu päevik. Käsikiri Haljala Vallaraamatukogus.
- Emake... 1943 = „Emake maamuld“ Haljalas. *Virumaa Teataja* 1943, 23. september, 107, 3.

- ENSV... 1945 = ENSV vabastamise päev Haljalas. *Viru Sõna* 1945, 29. november, 143, 3.
- ERA.14.3.470. Haljala Raamatukogu Seltsi põhjuskiri, 1921.
- Foto aastapremia... 1987 = Foto aastapremia «Viru» kolhoosilt. *Punane Täht* 1987, 7. märts, 28, 1.
- Gribkova, V. 1959. Maakinovõrgu statsionariseerimisest. *Punane Täht*, 93, 2.
- Gutman, Kerli 2009. Kultuuripoliitika põhimõtete uuendamine ENSV Riiklikus Kultuurikomitees (välissuhtluse näitel). *Tuna* 4, 74.
- Haljala... 1942 = Haljala sügisene elupale. *Virumaa Teataja* 1942, 7. november, 127, 3.
- Haljala... 1943 = Haljala talvine elupale. *Virumaa Teataja* 1943, 2. märts, 23, 3.
- Haljala Gümnaasiumi lugu 2001-2017*. Koost. Egon Mets. Haljala: Haljala Gümnaasium, VR Kirjastus, 2017.
- Haljala kool 1687-2002*. Koost. Egon Mets. Rakvere: VR Kirjastus, 2002.
- Hariduselu Haljalas : aastasada piltides*. Koost. Egon Mets. Rakvere: VR Kirjastus, 2012.
- Heinla, Külli 1963. Käisin nukuteatris. *Säde*, 82, 5.
- Heinla, Külli 1968. Meie klubis. *Punane Täht*, 150, 1.
- Heinla, Külli 2017. Kultuuri- ja seltsielust nõukogude ajal. *Haljala kihelkond aegade voolus*. Koost ja toim Lemmi Karmin. Haljala: VR Kirjastus, 433–445.
- Heinla, Salme 2011. *Haljala puud, majad, inimesed*. Võsupere: VR Kirjastus.
- Heinla, Salme 2019. *Haljala puud, majad, inimesed. II, Kunglast Viruni*. Haljala: VR Kirjastus.
- Hennoste, Tiit; Roosmarii Kurvits 2019. *Eesti ajakirjanduse 100 aastat*. Tallinn: Post Factum.
- Hästi... 1945 = Hästi õnnestunud rahvapidu Haljalas. *Viru Sõna* 1945, 6 märts, 26, 4.
- Intervjuu Heinla 2025 = Autori intervjuu Külli Heinlaga, 11.02.2025. Fail autori valduses.
- Jaanisalu, V. 1947. Haljala raamatukogu masside kasvatajana. *Viru Sõna*, 96, 4.
- Jürgen, Madis 1988. Tõde tõuseb, vale vajub. *Kultuur ja Elu*, 7, 24–25.

- Kaasik, Aino. Kirjalikud mälestused. Käsikiri Haljala kodulootoa arhiivis.
- Kadakas, Villu 2016. Archaeological studies in the church of Haljala. *AVE*, 109–130.
https://arheoloogia.ee/ave2016/AVE2016_12_KADAKAS_Haljala.pdf (vaadatud 26.03.2025).
- Kadakas, Villu 2020. *Archaeological study of the rural churches of Harju and Viru provinces in Northern Estonia. Development of the building and the use of space in the lower zone*. Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Kalda, Vaike 1966. Komsomol ja kino. *Punane Täht*, 37, 7.
- Kaljas, L. 1955. Isetegevuslased valimiste eel. *Punane Täht*, 22, 2.
- Kaljas, N. 1952. Rahvamaja aktiivsemalt võitlusse suure viljasaagi kasvatamise eest. *Punane Täht*, 58, 2.
- Kaljas, N. 1953. Parandada kolhoosnike kultuurilist teenindamist. *Punane Täht*, 93, 2.
- Kaljuste, V. 1949. Paremini kui mullu. *Viru Sõna*, 143, 4.
- Kallaste, Leelo 1972. Töid ja tegemisi ELKS Haljala osakonnas. *Punane Täht*, 57, 3.
- Kallaste, Leelo 1973. Valijate nimekirja lehitsedes. *Punane Täht*, 73, 4.
- Kallaste, Leelo 1976. Tere tulemast! *Punane Täht*, 67, 3.
- Kannike, Anu 2021. Moraalist teaduseni: Eesti naisliikumine ja kodumajandus 1920.–1930. aastatel. *Tuna*, 4, 62-78.
- Kannike, Anu; Lauri Vahtre 2018. *Eesti eluolu 100 aastat*. Tallinn: Post Factum.
- Karjahärm, Toomas; Väino Sirk 2007. *Kohanemine ja vastupanu: Eesti haritlaskond 1940–1987*. Tallinn: Kirjastus Argo.
- Karmin, Lemmi (toim, koost) 2017. *Haljala kihelkond aegade voolus*. Haljala: VR Kirjastus.
- Karmin, Lemmi; Richard Tammik 2017. Haridusolud Haljala kihelkonnas. *Haljala kihelkond aegade voolus*. Koost ja toim Lemmi Karmin. Haljala: VR Kirjastus, 173–234.
- Kaste, H. 1960. Viljandi Kultuurharidustöö Kool ootab õpilasi. *Kolhoosi Tõde*, 95, 3.

- Keer, R. 1967. EKP Rakvere Rajoonikomitee Büroo ja Rakvere Rajooni TSN Täitevkomitee otsus 13. oktoobrist 1967 eesrindlaste autahvlile kandmisest seoses Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 50. aastapäevaga. *Punane Täht*, 131, 1.
- Kemppi, T. 1966. Haljalas. *Punane Täht*, 106, 3.
- Kihelkondlik... 1940 = Kihelkondlik spordivõistlus Haljalas. *Virumaa Teataja* 1940, 21. august, 96, 4.
- Kiil, Arnold 1988. Naljatilik '88. *Pärnu Kommunist*, 78, 2.
- Kirjandusklassiku... 1978 = Kirjandusklassiku juubeliks. *Punane Täht* 1978, 21. jaanuar, 9, 3.
- Kitch, Carolyn 2008. Placing journalism inside memory – and memory studies. *Memory Studies*, 1(3), 311–320.
- Kodumaa... 1912 = Kodumaa ringvaade. S. T. Haljalast. *Tallinna Teataja* 1912, 13. juuli, 173, 1.
- Koertenäitus... 1985 = Koertenäitus Haljalas. *Punane Täht* 1985, 12. september, 108, 4.
- Kohalikud... 1903 = Kohalikud sõnumid. Rahwa raamatukogu. *Postimees* 1903, 18. jaanuar, 14, 3.
- Kolesnik, I. 1954a. Raskused võidetakse. *Punane Täht*, 129, 2.
- Kolesnik, I. 1954b. Võitleme õpperingi regulaarse töö eest. *Punane Täht*, 123, 2.
- Kolesnik, I. 1956. Mida nägi komisjon. *Punane Täht*, 132, 2.
- Kolesnik, I. 1958. Agitpunktis. *Punane Täht*, 21, 1.
- Kolesnik, I. 1960a. Külalised Karepalt. *Punane Täht*, 97, 4.
- Kolesnik, I. 1960b. Külalisetendused. *Punane Täht*, 144, 3.
- Kolesnik, I. 1961. Raamatukogu külastatakse elavalt. *Punane Täht*, 17, 2.
- Kolesnik, I. 1967. Haljala Kultuurimaja naised. *Punane Täht*, 29, 1.
- Kolhooside... 1950 = Kolhooside kunstilise isetegevuse ülevaatuselt. *Viru Sõna* 1950, 16. veebruar, 19, 4.

- Komsomoliaktiivi... 1959 = Komsomoliaktiivi kaugõppekool. *Noorte Hää* 1959, 10. juuni, 134, 1.
- Kooli kroonika I (aastad 1847-1940). Koost. Friedrich Lassur. Käsikiri hoiul Haljala koduloomuuseumi arhiivis.
- Kooli kroonika II (aastad 1944-1974). Koost. Otto Salm, Leelo Kallaste, Salme Heinla. Käsikiri hoiul Haljala koduloomuuseumi arhiivis.
- Kooli kroonika III (aastad 1974-1984). Koost. Salme Heinla. Käsikiri hoiul Haljala koduloomuuseumi arhiivis;
- Kooli kroonika IV (aastad 1986-1998). Koost. Külli Heinla. Käsikiri hoiul Haljala koduloomuuseumi arhiivis.
- Kool, Sulev 1985. Levimusikafestival „Haljala 85“. *Punane Täht*, 152, 2.
- Koovit, A. 1960. Kultuurharidustöö koolis. *Tee Kommunismile* 1960, 106, 2.
- Koovits, M. 1945. Ettevõtlik kultuurikomisjon Haljalas. *Talurahvaleht*, 155, 2.
- Kreegipuu, Tiiu 2005. *Nõukogude kultuuripoliitika printsiibid ja rakendused Eesti NSV-s aastatel 1944–1954 kirjanduse ja trükiajakirjanduse näitel*. Tartu: Magistritöö.
- Kreegipuu, Tiiu 2007. Eesti kultuurielu sovetiseerimine: Nõukogude kultuuripoliitika eesmärgid ja institutsionaalne raamistik aastatel 1944–1954. *Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*. Koost. Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 352–388.
- Kreegipuu, Tiiu 2009. Eesti NSV trükiajakirjanduse parteilise juhtimise üldised põhimõtted. *Ajalooline Ajakiri*, 1/2, 155–178.
<https://ojs.utlib.ee/index.php/EAA/article/view/13473/8529> (vaadatud 22.10.2024).
- Kreegipuu, Tiiu 2011a. *The ambivalent role of Estonian press in implementation of the Soviet totalitarian project*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kreegipuu, Tiiu 2011b. Parteilisest tsensuurist Nõukogude Eestis. *Methis Studia humaniora Estonica*, 5 (7), 28–40.

- Kreegipuu, Tiiu 2015. The Press in Soviet Estonia: A Tool of the Closed Society. *Behind the Iron Curtain: Soviet Estonia in the Era of the Cold War*. Koost. Tõnu Tannberg. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 249–275.
- Kuht, Eevi 2008. Kuidas Wirulases tõde tõusis ja vale vajus. *Virumaa Teataja*, 180 (3361), 2.
- Kulbok-Lattik, Egge 2008. Eesti kultuuripoliitika ajaloolisest periodiseerimisest. *Acta Historica Tallinnensia*, 12, 120–144.
- Kulbok-Lattik, Egge 2013. Estonian Community Houses as Local Tools for the Development of Estonian Cultural Policy. *Nordisk kulturpolitisk tidsskrift*, 2/15, 253–283. <https://www.idunn.no/doi/10.18261/ISSN2000-8325-2012-02-09>.
- Kulbok-Lattik, Egge 2014. The Sovietization of Estonian Community Houses (Rahvamaja): Soviet Guidelines. - *Acta Historica Tallinnensia*, 20, 157–190. https://kirj.ee/public/Acta_hist/2014/acta-2014-20-157-190.pdf (vaadatud 27.10.2024).
- Kulbok-Lattik, Egge 2016. „Art Belongs to the People!” the Soviet Cultural Policy and Estonian Community Houses. *Culture Crossroads*, 9, 100–125. <https://culturecrossroads.lv/index.php/cc/article/view/153> (vaadatud 2.05.2025).
- Kulbok-Lattik, Egge; Karin Paulus ja Lauri Suurmaa 2023. *Igal vallal oma ooper. Eesti rahvamajade lugu*. MTÜ Eesti Rahvamajade Ühing.
- Kultuuri... 1988 = Kultuuri ja kultuurhariduse tulevikust. *Pedagoogiline Instituut* 1988, 2. detsember, 36, 2.
- Kultuuriasutuste... 1979 = Kultuuriasutuste sotsialistlik võistlus. *Punane Täht* 1979, 18. september, 109, 2.
- Kultuurimaja... 1978 = Kultuurimaja ja selle peremehed. *Punane Täht* 1978, 25. veebruar, 24, 3.
- Kultuurisõnumeid 1969 = Kultuurisõnumeid. *Sirp ja Vasar* 1969, 12. september, 37, 7.
- Kurvits, Roosmarii 2010. *Eesti ajalehtede välimus 1806–2005*. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kurvits, Roosmarii; Tiit Hennoste 2022. *Elu esiküljel. Eesti ajalehtede esiküljed 1821–2021*. Tartu: Tartu Ülikooli Raamatukogu.

- Kuulmata, Koit 1974. Pardid linnas! *Säde*, 9, 3.
- Kõlamets, M. 1952. Küla kunstilise isetegevuse rajooniülevaatuselt. *Punane Täht*, 45, 2.
- Kõrgemale... 1955 = Kõrgemale kohalike nõukogude töö tase. *Punane Täht* 1955, 1. november, 130, 2.
- Kärd, S. 1960. Et koduümbrus oleks kaunis. *Punane Täht*, 57, 4.
- Küngas, E. 1951. Kunstilise isetegevuse ülevaatus Haljala külanõukogus. *Punane Täht*, 14, 4.
- Laar, S. 1955. Uued ringid alustasid tööd. *Punane Täht*, 145, 2.
- Lahe, L. 1952. Tehakse viimaseid ettevalmistusi. *Punane Täht*, 22, 4.
- Laurand, J. 1974. Rajooni lüpsimeistriks Koidula Verrev. *Punane Täht*, 45, 2.
- Lauristin, Marju; Peeter Vihalemm 1977. *Massikommunikatsiooni teooria : õppevahend žurnalistika üliõpilastele*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool,
- Lauristin, Marju; Peeter Vihalemm; Sulev Uus ja Juhan Peegel 1987. *Rajoonileht ja lugeja*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Lehtla, L. 1953. Kultuurielu hoogne kasv kolhoosikülas. *Punane Täht*, 40, 2.
- Lehtla, L. 1954. Rohkem tähelepanu üldlaulupeoks. *Punane Täht*, 126, 4.
- Lehtla, L. 1957. Likvideerida häired kinode töös. *Punane Täht*, 60, 2.
- Lem. 1942. Kui metsamehed ründasid Haljala vallamaja. *Virumaa Teataja*, 17, 4.
- Lembit 1943a. Haljala vald 25-aastane. *Virumaa Teataja*, 65, 7.
- Lembit 1943b. Tänapäeva Haljala. *Virumaa Teataja*, 91, 4.
- Lembit 1944. Haljala uuel aastal. *Virumaa Teataja*, 4, 3.
- Lepiksaar, M. 1961. Arutati päevaküsimusi. *Punane Täht*, 68, 3.
- Lepiksaar, M. 1965. Sotsialistlik võistlus maaraamatukogudes. *Punane Täht*, 60, 2.
- Liiv, Toomas H 1986. Olla omainimene. *Harju Elu*, 94, 3.
- Lilleoru, E. 1945. Haljalas pühitseti vabastamise aastapäeva. *Viru Sõna*, 113, 3.
- Luha, M. 1949. Agrojaoskond suigub talveunes. *Viru Sõna* 10, 3.

- Luka, Ene; Lemmi Karmin 2017. Haljala kirik ja vaimulikud. *Haljala kihelkond aegade voolus*. Koost ja toim Lemmi Karmin. Haljala: VR Kirjastus, 155–171.
- Lumi, H. 1957. Varangu rahvas mõistis kohut Vargamäe Indreku üle. *Punane Täht*, 50, 2.
- Lusmägi, Sirje 2013. Metsiku „pibliotek” 140 aastat hiljem. *Sirp*, 34, 13.
- Löfgren, Orvar 2015. Ajaarvestajad. *Kultuurne inimene: keskklassi eluolu ajalooline areng*. Tallinn: TLÜ Kirjastus, 25–59.
- Maripuu, E. 1948. Vaikus Haljala raadiosõlmes. *Viru Sõna* 105, 4.
- Marjahoidiste... 1943 = Marjahoidiste valmistamise kursused. *Virumaa Teataja* 1943, 4. september, 99, 3.
- Memmed-taadid... 1987 = Memmed-taadid Haljalas. *Punane Täht* 1987, 3. märts, 26, 3.
- Mertelsmann, Olaf 2007. „Sovetiseerimise“ mõistest. *Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*. Koost. Tõnu Tannberg. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 13–29.
- Mets, Egon 2007. *Haljala kool nõukogude ajal: eripärad ja arengufaktorid*. Tartu Ülikool: Bakalaureusetöö. <https://dspace.ut.ee/items/d5e0dace-d085-4893-958e-3f133d02211e>.
- Metsis, Karl 1979. Võistlesid kokad ja kondiitrid. *Punane Täht*, 141, 3.
- Mikker, E. 1949. Parandada kultuurhariduslike asutiste tööd kolhooside teenindamisel. *Viru Sõna*, 67, 3.
- Mikker, E. 1950. Põllumajandusringide töö õige organiseerimine tagab edu kolhoositalurahva teadlikkuse tõstmisel. *Viru Sõna*, 19, 3.
- Muudatus... 1939 = Muudatus av. raamatukogude võrgus Virumaal. *Virumaa Teataja* 1939, 3. märts, 27, 2.
- Mäelaas, E. 1952. Haljala raamatukogu kevadkülvi eel. *Tee Kommunismile*, 31, 1.
- Mäesak, E. 1958. Kui farmitöötajal puudub südametunnistus... *Punane Täht*, 57, 2.
- Mäesak, E. 1960. Koduümbrus nägusamaks! *Punane Täht*, 51, 3.
- Mägi, Artur 1979. Viru kolhoosile keskusehoone. *Punane Täht*, 102, 1.

- Mänd, H. 1948. Virumaa on kevadkülvi ettevalmistamisel maha jäänud. *Talurahvaleht*, 43, 3.
- Naiskoor... 1947 = Naiskoor Haljalasse. *Viru Sõna* 1947, 11. juuli 63, 2.
- Nendele... 1942 = Nendele löödi leinakella... *Virumaa Teataja* 1942, 13. juuni, 66, 2.
- Nirgi, Margit 2016. *Haljala koguduse ajalugu. Esku kabeli lugu*. Võsupere: VR Kirjastus.
- Nõmme, V. 1950. Vagaduse katte all. *Talurahvaleht*, 56, 4.
- Olesk, Sirje; Tiina Saluvere 2011. Millisena paistab meile nõukogude aeg? *Methis* 7, 5–9.
<https://ojs.utlib.ee/index.php/methis/issue/view/33> (vaadatud 31.03.2025).
- Pajo, H. 1974. Kõrgema haridusega kultuuritöötaja. *Punane Täht*, 106, 2.
- Pajo, Helgi 1976. Eesrindlikke kultuuritöötajaid. Harry Veldi. *Punane Täht* 100, 2.
- Paju, A. 1967. Anti kätte sünnitunnistused. *Punane Täht*, 46, 1.
- Paju, Aino 1968a. Meie „Coonardoo“. *Punane Täht*, 101, 2.
- Paju, Aino 1968b. Paar pilku peosaali. *Punane Täht*, 44, 2.
- Paju, A. 1969. Isetegevuslased olid telklaagris. *Punane Täht*, 92, 3.
- Paju, A. 1970. Üks asendamatu mees. *Punane Täht*, 121, 2.
- Paju, Aino 1979. Teksaste vastu peosaalis. *Punane Täht*, 27, 3.
- Paju, Aino 1985. Veel kord vahetusjalatsitest. *Punane Täht*, 35, 2.
- Paju, Aino 1987a. Haljalas tuleb 9. mail lilleball. *Punane Täht*, 46, 2.
- Paju, Aino 1987b. Sõna sekka. *Punane Täht*, 126, 2.
- Paju, Aino 1988. Tulge meile! *Wirulane* 5 (5), 4.
- Paju, Aino 1989a. Kas teate, et ... *Wirulane*, 6 (19), 2.
- Paju, Aino 1989b. Tulge meile! *Wirulane* 4 (17), 4.
- Parm, P. 1953. Ära unustatud. *Tee Kommunismile*, 68, 2.
- Pass, E. 1962. Kultuuriasutuse nõukogu. *Punane Täht*, 84, 2.
- Pass, E. 1963. Mõtteid, fakte, arve. *Punane Täht*, 35, 3.

- Peeter Toominga... 1999 = Peeter Toominga fotopreemia. *Eesti Päevaleht* 1999, 22. märts, 66, 6.
- Piduline 1907. Haljalast. *Postimees*, 113, 3.
- Pilguheit Haljala kooli ajalukku I, 1984. Kodu-uurimustöö. Mittov, R. Smirnova, D. Trofimova, H. Välja, K. Käsikiri Haljala kodulootoa arhiivis.
- Pilguheit Haljala kooli ajalukku II, 1985. Kodu-uurimustöö. Lillakas, I. Länts, K. Käsikiri Haljala kodulootoa arhiivis.
- Puhm, M. 1949. Sotsialistlik võistlus kultuurharidusala töötajate vahel süveneb. *Viru Sõna*, 79, 2.
- Päri, A. 1972. Autojuhtide päev Haljalas. *Punane Täht*, 58, 10.
- Päri, V. 1969. Üks mõttemõlgutus. *Punane Täht*, 102, 4.
- Raam, V. 1959. Haljala kiriku remonte ja uurimistöid käsitlevad materjalid (1956–1959). Käsikiri. Muinsuskaitseameti arhiiv, säilik A-501. Tallinn.
- Raam, V. 1987. Aruanne Haljala kiriku juures teostatud väliuuringutest. Köide XXIX. Tallinn. Muinsuskaitseameti arhiiv, säilik A-1941.
- Raam, V. 1997. Haljala Mauritiuse kirik. – Harjumaa, Järvamaa, Raplamaa, Lääne-Virumaa, Ida-Virumaa. *Eesti arhitektuur*, 3. Tallinn, 130–131.
- Rahvamaja... 1955 = Rahvamaja ja kultuuriline kasvatustöö külas. *Punane Täht* 1955, 31. märts, 126, 1.
- Rahvamajade... 1945 = Rahvamajade põllundusringide tööjuhendid. *Talurahvaleht* 1945, 17. juuli, 85, 6.
- Ratšuk, I. 1950a. ELKNÜ vallakomitee ja raamatukogu. *Viru Sõna*, 89, 2.
- Ratšuk, I. 1950b. Komsomoli vallakomitee ja raamatukogu. *Sirp ja Vasar*, 32, 7.
- Raudvassar, Liina 2012. Rõuge kiriku uks ajalooallikana. *Eesti Kirik*, 27-28, 6.
- Rommel, Atko 2008. Religioonivastase võitluse korraldusest Nõukogude Eestis. *Ajalooline Ajakiri*, 3 (125), 245–280.
- Riim, Raivo 1988. Virukordne elagu! *Wirulane*, 1/2 (2), 4.

- Rinne, Leili 1980. Varieteeõhtul. *Tööraha Elu*, 91, 3.
- Rips, Merle 1980. Rõõmurohke pärastlõuna. *Punane Täht*, 5, 3.
- Rips, Merle 1983. Lumest lumeni. *Punane Täht*, 140, 2.
- Roomet, H. 1952. Koostöös kolhoosidega. *Punane Täht*, 89, 2.
- Roosipuu, Õ. 1955. Esimesed edusammud. *Punane Täht*, 98, 2.
- R. P. 1945. Külaskäik Haljala vallas. *Viru Sõna*, 109, 3.
- Rusalepp, N. 1959. On tööd, on muresid... *Punane Täht*, 129, 2.
- Rusalepp, N. 1966. Raamatukogutöötaja muretseb. *Punane Täht*, 111, 2.
- Rusalepp N. 1967. Kultuuritöötajate austamise päev. *Punane Täht*, 142, 1.
- Rusalepp, N. 1970. Missugune on meie klubitöötaja. *Punane Täht*, 38, 3.
- Rõõmus... 1985 = Rõõmus päev Haljalas. *Punane Täht* 1985, 21. veebruar, 23, 1.
- Räitsak, Endel 1985. Kohtumisõhtu Olga Lauristiniga. *Punane Täht*, 145, 5.
- Rändkinode... 1945 = Rändkinode tööst Virumaal. *Viru Sõna* 1945, 11. oktoober, 123, 4.
- Saarep, E. 1953. Nõuda miinimum-normipäevade väljatöötamist. *Punane Täht*, 89, 3.
- Salm, H. 1951. Rändkino kolhoosnikuid teenindamas. *Punane Täht*, 14, 4.
- Salm, O. 1945. Koolielu Haljala vallas. *Talurahvaleht*, 94, 4.
- Salm, O. 1955a. Aktiivi kaasabil. *Punane Täht*, 24, 2.
- Salm, O. 1955b. Arutati kultuuritöö küsimusi. *Punane Täht*, 126, 2.
- Salm, O. 1966. Haljala sai lastepäevakodu. *Punane Täht*, 132, 3.
- Salm, Otto 1964. Mälestused. Käsikiri Haljala koduloota arhiivis.
- Samblik, H. 1949. Rahvaraamatukogu kaasabi. *Viru Sõna*, 29, 4.
- Samblik, H. 1960. Ilmus elav ajaleht nr. 1. *Punane Täht*, 59, 1.
- Sandberg, Gustav 1959. Mineviku mälestusi Haljala kihelkonnast: vanemast ajast kuni Teise maailmasõjani. Haljala. Käsikirja koopia Haljala koduloota arhiivis.
- Sanglepp, H. 1948. Kohusetundliku tööga on saavutatud edu. *Viru Sõna*, 109, 4.

- Sein, V. 1962. Ülevaatus nõuab tõsist suhtumist. *Punane Täht*, 37, 2.
- Sein, V. 1964. Nii läheb kultuuritöö latusamini. *Punane Täht*, 36, 2.
- Sein, V. 1968. Mida ootame nüüd kultuuriasutustelt. *Punane Täht*, 2, 2.
- Sein, V. 1969. Selle aasta probleemid ja ülesanded. *Punane Täht*, 15, 1.
- Sein, Vaike 1984. Seades kultuuritöö eesmärgid. *Punane Täht*, 140, 1.
- Sein, Vaike 1985. Kultuuritöö vajab edendamist. *Punane Täht*, 115, 1.
- Sepp, Heili 2021. Kirjanduslikud kohtud (I). *Looming*, 9, 1242.
- Sikk, Rein 1985. Palju kära, villa samuti. *Punane Täht*, 134, 3.
- Sikk, Rein 1986. Otsad lahti, ikka lahti: hüpliklike vaateid kevadootel kultuurimaastikule. *Punane Täht*, 35, 2.
- Sild, T. 1971. Täna liugu laseme. *Punane Täht*, 23, 2.
- Sistok, M. 1971. Uued ülesanded, suunad. *Punane Täht*, 86, 2.
- Stalin, 1941. Ajakirjandus on ainuke instrument... *Tartu Kommunist*, 104, 1.
- Steinburg, H. 1967. Raamatukogud juubeliaastal. *Punane Täht*, 141, 3.
- Sõmer, H. 1948. Ajakirjandus igasse kodusse. *Viru Sõna*, 142, 3.
- Sõrm, H. 1973. Loodusesõprade sidemed tugevnevad. *Punane Täht*, 66, 1.
- Talisoo, H. 1949. Kultuurielu tõusuteel. *Viru Sõna*, 113, 3.
- Tamelo, U. 1966. Otsitakse uut. *Punane Täht*, 16, 2.
- Tammik, Richard 2005–2008. Mälestused. Käsikiri Haljala kodulootoa arhiivis.
- Tammiku, H. 1948. Hoiduda möödunudaastastest vigadest. *Viru Sõna*, 111, 2.
- Tammiku, L. 1949. Maakondlikule laulupäevale. *Viru Sõna*, 78, 4.
- Tarvel, Enn 1989. Põhijooni Haljala kihelkonna ajaloo. *Vana kannel VI:I. Haljala regilaulud*. Koost. Eduard Laugaste. Tallinn: Eesti Raamat, 86–115.
- Tarvel, Enn 2018. *Eesti rahva lugu*. Tallinn: Varrak.
- Tint, V. 1950a. Kultuurhariduslike asutiste ülesanded viljakoristuse ja -varumise perioodil. *Viru Sõna*, 91, 2.

- Tint, V. 1950b. Kultuurhariduslike asutuste päevaülesanne. *Kolhoosnik*, 98, 2.
- Toimus... 1942 = Toimus Aaspere ja Haljala laste emadepäev. *Virumaa Teataja* 1942, 12. mai, 53, 3.
- Toomikas, Eldi 1964. Haljala raamatukogu 1964. aasta aruanne. Käsikiri Haljala Vallaraamatukogus.
- Tooming, Peeter 1986. Viru fotost. *Punane Täht*, 42, 3.
- Tooming, Peeter 1992. Foto aastapreemiad jagatud. *Päevaleht*, 20, 1.
- Toomsalu, H. 1957. Iga rahvamaja juurde kodukultuuriring. *Töösangar*, 154, 4.
- Toots, A. 1968. Kes ja kus? *Punane Täht*, 104, 3.
- Trull, I. 1959. Pastor Talvari pühakuelu. *Edasi Kommunismile*, 134, 3.
- Tuberik, Toivo 1982. Tippdžäss Haljalas. *Punane Täht*, 137, 3.
- Uued... 1988 = Uued kooperatiivid. *Punane Täht* 1988, 18. veebruar, 21, 2.
- Veldi, Harry 1981. Tarvilik nagu pipratera. *Punane Täht*, 19, 2.
- Veldi, Harry 2012. *Imelik töö: minu Haljala lugu*. Haljala: VR Kirjastus.
- Veskimägi Kaljo-Olev 1996. *Nõukogude unelaadne elu : tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed*. Tallinn: K.-O. Veskimägi.
- Veskimägi, Kaljo-Olev 2000. *Kahte kappi on ühhetassa majas tarvis: leivakappi ja ramatokappi : Eesti raamatukogude ajalugu*. Tallinn: K.-O. Veskimägi.
- Vihalemm, Peeter; Marju Lauristin 2002. The Transformation of Estonian Media and Society: 1987-2001. *Baltic Media in Transition*. (17–63). Tartu: Tartu University Press.
- Vihalemm, Peeter; Marju Lauristin 2004. Eesti ühiskonna ja meedia muutumine 1965–2004. *Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004*. Toim. Peeter Vihalemm. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1–22.
- Viilip Leina, 1975. Haljala TATU-d. *Punane Täht*, 38, 3.
- Viita-Neuhaus, Anu 2016. Haljalas pandi 28. korda isiklikud lood kirjanditesse. *Virumaa Teataja*, 64, 7.

Vuks, E. 1948. Millal hakkab töötama Haljala Rahvamaja? *Viru Sõna*, 69, 4.

Wirumaalt 1910. *Meie Kodumaa* 1910, 22. jaanuar, 8, 3.

Wirumees 1893. Wirumaalt. *Sakala*, 41, 3.

Õpetamiskunst... 1976 = Õpetamiskunst on kunst äratada noortes südames teadmishimu.

Punane Täht 1976, 31. august, 105, 2.

Õun, Erki 1980. Tantsuturniir „Haljala 80“. *Punane Täht*, 22, 2.

Õun, Erki 1981. Tähelepanu - muusika! *Punane Täht*, 123, 2.

Õun, Erki 1982. Taidlusel on Haljalas hea maine. *Punane Täht*, 105, 3.

LISA 1. Poolstruktureeritud intervjuu kava

ÜRITUSED HALJALAS NÕUKOGUDE AJAL:

1. Millised üritused on kõige enam meelde jäänud?
2. Millistele sihtrühmadele olid üritused peamiselt suunatud?
3. Kuidas olid korraldatud kontserdid, etendused, tantsuõhtud või näitused?
4. Kus üritused toimusid?

ÜRITUSTE KORRALDAJAD HALJALAS NÕUKOGUDE AJAL:

5. Kes Haljala kultuurielu korraldajatest on meelde jäänud?
6. Millised kultuuriasutused olid aktiivsed (rahvamaja, raamatukogu, kool, kirik jne)?
7. Kuidas toimus rahvamaja, raamatukogu, kooli ja kiriku koostöö?

OSALUS JA KOGEMUS:

8. Kas Teie või Teie pereliikmed osalesid kultuuritegevustes (näiteks kooris, rahvatantsus, näiteringis)?
9. Kas osaleti vabatahtlikult või oli osalemine pigem kohustuslik?
10. Kuidas toimus noorte kaasamine kultuuriellu?

AJAKIRJANDUSE OLULISUS KULTUURITARBIJANA:

11. Kas olite trükiajakirjanduse tellija ja lugeja?
12. Milliseid ajalehti eelistasite lugeda?
13. Mil määral olid ajalehed olulised ürituste toimumise infoallikatena?
14. Milline roll oli ajalehtedel kohaliku elu kajastajatena?
15. Kas Te mäletate, kuidas Haljala kultuurielu ajalehtedes kajastati?
16. Kas kajastused tundusid ausad ja objektiivsed või pigem parteilise ideoloogiaga kooskõlas?

SUMMARY

NEWSPAPER COVERAGE OF CULTURAL LIFE IN SOVIET HALJALA

Bearing in mind the importance of researching local history, I decided to write my Master's thesis on the topic of Newspaper Coverage of Cultural Life in Soviet Haljala. This thesis aims to provide a structured overview of cultural life in Haljala from the loss of Estonian independence in 1940 until the collapse of the Soviet regime in 1989, based on newspaper articles published during that period. The cut-off year of 1989 was chosen since by the 1990s, cultural coverage in newspapers increasingly took a backseat to political developments, and articles focusing on cultural events in Haljala became very scarce.

The research focuses on three main questions:

1. What cultural events in Haljala were covered in Estonian newspapers during the Soviet era?
2. How was the cultural life in Haljala portrayed during the period under review?
3. What influence did the political regime have on the coverage of cultural life, and how did this change over time?

Taking into account previous media studies, I hypothesised that the coverage of cultural events in Haljala in the Soviet era was not solely aimed at shaping ideological values, but also served the purpose of documenting and reflecting cultural life. I examined the newspapers and looked for evidence that there remained space for free expression despite Soviet censorship efforts.

The majority of the newspaper articles presented in the thesis are sourced from the digital archive DIGAR. However, I have also used printed newspapers and written memoirs. I first sorted the source material chronologically by time period to systematise and gain a clearer overview of the material. Then, I grouped the articles according to the main cultural institutions in Haljala, which allowed me to identify key developments and themes across different periods. The analysis also revealed some individuals whose activities were frequently covered in the newspapers. It is important to note that the media does not necessarily provide a complete account of all aspects of cultural life at the time, nor of all

those who shaped it. The thesis concentrates on the individuals whose contributions were preserved in the papers.

The first chapter outlines the theoretical framework of the thesis, explaining the temporal and spatial scope of the chosen sources. I also give an overview of previous research on Haljala's cultural life, focusing on four key local institutions that shaped the region's public life during the period in question: the church, the school, the library, and the community centre. The subsequent chapters are arranged chronologically for clarity and structure, tracing the development of Haljala's cultural life through newspaper articles.

Treating the entire Soviet era as a single research period proved too broad for a full and in-depth account of Haljala's cultural life. As a result, the study offers a more general overview, laying the groundwork for future research on specific time periods or thematic focuses. There were many active individuals and collectives in Haljala's cultural life whose contributions deserve more detailed examination in the context of local cultural history.

The analysis revealed that cultural life in Haljala during the Soviet era did not follow a consistent and unchanging trajectory but was shaped by broader historical and political turning points that influenced everyday rhythms. Therefore, it was important to evaluate each sub-period in this study individually. It also proved difficult to apply the hypothesis uniformly to the entire research period, as each era differed significantly in terms of conditions and freedom of expression.

In the first year of Soviet occupation (1940), newspaper articles were clearly ideologically charged. During the German occupation (1941–1944), the press shifted in the opposite direction, highlighting anti-Soviet attitudes, condemning Bolshevism, and portraying Russian culture as hostile. Nevertheless, alongside war reports, lighter cultural pieces were also published. Coverage of Haljala was modest, but thanks to local correspondent Lembit, it was possible to gain insight into events and the people involved in the local cultural scene.

During the Stalinist period (1944–1953), both the tone and content of the writing changed significantly. Cultural events were mainly reported by representatives and officials of state institutions, whose texts provide valuable information about Haljala's cultural life at the time. Stalinist-era journalism was dominated by ideological direction, leaving little room for independent opinion. However, the articles still reflected certain real cultural activities.

During the period of thaw and hope (1953–1969), there was a noticeable shift in how cultural life in Haljala was represented: alongside the earlier ideological rhetoric, a more diverse portrayal of local life began to emerge. The abundance of articles in the Rakvere district newspaper *Punane Täht* offers a good overview of Haljala's cultural life, even though the authors were mostly officials. The coverage started to show more humanity towards community life, and local cultural workers were given more of a voice. This reflects the more open atmosphere of the thaw period, in which cultural work could evolve on a more personal and creative level.

During the stagnation period (1969–1987), journalists and cultural workers made significant contributions to the documentation of cultural life. Articles covered a wide range of topics, including amateur performances, festivities, local history research, organising cultural activities, and much more. The reports were again infused with ideological messages.

The hypothesis presented in this thesis was generally confirmed, and it can be said that the coverage of cultural events in Haljala was not solely in the service of propaganda. Nevertheless, the portrayal of cultural life in newspapers followed the ideological line of the Soviet regime, and the content and tone of articles reflected the different phases of the era and their political contexts.

To characterise the entire Soviet period, the published articles suggest that cultural life in Haljala was not shaped by spatial constraints, but rather by people's dedication and their desire to participate in culture. Even in difficult circumstances, it was active individuals who sustained cultural life as their initiative and cooperation gave meaning to the culture of the whole community.

Although analysing the authors of the newspaper articles was not a separate research question, their role turned out to be meaningful in the context of the study. It is thanks to local residents and cultural workers who consistently documented Haljala's cultural events and their everyday work that we are still able to glimpse into a rich and diverse cultural history today.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Maiga Parksepp

sünnikuupäev: 8.06.1968

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose pealkirjaga „Nõukogudeaegse Haljala kultuurielu kajastamine ajalehtedes“, mille juhendajad on Jana Reidla, PhD ja Anu Kannike, PhD

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi ADA lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi ADA kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 15.05.2025